

**МЕЛІТОПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО**

КАФЕДРА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

**МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ
ДО КУРСУ “СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРНА МОВА. ФОНЕТИКА.
ФОНОЛОГІЯ. ОРФОЕПІЯ. ОРФОГРАФІЯ. ГРАФІКА”**

МЕЛІТОПОЛЬ – 2019

УДК:811.161.2'42(076)

Методичні рекомендації до курсу “Сучасна українська літературна мова. Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Орфографія. Графіка” / Уклад.: С. І. Єрмоленко. Мелітополь, 2019. 76 с.

У методичних рекомендаціях подано матеріали до студіювання посібників, монографій, класичних праць з українського мовознавства, які спрямовують роботу студентів філологічних факультетів на оволодіння фонетичними, орфографічними та орфоепічними нормами сучасної української літературної мови. До кожного змістового модуля сформована дидактична мета, підібрані рекомендації щодо вивчення фактичного матеріалу, підготовлені завдання для контролю знань та вмінь студентів із проблем сучасної експериментальної фонетики.

Рецензенти:

О.В. Даниліна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та культури факультету лінгвістики та соціальних комунікацій Національного авіаційного університету;

С.М. Дубяга, кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри початкової освіти Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

Рекомендовано кафедрою української мови МДПУ імені Богдана Хмельницького. Протокол № 9 від 23.01.2019 р.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	4
I. ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1. ФОНЕТИКА І ФОНОЛОГІЯ.....	
Тема 1. Фонетика як наука.....	
Тема 2. Фонетична транскрипція. Анатомо-фізіологічні передумови творення мовних звуків.....	
Тема 3. Фонематична транскрипція. Акустичні властивості мовних звуків	
Тема 4. Фонологія. Звук як явище фонологічне. Поняття фонемі.....	
Тема 5. Класифікація звуків. Голосні звуки.....	
Тема 6. Класифікація звуків. Приголосні звуки	
Тема 7. Зміни звуків у мовному потоці. Модифікації.....	
Тема 8. Чергування фонем. Живі (фонетичні) чергування.....	
Тема 9. Історичні чергування.....	
II ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2. Орфоепія й акцентологія.....	
Тема 10. Склад і складоподіл.....	
Тема 11. Словесний наголос. Інтонація. Фразовий наголос. Паузи. Мелодика.....	
Тема 12. Орфоепія. Акцентологія. Вимова голосних.....	
Тема 13. Орфоепія. Акцентологія. Вимова приголосних.....	
III. ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 3. Графіка й орфографія.....	
Тема 14. Графічна система сучасної української літературної мови.....	
Тема 15. Орфографія як система загальноприйнятих правил написання....	
Тема 16. Співвідношення між буквами, фонемами та алофонами сучасної української літературної мови.....	
Тема 17. Співвідношення між буквосполученнями, фонемосполученнями та звукосполученнями. Повний фонетичний розбір слів.....	
Тема 18. Фонетична стилістика.....	
IV. ПИТАННЯ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ.....	
V. ЗРАЗКОК ФОНЕТИЧНОГО РОЗБОРУ СЛОВА, ТАБЛИЦІ.....	
VI. СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	
VII. КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ ЗНАТЬ СТУДЕНТІВ.....	

ПЕРЕДМОВА

Розширення сфери функціонування української мови як єдиної державної, її законодавче утвердження вимагає нових підходів до мовної проблеми в сучасному суспільстві, зокрема до вивчення фонетики.

Досконалість мовлення українців досягається на ґрунті фонетичних законів. Вищі дають змогу не тільки науково обґрунтувати теоретичні знання з фонетики та конкретні уміння і навички для практичної діяльності у будь-яких виробничій та невиробничій сферах, а й забезпечують їх реалізацію внаслідок мовної комунікації не тільки на території України, але й за її межами.

Сучасні тенденції у фонетиці актуалізують проблему формування мовної особистості, здатної адаптуватися у принципово нових умовах ХХІ століття. Мовна особистість – це особистість з ефективним мисленням, якісним мовленням, оптимальним спілкуванням. Наполеон стверджував, що людина, яка не вміє красиво висловлювати свої думки, кар'єри не зробить. Тому значення фонетики, як фундаментального розділу сучасної української літературної мови у системі комунікації, однозначно – значне.

Дисципліна вивчається на філологічному факультеті в I та II семестрах; складається з таких розділів: “Фонетика й фонологія” (вчення про звукову будову української літературної мови); “Орфоепія й акцентологія” (вчення про правила вимови звуків та звукосполучень, постановку наголосу в словах); “Графіка й орфографія” (вчення про передачу звуків на письмі та правила написання слів та їх частин).

Мета та основні завдання курсу передбачають:

- подання відомостей про фонетичну і фонологічну системи, орфоепію, акцентологію, графіку, орфографію сучасної української літературної мови;
- опанування студентами літературних норм (орфографічних, графічних, орфоепічних) на науковій основі, виробити свідоме ставлення до мовних явищ, що вивчаються;
- надання порівняльно-історичної характеристики мовних явищ на фонетичному рівні;
- вироблення вмінь застосовувати методики та прийоми фонетико-фонологічного та графіко-орфографічного аналізу;
- підготувати студентів до розв'язання лінгводидактичних і дослідницьких завдань.

Студенти повинні знати:

- основні поняття фонетики і фонології, вчення про фонему, варіанти та модифікації фонем;
- класифікацію звуків та фонем сучасної української літературної мови;
- принципи фонетичного членування мовленнєвого потоку;
- фонетичні зміни в мовленнєвому потоці;
- основні поняття акцентології;
- принципи сучасної української орфографії та орфоепії;
- співвідношення фонема – звук – літера; відомості про українську графічну систему.

Студенти повинні вміти:

- визначати артикуляційно-акустичну характеристику звуків;
- визначати головний вияв фонем та їх варіанти;
- виявляти фонетичні зміни в мовленнєвому потоці;
- ділити слова на склади та давати характеристику словесного наголосу;
- транскрибувати слова та текст фонематичною і фонетичною транскрипціями;
- виконувати фонетико-фонологічний аналіз слова;
- виконувати графіко-орфографічний аналіз слова;
- правильно визначати місце наголосу в слові та подавати його синтагматичну й парадигматичну характеристики;
- визначати орфоепічні особливості слів, керуючись правилами сучасної української орфоепії, правильно вимовляти звуки та звукосполучення в словах.

І. ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1. ФОНЕТИКА І ФОНОЛОГІЯ

Практичне заняття №1

ТЕМА: ФОНЕТИКА ЯК НАУКА

МЕТА ВИВЧЕННЯ: узагальнити й систематизувати знання студентів із фонетики; перевірити засвоєння відомостей про фонетику як розділ мовознавчої науки, її предмет і завдання; розвивати творчість, самостійність мислення, культуру мовлення; на основі спостереження та аналізу мовних фактів навчити розрізняти поняття «фонетика» та «фонологія», «звук» та «фонема» тощо.

ОСНОВНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Бондар О. І., Карпенко Ю. О., Микитин-Дружинець М. Л. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоєпія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія / Навч. посіб. / О. І. Бондар, Ю. О. Карпенко, М. І. Микитин-Дружинець – К.: ВЦ «Академія», 2006. – 368 с. (Серія «Альма-матер») – С. 7–9.
2. Жовтобрюх М. А., Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. Частина I / М. А. Жовтобрюх, Б. М. Кулик. – К.: Рад. шк., 1965. – 423 с. – С. 99–100.
3. Сучасна українська літературна мова. Вступ. Фонетика / За загальною редакцією академ. АН УРСР І. К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1969. – 435 с. – С. 43–49.
4. Сучасна українська літературна мова / За загальною редакцією В. Г. Петік. – К.: Наукова думка, 1969. – 435 с. – С. 23.
5. Тоцька Н. І. Сучасна українська літературна мова. Фонетика, орфоєпія, графіка, орфографія / Тоцька Н. І. – К.: Вища школа, 1981. – 183 с. – С. 3–13.
6. Тоцька Н. І. Сучасна українська літературна мова. Фонетика. Орфоєпія. Графіка і орфографія. Завдання і вправи: Навч. посібник / Н. І. Тоцька. – К.: Вища шк., 1995. – 151 с. (Серія «Альма-матер»). – С. 7–9.

Додаткова література:

7. Методичні рекомендації до самостійної роботи студентів над курсом «Сучасна українська літературна мова: Фонетика. Орфоєпія. Графіка. Орфографія» / Уклад. Т. Г. Юрченко. – Мелітополь: МДПУ, 2010. – 54 с. – С. 5–14.

ОБЛАДНАННЯ: підручники, лекція, методичні рекомендації.

ПИТАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЮ ПОПЕРЕДНІХ ЗНАТЬ, ОБГОВОРЕННЯ САМОСТІЙНОГО ВИВЧЕННЯ ТА ОСМИСЛЕННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ:

1. Яке значення має звукова сторона мови в житті суспільства?
2. Дайте визначення фонетики як науки.
3. Що вивчається в описовій та історичній фонетиці?
4. Які є чотири аспекти вивчення звукової системи мови? Схарактеризуйте кожен із них.
5. Які методи використовують у фонетичних дослідженнях?
6. Як пов'язана фонетика з іншими розділами мовознавства (лексикографією, морфологією, синтаксисом)?
7. У чому виявляється специфіка фонетики як лінгвістичної дисципліни?
8. У чому полягає теоретичне й практичне значення фонетики?
9. Висвітліть поняття «фонема». Який зв'язок між звуком і фонемою?
10. Що називається алофоном фонемі?
11. На які звукові відрізки членується мовний потік?
12. Які звукові одиниці й чому називаються сегментними (лінійними), а які – надсегментними (нелінійними)?

Акустико-фізіологічний аналіз

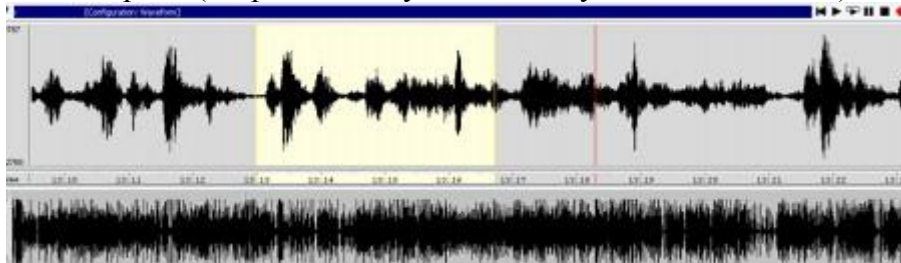
дозволяє виявляти, характеризувати і моделювати фізичну природу звука, його форму, структуру, динаміку в часі, статичну характеристику, особливості творення, існування в просторі, засвоєння тощо. Фізика звуків досліджується за трьома основними напрямками

1. *акустичний*, який передбачає аналіз його хвильових властивостей – тривалість, інтенсивність, частотний спектр (основна частота і додаткові тони);

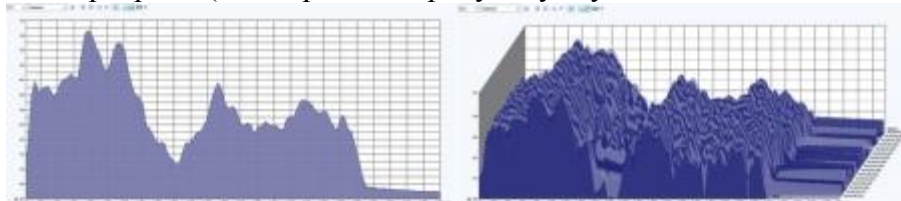
2. *артикуляційний*, що ґрунтується на аналізі артикуляційних жестів – рухи голосових зв'язок, язика, нижньої щелепи, загальна динаміка гортані, глотки, ротової і носової порожнин тощо;
3. *перцептивний*, котрий зосереджений на аналізі властивостей слухової та нервової систем організму людини.

Ілюстрації

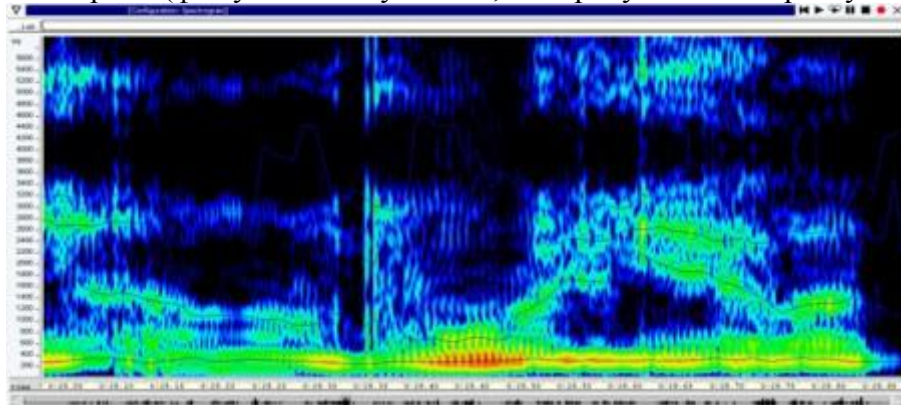
Осцилограма (зображення звукової хвилі у вигляді коливань)

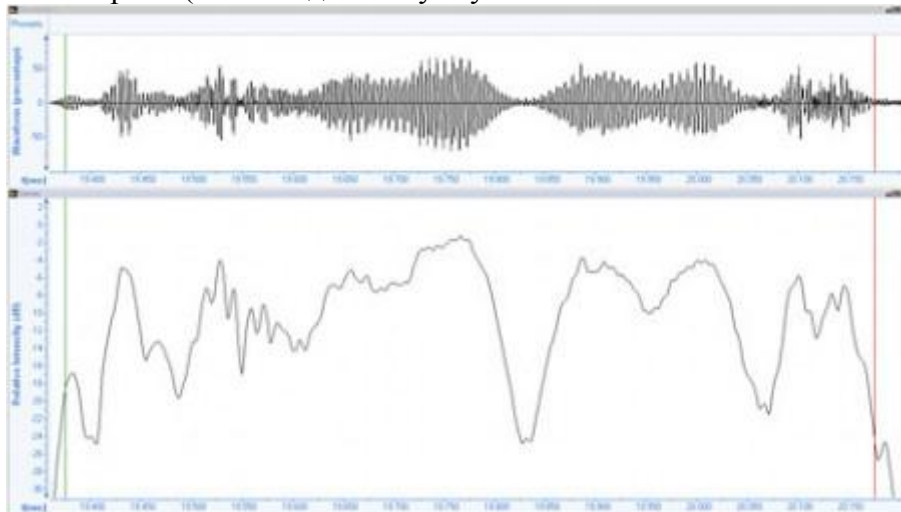
Спектрограма (відтворює всі присутні у звукові частоти та їхню інтенсивність)

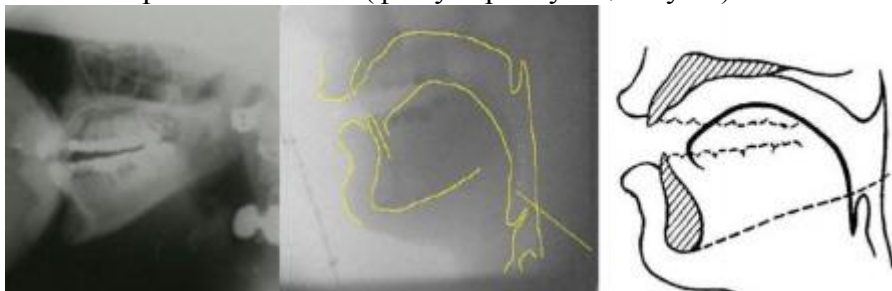
Сонограма (фіксує динаміку частот, що присутні в спектрі звука)

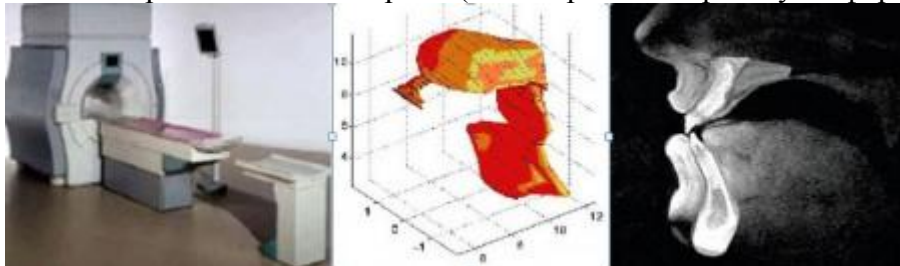
Інтонोगрама (виявляє динаміку звукової хвилі за силовою ознакою)

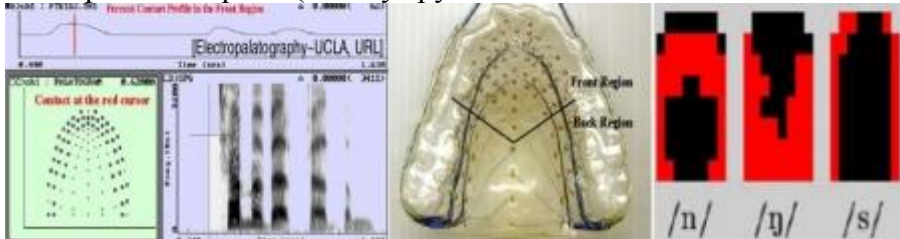
Рентгенограма та її схема (фіксує артикуляції звуків)

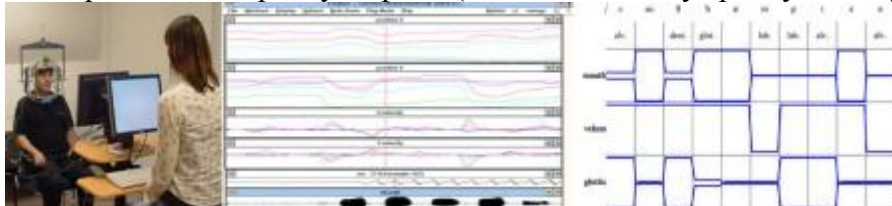
Магнітно-резонансна томограма (аналог рентгенограми у 3d форматі)

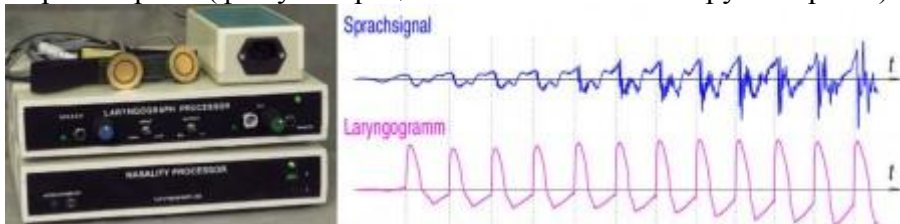
Електропалатограма (показує рухи язика та активність піднебіння)

Електромагнітна артикулограма (виявляє загальну артикуляційну картину)

Ларингограма (фіксує вібрацій голосових зв'язок і рухи гортані)

ХІД ПРАКТИЧНОЇ РОБОТИ

ЗАВДАННЯ І ВПРАВИ:

ЗАВДАННЯ 1. З'ясуйте звуко-буквене співвідношення у поданих словах:

М'ятний, дзеркальний, джміль, сміятися, підземелля, в'юнок, єднання, щирість, дзвонити, ювілейний, щеплення, коричневий, під'їзд.

ЗАВДАННЯ 2. Випишіть слова, у яких букви **я, ю, є, ї** позначають два звуки:

Сузір'я, Євгенія, бурячиння, міжгір'я, під'їжджати, рясний, мавпячий, читаємо, возз'єднання, п'єдестал, ательє, Нью-Йорк, зоряний, сіятися, моєї, Зоя, Європа, юрмитися, Юрій, ідея, кузня, більярд, своя, подяка, маяк, дякувати, порядок, завзяття, Євпаторія.

ЗАВДАННЯ 3. Прочитайте слова, поставте правильно наголос:

Гуртожиток, отаман, виразно, завдання, корисно, зблизька, всередині, аргумент, випадок, діалог, феномен, зокрема, кропива, одинадцять, навчання, лишень, шибки, босоніж, кілометр, фарфор, фартух, апостроф, алфавіт.

ЗАВДАННЯ 4. Проаналізуйте кілька визначень фонетики. На які аспекти вивчення звукової будови мови звертається в них особлива увага? Яке визначення, здається вам оптимальним? Обґрунтуйте свою думку. У разі потреби, запропонуйте своє визначення фонетики як науки.

А) Фонетикою називається розділ мовознавчої науки, який вивчає звуковий склад мови. Фонетика української мови досліджує звукову систему, що властива українській мові, вивчає умови творення звуків, їх роль в оформленні людської думки, їх класифікацію, різні зміни та чергування (М. А. Жовтобрюх).

Б) Фонетика – галузь мовознавства, у якій вивчається звукова система мови в зв'язку з її смисловою роллю та різноманітні звукові зміни, що наступають у мовленні при сполученні звукових елементів між собою (Н. І. Тоцька).

В) Фонетика – 1. Розділ мовознавства, що вивчає способи творення звуків, їхні акустичні властивості, сполучуваність і позиційні зміни (Д. І. Ганич, І. С. Олійник).

Г) Рекомендується ввести дві науки про звуки мовлення замість однієї, з яких одна повинна бути орієнтована на мовленнєвий акт, друга – на мову. Відповідно до їх відмінного предмета обидві науки про звуки повинні застосовувати цілком різні методи дослідження. Наука про звуки мовного акту, яка має справу з конкретними фізичними явищами, повинна користуватися природничими методами, а наука про звуки мови..., навпаки, лінгвістичними (або соціально-науковими) методами. Ми називаємо науку про звуки мовленнєвого акту фонетикою, науку про звуки мови – фонологією (М. С. Трубецької).

Д) ...Займатися фонологією у відриві фонетики ... так само неможливо, як займатися функцією будь-якої форми у відриві від конкретних випадків її вживання у мовленні (Л. В. Щерба).

Г) Предметом фонетики слід визнати звукові засоби мови в усіх їх проявах і функціях, а також зв'язок між звуковою стороною мови і письмом (Л. Р. Зіндер).

ЗАВДАННЯ 5. *Із попередньої вправи видно, що в лінгвістиці сформувалися два погляди на фонетику як науку: 1. Фонетика вивчає артикуляційні та акустичні особливості звуків мовлення, а суспільну функцію мовних звуків вивчає інша дисципліна – фонологія. 2. Фонетика вивчає не тільки природу звуків, а й їх функції. Обґрунтуйте обидва розуміння фонетики й висловіть своє ставлення до них. Для цього опрацюйте таку літературу: Н. С. Трубецької. *Основы фонологии.* – С. 9–22; Л. Р. Зіндер. *Общая фонетика* – С. 7–9.*

ЗАВДАННЯ 6. *У чому полягає ідея подвійного членування мовного потоку, висловлена вперше І. А. Бодуеном де Куртене й обґрунтована згодом А. Мартіне? Що спільного і що відмінного в обох учених щодо трактування першого і другого членування? Зокрема вкажіть, якою мінімальною одиницею закінчується перше й друге членування у обох авторів? Якими термінами користуються вони для позначення різних одиниць членування? Для цього опрацюйте таку літературу: Н. С. Трубецької. *Основы фонологии.* – С. 9–22; Л. Р. Зіндер. *Общая фонетика* – С. 7–9.*

ЗАВДАННЯ 7. *Прочитайте і запишіть слова повною фонетичною транскрипцією. Назвіть звуки, які вимовляються на місці букви в.*

Відопідав, вісті, величавість, вправа, вольовий, пішла в бібліотеку, Соловійов, свято, вперше, велич.

ЗАВДАННЯ 8. *Запишіть слова фонетичною транскрипцією. Назвіть звуки, в яких реалізуються: а) шиплячі перед свистячими; б) свистячі перед шиплячими.*

Діжці, ручці, вдивляєшся, зжовкнути, мажся, з шумом, між зорями, розчесати, у чашці, піднісши, звалишся, прилізши, не морочся, з джемом, аж зараз, лиш зараз.

ЗАВДАННЯ 9. *Поставте іменники у давальному і місцевому відмінках однини, запишіть фонетичною транскрипцією. Поясніть випадки уподібнення шиплячих до свистячих.*

Сорочка, гичка, глядачка, стежка, діжка, доріжка, котушка, мишка, подушка.

ЗАВДАННЯ 10. *Прочитайте слова вголос і запишіть фонетичною транскрипцією. Поясніть випадки уподібнення свистячих до шиплячих. Порівняйте вимову з написанням.*

Розширити, розчванитися, розщедрюватися, з шилом, з жаром, без шва, з чоловіком, без джему, безчуттєвий, безштанько, безщасний, принісши, зшити.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ.

1. Продовжте речення: "Фонетика - це..."

а) "...розділ мовознавства, що вивчає звукову систему мови у зв'язку з її смисловою роллю та різноманітні звукові зміни, що виступають у мовленні при сполученні звукових елементів між собою";

б) "...система співвідношень і зв'язків між одиницями звукової будови української мови і знаками їх писемної передачі";

в) "...розділ мовознавства, що вивчає і систематизує норми літературної мови";

г) "...історично сформована, уніфікована система правил, що визначають написання слів згідно з усталеними нормами".

2. Продовжте речення: "Фонологія - це..."

а) "...система співвідношень і зв'язків між одиницями звукової будови української мови і знаками їх писемної передачі";

б) "...лінгвістична дисципліна, що вивчає функціональний аспект звуків мови";

в) "...розділ мовознавства, що вивчає і систематизує норми літературної мови";

г) "...розділ мовознавства, що вивчає звукову систему мови у зв'язку з її смисловою роллю та різноманітні звукові зміни, що виступають у мовленні при сполученні звукових елементів між собою".

3. Вкажіть, у якому рядку всі слова пишуться з м'яким знаком?

а) Гриц...ко, дон...ка, нян...ка, кін...чик, с.огодні;

б) т...мянний, різ...бяр, брен...кіт, їдал...ня, у скрин...ці;

в) корист...ю, Ковал...чук, міл...йон, прос.ба, любов...ю;

г) громадянський, сімдесят..., снит...ся, дівчинон...ці, тіл...ки.

4. У якому рядку гортанний звук *z* в усіх словах вимовляємо як задньоязиковий *x* ?

а) нігті, кігті, вогко, легко, вогкість;

б) геть, гепати, нігтик, гинути, загибель;

в) борг, торг. Бог, Буг, хірург;

г) загс, бігти, легкість, тягти, ріг.

5. У якому реченні майже в усіх словах є сонорні?

а) Молодий я, молодий, Повний сили й одваги (*П. Тичина*) ;

б) Лиш боротись - значить жить... (*І.Франка*);

в) Ні! Я жива! Я буду вічно жити! Я в серці маю те, що не вмирає (*Леся Українка*);

г) Щастя дурно не дається; тільки той його придбає, хто за його в бої б'ється (*Б.Грінченко*);

6. У якому рядку у всіх словах наявне фонетичне подовження приголосних?

а) рілля, суддя, гілля, зрання, люю;

б) кінний, стаття, розрісся, роззброїти, роззява;

в) тінню, Ілля, юннат, маззю, віддати;

г) законно, піддашша, спросоння, старанний, осінній.

7. У якому рядку у всіх словах при словотворенні відбувається спрощення у групах приголосних?

а) честь, користь, якість, виїзд, вість;

б) повістка, злість, хвастати, масло;

в) студент, пестити, форпост, виск, плюск;

г) бризкати, хворост, випуск, пацифіст, агент.

8. У словах якого речення усі приголосні тверді?

а) нема ранку без вечора (*Нар. тв.*);

б) час – найкращий лікар (*Нар. тв.*);

в) що буває, те й минає (*Нар. тв.*);

г) що раннє, то не погане (*Нар. тв.*).

9. У якому рядку всі слова можуть мати подвійний наголос?

а) джерело, дівчина, долузати, доплести, досидіти;

б) доповідачка, лещата, допоміжний, драбинчастий, лавровий;

в) атлас, водник, висіти, дослати, досадити;

г) навскач, наварити, надвоє, наметати, намолот.

10. У якому рядку допущено орфографічну помилку?

а) контрреволюція, апарат, колектив, барокко, голландець;

б) брутто, Ясси, Діккенс, Руссо, нетто;

в) інтелігенція, імміграція, ірреальний, Ніцца, іррегулярний;

г) барикада, ірраціональний, манна, шасі, мадонна.

Практичне заняття №2

ТЕМА: ФОНЕТИЧНА ТРАНСКРИПЦІЯ. АНАТОМО-ФІЗІОЛОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ТВОРЕННЯ МОВНИХ ЗВУКІВ.

МЕТА ВИВЧЕННЯ: повторити співвідношення між буквами і звуками та відтворити фонетичну транскрипцію слів за вимогами загальноосвітньої школи; розглянути будову дихального апарату, гортані, надгортанних порожнин та їх функції в утворенні мовних звуків, допоміжну роль пасивних мовних органів у звукоутворенні.

ОБЛАДНАННЯ: підручники, лекція, методичні рекомендації, таблиця «Будова мовного апарату».

ОСНОВНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Бондар О. І., Карпенко Ю. О., Микитин-Дружинець М. Л. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія / Навч. посіб. / О. І. Бондар, Ю. О. Карпенко, М. І. Микитин-Дружинець – К.: ВЦ «Академія», 2006. – 368 с. (Серія «Альма-матер»). – С. 9–17.

2. Жовтобрюх М. А., Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. Частина I / М. А. Жовтобрюх, Б. М. Кулик. – К.: Рад. шк., 1965. – 423 с. – С. 101–107.

3. Сучасна українська літературна мова. Вступ. Фонетика. Частина I / За загальною редакцією академ. АН УРСР І. К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1969. – 435 с. – С. 51–218.

4. Тоцька Н. І. Сучасна українська літературна мова. Фонетика, орфоепія, графіка, орфографія / Тоцька Н. І. – К.: Вища школа, 1981. – 183 с. – С. 34–38.

5. Тоцька Н. І. Сучасна українська літературна мова. Фонетика. Орфоепія. Графіка і орфографія. Завдання і вправи: Навч. посібник / Н. І. Тоцька. – К.: Вища шк., 1995. – 151 с. (Серія «Альма-матер»). – С. 35–37.

Додаткова література:

6. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка. Практикум: навч. посіб. / За ред. М. М. Фашенко. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – 176 с. – С. 5–15.

7. Юшук І. П. Українська мова / І. П. Юшук. – Київ: Либідь, 2003. – 640 с. – С. 59–69.

ПИТАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЮ ПОПЕРЕДНІХ ЗНАТЬ, ОБГОВОРЕННЯ САМОСТІЙНОГО ВИВЧЕННЯ ТА ОСМИСЛЕННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ:

1. Які органи людини беруть безпосередню участь у процесі мовного спілкування?
2. Які органи керують творенням звуків, які творять і які сприймають їх?
3. Які мовні органи називаються активними і які пасивними?
4. Яка основна функція гортані, глотки, ротової і носової порожнин, губ?
5. Які частини язика беруть участь у творенні звуків?
6. Що називається артикуляцією?
7. Які розрізняють фази артикуляції?
8. З'ясуйте поняття основної та додаткової артикуляції.
9. Що таке артикуляційна база?

ТРАНСКРИПЦІЯ

Орфографія кожної мови, в тому числі й української лише приблизно передає вимову окремих звуків. Більш того, не кожен звук має на письмі свій окремий відповідник.

Тому для наукового вивчення звукового складу мови, особливо її орфоепії, для діалектологічних записів тощо користуються спеціальним звуковим письмом, основний принцип якого – кожному звукові повинен відповідати на письмі свій окремий спеціальний знак.

Система повинна бути простою і зручною для користування.

Самий запис живої мови за допомогою фонетичного алфавіту на основі звукового принципу зветься **транскрипцією**. Є багато різних типів транскрипцій, заснованих на різних принципах, залежно від мети, яку вони перед собою ставлять, проте головнішими є два типи: **фонетична транскрипція та фонематична транскрипція**.

Такий спосіб запису живої мови, при якому з можливою точністю передається кожен звук з усіма його відтінками, називається **фонетичною транскрипцією**.

Такий спосіб запису живої мови, при якому передаються тільки фонематичні дані мови без урахування тих відтінків, що неістотні у фонологічному відношенні, називаються **фонематичною транскрипцією**: [сел^о], [хом^ут], [л^алка]. У фонетичній транскрипції ці слова мали б такий вигляд: [се^ло], [хо^ут], [л^алка].

Фонетична транскрипція має велике значення для фіксації акустичних та артикуляційних властивостей звуків відносно до їх соціальної природи, тобто смислорозрізнавальної функції.

Найчастіше в основу фонетичних транскрипцій кладуть латинський алфавіт з розробленою системою додаткових знаків, проте існують і фонетичні транскрипції на базі алфавітів окремих мов або кількох мов. В українському мовознавстві прийнято користуватись фонематичною транскрипцією на основі українського алфавіту.

Фонематична і фонетична транскрипції

Фонетика – 1. Розділ мовознавства, що вивчає способи творення звуків мови, їхні акустичні властивості, сполучуваність і позиційні зміни, а також наголос і інтонацію. Фонетика як розділ мовознавства має різновиди: 1) загальна фонетика вивчає (на матеріалі різних мов) теоретичні питання звукової будови мови, структуру складу, природу й типи наголосу, інтонацію, звукові процеси в різних мовах; 2) описова фонетика вивчає звукову будову мови в синхронному плані (наприклад, сучасної української літературної мови); 3) історична фонетика вивчає звукову будову певної мови або споріднених мов у розвитку, еволюції; 4) експериментальна фонетика вивчає звуки мови за допомогою інструментальних методів. 2. Акустичні (фізичні) й артикуляційні (фізіологічні) властивості звуків певної мови.

Транскрипція – 1. Спеціальний запис усного мовлення за допомогою відповідної системи знаків для науково-лінгвістичної мети. 2. Система знаків, яку застосовують для точного відтворення усного мовлення. Транскрипція фонологічна (фонематична) передає фонемний склад слів і морфем, тобто в ній позначають тільки типові звуки – звуки в сильній позиції. Транскрипція фонетична – спосіб передачі на письмі усного мовлення з усіма його особливостями, тобто передача на письмі всіх варіантів фонем. Порівняйте:

Орфографічний запис	Фонематична транскрипція	Фонетична транскрипція
соловей	[сол ^о ве ^й]	[с ^о л ^о ве ^й ·ї]
серце	[се ^р це]	[се ^р це ^н]
пісню	[пі ^с н ^ю]	[п ^і с ^н ю]

Фонематичні транскрипції, розроблені різними фонологічними школами, відрізняються. Так, згідно з ученням Московської фонологічної школи (МФШ), фонема співвідноситься з усіма її звуковими виявами, за Ленінградською (щербівською) фонологічною школою (ЛФШ) – лише з варіаціями, тому варіант, який за артикуляційними ознаками збігається з головним виявом іншої фонемі, вважають окремою фонемою.

У фонематичній транскрипції послуговуються такою кількістю знаків, що дорівнює кількості фонем. У зв'язку із цим замість м'якого знака ставлять ризик після м'якої фонемі; букви **я, ю, є, ї** не пишуться тому, що **я, ю, є** можуть позначати одну чи дві фонемі, **ї та щ** завжди співвідносяться із двома фонемами. Кожну фонему позначає окрема буква алфавіту.

Для позначення фонемі /д^з/, /д^з/, /д^ж/ традиційно використовують дві букви, з'єднані дужкою.

Фонематичну транскрипцію беруть у скісні чи ламані дужки. Знаки наголосів чи пауз не використовують, оскільки у транскрипції зафіксовано лише склад фонем, а не їх звукове відтворення. Фонематична транскрипція в основному збігається з орфографічним написанням.

За українським мовознавцем Юрієм Карпенком, напівм'які губні, передньоязикові ясенні, задньоязикові та фарингальні – окремі фонемі, які у фонематичній транскрипції позначають

знаком м'якості; оскільки фонему /и/ вважають лише алофоном /i/, то вона відсутня у фонологічному записі.

Фонематичну транскрипцію використовують для встановлення фонемного складу слів і морфем, для виявлення засобів їх розрізнення й розпізнавання, а також для зіставлення фонологічних систем різних мов.

Для запису всіх відтінків звукового вияву фонем у процесі мовлення, що здійснюють за допомогою фонетичної транскрипції, потрібно використовувати більшу кількість знаків, ніж у фонематичній, залучати додаткові букви для передавання алофонів тієї самої фонемі. Наприклад, існують такі алофони фонем /в/: [w], [wʰ], [v], [vʰ], [ǃ]; діакритичні знаки (нарядкові, підрядкові тощо): а) літери меншого розміру над основною літерою справа позначають наближення до іншого звука: [e^u][i^e][eⁱ][i^u][o^y][y^o][t^u/] тощо.

ХІД ПРАКТИЧНОЇ РОБОТИ

ЗАВДАННЯ І ВПРАВИ:

ЗАВДАННЯ 1. Прочитайте і запишіть слова фонетичною транскрипцією. Назвіть м'які і напівм'які приголосні звуки.

Сміється, збіжжя, шість, більшість, обличчя, вісті, фігуральний, ягня, гіркість, хіба, кіно, нічку, сумішшю, пісня.

ЗАВДАННЯ 2. Прочитайте і запишіть слова фонетичною транскрипцією. Підкресліть звуки, які в орфографічному записі позначають буквами я, ю, є, ї. З'ясуйте звукове значення цих букв:

А) шастя, барельєф, європеєць, Євангеліє, ядерний, яровизація, юстиція, атеїст, бар'єр;

Б) Єфросинія, сфероїд, функція, юнкер, волонтарист, вольєр, об'їзд, синє, ділянка;

В) малюють, приїжджають, п'єса, ательє, третє, вентилятор, велюр, лекція.

ЗАВДАННЯ 3. Запишіть текст фонетичною транскрипцією.

Історія ця трапилася насправді – торік, на Різдво, у гірському селі в Українських Карпатах; мені розповів її поет винятково чистого, без жодної тріщинки, – флейтового дару, проте і його ця історія збила з пантелику, і розповів він її, не знаючи, що з нею зробити: на літературний матеріал вона не надавалась. Отож у переддень Різдва, коли молодь в Україні за традицією ходить колядувати, з музиками й рядженими (за подробицями відсилаю до Гоголя), молодий селянин позичив у свого діда скрипку, що переходила в родині у спадок від діда до внука вже бозна-котре століття й мала б остаточно дістатися йому щойно по дідовій смерті; свята випали бурхливі, і в якомусь домі, в п'яному чаду, хтось, не встоявши на ногах, зосліпу гепнувся на необачно полишену без футляра старовинну скрипку – й розтрощив її на друзки. А наавтра виявилось, що невдаха-скрипаль, який не вберіг родинну реліквію, повісився на горищі свого дому.

(О. Забужко «Хроніки від Фортінбраса»)

ЗАВДАННЯ 4. Виберіть слова, у яких відбувається спрощення груп приголосних, що підтверджується або не підтверджується чергуванням на синхронному рівні.

Кількісні і якісні показники, учасники депутатського радіоканалу, газета «Київський вісник», обласна конференція профспілок, цілісний аналіз виробничого процесу, депутатський підхід до вирішення питання, журнал для юнацтва «Ровесник», виїзна сесія міськради, пізне зізнання, контрастний підхід, студентські роки, аспірантське посвідчення, слати покривало, голосно свиснути, шістнадцять сторінок машинопису, кожний четвертий, холодне сонце.

ЗАВДАННЯ 5. Прочитайте і поясніть вимову передньоязикових /д/, /т/, /з/, /с/, /ц/, /дʲз/, /л/, /н/ перед м'якими і напівпом'якшеними приголосними. З'ясуйте наявність чи відсутність асиміляції за м'якістю.

Станція, радість, кузня, рум'янці, хатній, весняний, літній, шість, листя, сніп, їзді, дзвін, цвіт, у казці, тонший, зміряти, селянський, Галці, будні, дзвякнути, двір, тріска, міцні, пружні, інші, відсіяти, надзірковий, блакитний, дрімати, цвях, кінний, дві, свято.

ЗАВДАННЯ 6. Запишіть фонетичною транскрипцією дібрані слова.

Людно, кисть, наждак, шторм, листя, вклад, бігла, хлопець, кутній, підліток, котли, для, розкіш, підсипав, обмін, дід не знає, сусідні, під тином, обмокла, водний, він розповість, стінка, обчислити, безпомилково, книжка, різка, голубка, кладка, відтіснити, розписка, безтямно, стільки, відтіснити, розписка, безтямно, стільки, відтіснити, повість, радість.

ЗАВДАННЯ 7. Дібрані слова запишіть фонетичною транскрипцією. Поясніть випадки позиційних модифікацій приголосних.

Вставай, сум, зайвий, співаю, вовк, баран, бував, вдарив, кум, вмивався, вживав, кінь, йдіть, взувся, взувайся, корінь.

ЗАВДАННЯ 8. Дібрані слова запишіть фонетичною транскрипцією. Вкажіть випадки комбінаторних і позиційних модифікацій голосних. Опишіть характер кожної зміни.

Льодок, доля, плюс, взяти, голубка, хитрий, веселий, ллється, хек, вам, дядько, мить, соки, село, бики, минати, кожух, гончар, стань, середа, Пилип, Пилипка, перевіз, кисло, лють.

ЗАВДАННЯ 9. Запишіть дібрані слова фонетичною транскрипцією. Поясніть випадки акомодатії приголосних до сусідніх голосних (напівном'якшена вимова приголосних перед наступним /i/ або лабіалізація приголосних перед наступними голосними /e/, /y/).

Турок, чітко, люлька, жінко, чіпати, вітер, кігті, гірко, мілкувате, більші, корчі, коржі, дьоготь.

ЗАВДАННЯ 10. Запишіть подані слова фонетичною транскрипцією, враховуючи дію вокальної гармонії на артикуляцію виділених голосних.

Село' – в селі' – села', несла' – несе' – несіть, гриби' – гриба', писа'ти – писе'мний – пиші'ть – пишу', кого' – кому', твоя' – твою', ката' – коту', бреде' – брела' – бреди' – бреді'ть.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ.

1. Укажіть, що передають фонетичною транскрипцією на письмі:

- А) головні вияви фонем;
- Б) реальний звуковий вияв фонем у мовленні;
- В) букви, що позначають фонем.

2. Установіть, яка кількість фонем і звуків у словах *хочеться, тарілочці, підніжжя*:

- А) однакова;
- Б) звуків більше;
- В) звуків менше.

3. Укажіть рядок, у якому букви я, ю, є позначають дві фонем, два звуки:

- А) ллється, свято, лялька, тюль;
- Б) Євангеліє, яровизація, вольєр, Юлія;
- В) житнє, ключ, ластовиння, зброя.

4. Укажіть рядок, у якому вимову [o] слід позначити як [o^y] при фонетичному записі:

- А) голова, коса, полова, дощить;
- Б) голівка, голубка, поління, могутній;
- В) зозуля, холодний, говіркий, воля.

5. Визначте рядок, у якому фонетичній транскрипції потрібно позначити довгий приголосний:

- А) більшість, обличчя, діжці, помолодшати;
- Б) камінний, міський, вищезгаданий, зшити;
- В) розжитися, мадонна, зсипати, піднісся.

6. Оберіть рядок, у якому буква з у фонетичній транскрипції позначає звук [ж]:

- А) з шумом, зсадити, з чеком;
- Б) зжувати, прилізши, з джерела;
- В) з жаром, розжувати, зчесати.

7. Зазначте рядок, у якому букви **я, ю, є** позначають один звук і м'якість попереднього приголосного:

- А) рюмсати, літнє, теля, юнга;
- Б) в'ялий, юність, з'єднаний, юнга;
- В) клятва, ясність, любов, краєвид.

8. Установіть рядок, у якому довгий звук є реалізацією двох різних фонем:

- А) [спо^oўн^o·у·й·еⁱ·цⁱ·а], [б^oо^y·йіⁱ·сⁱ·а], [ж^o·о^yўкліі];
- Б) [v'іч:и'м], [гал^oу'з':а], [п'ідн'іс':а];
- В) [ш^o:у'м^oом], [н'і'ч^o:у], [на·л:·е']

9. Укажіть, за якою фонологічною школою склад фонем слів, що вимовляють [схи^e·л'·а'йеⁱ·с':а], [мач:], передають так: – схил'яешся – /зхил'айеш'а/, матч – /матч/.

- А) Московською;
 Б) Ленінградською;
 В) Московською та Ленінградською.
10. Установіть рядок, у якому довгий звук є реалізацією двох різних фонем:
 А) [спо'ўн⁰·у·й·е¹·ц':·а], [б⁰о^у·йі'с':·а], [ж⁰:о'ўклиї];
 Б) [в'іч:и'м], [гал'у'з':·а], [п'ідн'іс':·а];
 В) [ш⁰:у'м⁰ом], [н'і'ч'⁰:у], [на·л:·е']

Практичне заняття №3

ТЕМА: ФОНЕМАТИЧНА ТРАНСКРИПЦІЯ. АКУСТИЧНІ ВЛАСТИВОСТІ МОВНИХ ЗВУКІВ

МЕТА ВИВЧЕННЯ: розглянути фонематичну транскрипцію; розвивати вміння розрізняти мовні звуки за їх акустичними властивостями: інтенсивністю, висотою, тривалістю.

ОБЛАДНАННЯ: підручники, лекція, методичні рекомендації, малюнки.

ОСНОВНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Бондар О. І., Карпенко Ю. О., Микитин-Дружинець М. Л. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія / Навч. посіб. / О. І. Бондар, Ю. О. Карпенко, М. І. Микитин-Дружинець – К.: ВЦ «Академія», 2006. – 368 с. (Серія «Альма-матер»). – С. 9–17.
2. Жовтобрюх М. А., Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. Частина I / М. А. Жовтобрюх, Б. М. Кулик. – К.: Рад. шк., 1965. – 423 с. – С. 101 – 102.
3. Сучасна українська літературна мова. Вступ. Фонетика. Частина I / За загальною редакцією академ. АН УРСР І. К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1969. – 435 с. – С. 51–218.
4. Сучасна українська літературна мова / За загальною редакцією В. Г. Петік. – К.: Наукова думка, 1969. – 435 с.
5. Тоцька Н. І. Сучасна українська літературна мова. Фонетика, орфоепія, графіка, орфографія / Тоцька Н. І. – К.: Вища школа, 1981. – 183 с. – С. 34 – 38.
6. Тоцька Н. І. Сучасна українська літературна мова. Фонетика. Орфоепія. Графіка і орфографія. Завдання і вправи: Навч. посібник / Н. І. Тоцька. – К.: Вища шк., 1995. – 151 с. – С. 35–37.

Додаткова література:

7. Дудик П. С., Литовченко В. М. Сучасна українська мова. Завдання і вправи: навч. посіб. – 2-ге вид., стереотип. / П. С. Дудик, В. М. Литовченко. – К.: ВЦ «Академія», 2009. – 264 с. (Серія «Альма-матер»). – С. 5–15.
8. Методичні рекомендації до самостійної роботи студентів над курсом «Сучасна українська літературна мова: Фонетика. Орфоепія. Графіка. Орфографія» / Уклад. Т. Г. Юрченко. – Мелітополь: МДПУ, 2010. – 54 с.
9. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка. Практикум: навч. посіб. / За ред. М. М. Фашенко. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – 176 с.
10. Ющук І. П. Українська мова / І. П. Ющук. – Київ: Либідь, 2003. – 640 с. – С. 59–69.

ПИТАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЮ ПОПЕРЕДНІХ ЗНАНЬ, ОБГОВОРЕННЯ САМОСТІЙНОГО ВИВЧЕННЯ ТА ОСМИСЛЕННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ:

1. Чим є мовний звук з акустичного боку?
2. Що таке музикальні тони і шуми? Внаслідок чого вони виникають?
3. Від чого залежить висота звука?
4. Від чого залежить сила звука?
5. Що таке основний тон і обертони?
6. Чим визначається тривалість звука?
7. Як поділяються звуки залежно від цієї властивості?

ХІД ПРАКТИЧНОЇ РОБОТИ

ЗАВДАННЯ І ВПРАВИ:

ЗАВДАННЯ 1. Встановіть, з якою акустичною ознакою пов'язані відмінності в таких парах слів: вороня – вороння, синю – синню.

ЗАВДАННЯ 2. Вимовте кілька разів пошепки звуки [i]– [y]. Який з цих звуків має вищий тон, а який – нижчий?

ЗАВДАННЯ 3. Запишіть наголошені голосні української мови в порядку зростання висоти їх власного тону.

ЗАВДАННЯ 4. Вимовте наведені нижче слова й установіть, якими акустичними ознаками розрізняються голосні звуки в наголошених і ненаголошених позиціях.

Каза'н – па'рам, со'лод – моро'з, си'рник – били'на, бе'рег – бере'з.

ЗАВДАННЯ 5. Запишіть текст фонематичною транскрипцією.

Звичайно, з правдою, з дійсністю, зі справжнім, нефальшивим взагалі всім не просто. Я, приміром, не раз себе картав за відступництво, але ж і зараз ще не насмілювався б, та вже й пізно ніби...

Батькове прізвище – Сало мені з дитинства було поперек горла, ото ж і пішов я в школу під прізвищем матері – Лапський, так і паспорт одержав, і в університет вступив.

А прізвище давнє українське, козацьке! Однак носити його спокійно я не зміг ще малим, відмовився... От і живу тепер з відчуттям провини перед батьком, хоч уже звук, – моє прізвище саме те, яке маю! При одержанні паспорта можна вибрати будь-яке прізвище, батькове чи материне... Так, так, але...

Переді мною взагалі виникає стільки різних проблем, що часом здається, життя не вистачить, аби їх розв'язати, знайти вихід, бо чим старший, тим їх більше.

(Ю. Покальчук «Окружна дорога»)

ЗАВДАННЯ 6. Поданий текст прочитайте вголос, запишіть повною фонетичною та фонематичною транскрипцією.

Не вміючи, не бажаючи, не маючи змоги увібрати і полюбити все, автор трансформує для себе Христову заповідь любові у тотальне неприйняття, всеохопну ненависть. Мотивуючи власну мізантропію ідейним неприйняттям культури, він плекає сміховинні месіанські плани про перевлаштування світу таким чином, щоб найбільшою проблемою, найдорожчим задоволенням, а може, й найважчим злочином у ньому вважалося розповсюдження інформації. Він марить ізольованістю, мріє про жорсткі квоти і ліміти на будь-яку інформацію, про всесвітню систему інформаційних податків, про безжальну новітню цензуру і непролазні кордони. І ось тут, нарешті, він і виказує себе повністю – за Сіма його логічно-філологічними побудовами стоїть елементарне невротичне бажання сховатися знову за залізною завісою. Істота, вихована в неволі, на волі, як відомо, гине.

(Ю. Іздрик «Флешка»)

ЗАВДАННЯ 7. Поданий текст, записаний фонематичною транскрипцією, запишіть повною і спрощеною фонетичною транскрипцією. Порівняйте всі тексти й зробіть їх порівняльний аналіз.

/л'у'ди / прекра'с'ні // земл'а' / мов ка'зка //кра'шчого со'н'ця н'іде' нема' // загру'з йа посе'рце / узе'м'лу вйа'зко // вона' мене' цу'пко трима' // іхо'чец'ця та'к л'юбит' // шчоб на'віт' камі'н'на байду'же / захот'і'ло ожити / іжи'т' // воскреса'йте / камі'н'ні ду'ші розчин'а'йте серця' ічоло' // шчоб не сказа'ли прова'с гр'аду'шчі // йіх наземлі' небуло'//

(В. Симоненко)

ЗАВДАННЯ 8. Знайдіть слова, написані фонематичною транскрипцією.

к^оу'жу'х, до'н'ка, йу'с'ці, не'в'і'с'ці, л^о·у'бл'а·ц':а, кри'·йе·'с'с'а, в'ік, доччи'н, ка'з'ка, жи'т':а', ра'д'іс'т'^т, кушч, л^о·у'·л'ка, с'т'іна', в'іта'·й·е'·с':а, сид'а'т'.

ЗАВДАННЯ 9. Поясніть усно, які слова з дібраних написані фонематичною транскрипцією.

ко'м'о'у', л'у'ди, л^о·у'·т', кол'а'дка, т^о·у'т^о·у'н, си'та', се'н'·л'а'ніе', д'о'х'т'у, бер'і'з'ці, йа'шчик, об:и'ўка, в^оз:й·е'дна·н':а, ра'д'іс'т'^т, л'а'л'ка, в'іч:и'зна, т'і'н'ну, л'·убоў.

ЗАВДАННЯ 10. Запишіть слова фонетичною і фонематичною транскрипціями. Назвіть і дайте повну артикуляційну характеристику: а) голосних у сильній позиції; б) голосних у слабкій позиції. Поясніть комбінаторні і позиційні модифікації голосних.

Розумниця, тихесенький, письменник, життя, весна, люлька, куля, молодіти.

Зразок: кожух [к⁰о^уж^оу^х] – /кожух/: [у] – голосний заднього ряду, високого піднесення, лабіалізований; [о^у] – голосний заднього ряду з наближенням до середнього, високо-середнього піднесення, лабіалізований; фонема /о/ реалізується у звукові [о^у], який є її позиційним варіантом.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ.

- Визначте, що передають фонематичною транскрипцією на письмі:
  - фонемний склад слова;
  - алофони фонем певного слова;
  - написання слів.
- З'ясуйте, у якій транскрипції послуговуються знаками [и^е], [е^н], [о^у]:
  - фонематичній;
  - спрощеній фонетичній;
  - повній і спрощеній фонетичній.
- Визначте, у якій транскрипції вживають знак довготи звука:
  - фонематичній;
  - спрощеній фонетичній;
  - повній і спрощеній фонетичній.
- Укажіть рядок, у якому буква в позначає [ў]:
  - вольовий, вість, вуха, велич;
  - вправний, сідав, вкласти, напевне;
  - ввічливий, веселка, вишивав, Київ.
- Визначте, у якому рядку фонематичний запис здійснено за теорією Ленінградської фонологічної школи:
  - /зц'ідити/, /вогкий/, /вітчизн'аний/;
  - /сц'ідити/, /вохкий/, /віччизн'аний/;
  - [с'ц'іди'ти], [wo'хкий], [вітчизн'а'ний].
- Оберіть рядок, у якому слова записано повною фонетичною транскрипцією:
  - /найідаєт'с'а/, /студентс'кий/, /зіл'л'а/;
  - [с'w'а'т'о], [с'о'у'м'іш'о'у], [ко'жу'х];
  - [с'w'а'то], [су'м'іш'у], [ко'жу'х].
- Зазначте, у якому слова записано фонематичною транскрипцією:
  - [кр'оў], [росхи'т'уй·у·ц':·а], [ф'удб'о'л];
  - /кrow/, /розхитуйут'с'а/, /футбол/;
  - [кроу], [росхи'туйуц':а], [фудбо'л].
- З'ясуйте, якою транскрипцією записано слова [пе^ире^хо^ов^оу·й·е^іц':·а], [р^ос:и^еп]:
  - фонематичною;
  - повною фонетичною;
  - спрощеною фонетичною.
- З'ясуйте, у якому рядку знак [ў] позначає алофон фонем /у/:
  - [наў^окрай'ні];
  - [л^оуб^оў];
  - [п^оўні].
- Укажіть, якою транскрипцією записано речення [пр^ошча'с'т'ц':а ме^ине' р^оспи'та'ї]:
  - фонематичною;
  - повною фонетичною;
  - спрощеною фонетичною.

Практичне заняття №4

ТЕМА: ФОНОЛОГІЯ. ЗВУК ЯК ЯВИЩЕ ФОНОЛОГІЧНЕ. ПОНЯТТЯ ФОНЕМИ

МЕТА ВИВЧЕННЯ: вдосконалювати навички розрізнення фонем за диференційними ознаками, навчити демонструвати слово, розрізнявальну і форморозрізнявальну функцію фонем, встановити фонемний склад слів.

ОБЛАДНАННЯ: підручники, лекція, методичні рекомендації.

ОСНОВНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Бондар О. І., Карпенко Ю. О., Микитин-Дружинець М. Л. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія / Навч. посіб. / О. І. Бондар, Ю. О. Карпенко, М. І. Микитин-Дружинець – К.: ВЦ «Академія», 2006. – 368 с. (Серія «Альма-матер»).
2. Жовтобрюх М. А., Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. Частина I / М. А. Жовтобрюх, Б. М. Кулик. – К.: Рад. шк., 1965. – 423 с. – С. 101 – 107.
3. Сучасна українська літературна мова. Вступ. Фонетика. Частина I / За загальною редакцією академ. АН УРСР І. К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1969. – 435 с.
4. Сучасна українська літературна мова / За загальною редакцією В. Г. Петік. – К.: Наукова думка, 1969. – 435 с.
5. Тоцька Н. І. Сучасна українська літературна мова. Фонетика, орфоепія, графіка, орфографія / Тоцька Н. І. – К.: Вища школа, 1981. – 183 с. – С. 20 – 34.
6. Тоцька Н. І. Сучасна українська літературна мова. Фонетика. Орфоепія. Графіка і орфографія. Завдання і вправи: Навч. посібник / Н. І. Тоцька. – К.: Вища шк., 1995. – 151 с. (Серія «Альма-матер»). – С. 10–16.

Додаткова література:

7. Дудик П. С., Литовченко В. М. Сучасна українська мова. Завдання і вправи: навч. посіб. – 2-ге вид., стереотип. / П. С. Дудик, В. М. Литовченко. – К.: ВЦ «Академія», 2009. – 264 с. (Серія «Альма-матер»).
8. Методичні рекомендації до самостійної роботи студентів над курсом «Сучасна українська літературна мова: Фонетика. Орфоепія. Графіка. Орфографія» / Уклад. Т. Г. Юрченко. – Мелітополь: МДПУ, 2010. – 54 с.
9. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка. Практикум: навч. посіб. / За ред. М. М. Фашенко. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – 176 с. – С. 5–15.
10. Ющук І. П. Українська мова / І. П. Ющук. – Київ: Либідь, 2003. – 640 с. – С. 59–69.

ПИТАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЮ ПОПЕРЕДНІХ ЗНАТЬ, ОБГОВОРЕННЯ САМОСТІЙНОГО ВИВЧЕННЯ ТА ОСМИСЛЕННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ:

1. Чим зумовлюється необмежено велика кількість звуків людської мови?
2. Висвітліть поняття “фонема”.
3. Який зв'язок між звуком і фонемою?
4. У чому полягає діалектичний зв'язок алофона і фонемі?
5. Які алофони фонем називаються позиційними, які комбінаторними і які факультативними?
6. Що таке основний алофон фонемі?
7. Що таке звукове поле даної фонемі?
8. Що таке диференційні і не диференційні ознаки фонем? Наведіть приклади тих і тих.
9. Які фонемні ознаки є диференційними для української мови?
10. У чому виявляється системність фонемного складу кожної мови?

ХІД ПРАКТИЧНОЇ РОБОТИ

ЗАВДАННЯ І ВПРАВИ:

ЗАВДАННЯ 1. *Встановіть фонемний склад слів спочатку на основі Ленінградської фонологічної школи, а потім – Московської. В обох випадках запишіть слова фонематичною транскрипцією.*

Німецький, сирітський, б'ються, легко, спитати, боротьба, вокзал.

ЗАВДАННЯ 2. *Наведіть 10 пар слів, які б демонстрували словорозрізнявальну і форморозрізнявальну функцію фонемі.*

ЗАВДАННЯ 3. *Встановіть фонемний склад слів.*

Черга, підземний, стільці, гедзь, ящик, підживити, дріжджі, містт, з'їзд, синє, в'є, п'ять, сядь, в'юн, сюди.

ЗАВДАННЯ 4. *Які функції виконують фонемі в системі мови? Розкрийте на конкретних прикладах суть кожної з них.*

ЗАВДАННЯ 5. *Що таке фонологічна кореляція? Наведіть приклади корелятивних пар приголосних.*

ЗАВДАННЯ 6. Вимовте слова вголос і запишіть фонематичною транскрипцією. Назвіть фонем, за допомогою яких розрізняються подані пари слів, і покажіть, якими диференційними ознаками розрізняються ці фонем. Наприклад, слова **бити і пити** протиставляються фонемами /b/ і /n/, що відмінні лише за глухістю – дзвінкістю, а слова **стан – стань** – твердою і м'якою фонемами /n/ – /n'/ . В інших випадках фонем можуть розрізнятися за діючим мовним органом, способом творення тощо.

Сам – сум – сом; дим – дум – дам; цех – цих; жити – шити; сину – син'у; липнути – рипнути; знати – зн'ати; саду – с'аду; суди – с'уди; жати – шати; кози – коси; гадка – гатка; кіт – кит; вас – ваш; рад' – рат'; т'іло – д'іло; бути – дути; дума – гума; сам – там; ката – хата; вожу – вод'жу; ден' – д'зен'; сом – сон.

ЗАВДАННЯ 7. Встановіть, які з поданих слів мають однакові голосні або приголосні фонем.

Стишив, зціпити, луки, з'їзд, в'яз, стою, крихкий, лан, синь, небо, тінь, нігті.

ЗАВДАННЯ 8. Встановіть фонемний склад слів.

Черга, підземний, стільці, гедзь, ящик, підживити, дріжджі, міст, з'їзд, синє, в'є, п'ять, сядь, в'юн, сюди, водиця – водиться.

ЗАВДАННЯ 9. Наведені нижче слова запишіть фонематичною транскрипцією, а потім розділіть на 4 групи залежно від походження подовжених приголосних у них: 1) які утворилися внаслідок збігу двох однакових приголосних на межі морфем; 2) що виникли історично внаслідок прогресивної асиміляції; 3) що виникають у сучасній живій мові внаслідок регресивної асиміляції; 4) у словах іноземного походження.

Міллю, узбіччя, сонний, розрісся, ванна, оббігти, рілля, б'ються, спросоння, роззброїти, тушшю, юннат, неблаганний, молоддю, зняряддя, зшити, вітчизна, беззоряний, зрання, імміграція, осінній, міццю, зілля, коріння, вісню, коритце, понісся, квітчати.

ЗАВДАННЯ 10. Порівняйте наведені погляди вчених про кількість голосних фонем у сучасній українській мові. Порівняйте їх і наведіть аргументи на користь кожного з них. Обґрунтуйте систему голосних української мови. Окремо доведіть фонематичність голосної /и/. Викладіть свої думки у формі короткого реферату.

1. О. Н. Синявський у статті «Спроба звукової характеристики Харківської науково-дослідної кафедри мовознавства, №2, 1929 р.) налічує 12 фонем, вважаючи наголошені й ненаголошені голосні за самостійні фонем.

2. М. Г. Йогансен (Загальний курс української мови / За ред. Л. А. Булаховського. – Х., 1931) вважав самостійними фонемами тільки 5 голосних: **а, о, у, е, і; и**, на його думку, – тільки варіант фонем /і/.

3. М. А. Жовтобрюх та більшість інших мовознавців вважають, що в українській мові є шість голосних фонем: /а/, /о/, /у/, /є/, /и/, /і/.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ.

1. Вкажіть, у якому рядку всі слова пишуться з апострофом?

- а) об/ектив, ар/єргард, ін/екція, кар/єризм, краков/як;
- б) бар/єр, прем/єр. п/єса, інтерв/ю, п/юре;
- в) інтер/єр, грав/юра, б/юрократизм, кур/єр, п/єдестал;
- г) ф/юзеляж, Монтеск/є, об/єкт, прем/єра, кап/юшон.

2. На які групи поділяють приголосні за участю активних мовних органів?

- а) губні, язикові (передньоязикові, середньоязикові, задньоязикові) та глоткові;
- б) губно-губні та губно-зубні;
- в) ротові й носові;
- г) сонорні й шумні.

3. На які групи поділяються приголосні за участю голосу і шуму?

- а) сонорні й шумні (дзвінки й глухі);
- б) лабіалізовані та нелабіалізовані;
- в) тверді й м'які;
- г) веларизовані й асимільовані.

4. У словах якого рядка всі приголосні щілинні?

- а) жах, фах, сій, сом, тінь;
- б) сіно, сум, юшка, ефір, хор;
- в) фея, воля, сажа, ший, їх;
- г) хата, кетяги, анфас, фон, дитина.

5. У якому рядку допущено помилку у написанні складного прикметника?

- а) давноминулий, давньогрецький, давньо-верхньонімецький, давнюочікуваний, давньо-кам'яний;
- б) електронно-вимірювальний, електронно-обчислювальний, електронагрівальний, електромузичний, електроосвітлювальний;
- в) вітамінно-трав'яний, вітаміноактивний, вітаміно-подібний, вітаміновмісний, вітаміноносний;
- г) блідо-жовтий, жовторотий, жовтоводський, жовто-червоний, жовтогарячий.

6. У словах якого речення всі голосні належать до одного ряду?

- а) кожному люба своя сторона (*Нар. тв.*).
- б) рідна земля і в жмені мила (*Нар. тв.*).
- в) де рідний край, там і рай (*Нар. тв.*).
- г) кожна травичка на своєму корені росте (*Нар. тв.*).

7. На які групи поділяємо голосні залежно від положення тіла язика у горизонтальному напрямі?

- а) переднього і заднього ряду;
- б) ненапружені / напружені;
- в) нелабіалізовані / лабіалізовані;
- г) високого / середнього / низького підняття.

8. У якому рядку в усіх словах приголосні глухі?

- а) щастя, щока, час, туша, хата;
- б) хрін, свіча, сало, дата, пляма;
- в) попіл, віра, жито, пушка, тісто;
- г) сито, Тиса, копа, тисяча, затятися.

9. На які групи поділяються голосні залежно від того, якою мірою спинка язика піднімається до піднебіння ?

- а) високого / середнього / низького підняття;
- б) нелабіалізовані / лабіалізовані;
- в) не назалізовані / назалізовані;
- г) переднього і заднього ряду.

10. У якому рядку у всіх словах є *ї*-нескладовий?

- а) ізгой, ізраїльський, імущий, індій;
- б) ідеалізм, ідеограма, ідол, ієна;
- в) ізобара, ізолювати, ізотерма, ізотопи;
- г) ізумруд, ізюм, ікло, ікання.

Практичне заняття №5

ТЕМА: КЛАСИФІКАЦІЯ ЗВУКІВ. ГОЛОСНІ ЗВУКИ

МЕТА ВИВЧЕННЯ: розглянути сучасну класифікаційну схему голосних фонем; розвивати вміння розрізняти голосні лабіалізовані та нелабіалізовані, високого – середнього – високо-середнього – низького піднесення, переднього і заднього ряду.

ОБЛАДНАННЯ: підручники, лекція, методичні рекомендації.

ОСНОВНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Бондар О. І., Карпенко Ю. О., Микитин-Дружинець М. Л. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія / Навч. посіб. / О. І. Бондар, Ю. О. Карпенко, М. І. Микитин-Дружинець – К.: ВЦ «Академія», 2006. – 368 с. (Серія «Альма-матер»). – С.
2. Жовтобрюх М. А., Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. Частина I / М. А. Жовтобрюх, Б. М. Кулик. – К.: Рад. шк., 1965. – 423 с. – С. 116 – 120.
3. Сучасна українська літературна мова. Вступ. Фонетика. Частина I / За загальною редакцією академ. АН УРСР І. К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1969. – 435 с.

4. Сучасна українська літературна мова / За загальною редакцією В. Г. Петік. – К.: Наукова думка, 1969. – 435 с. С. 29–32.
5. Тоцька Н. І. Сучасна українська літературна мова. Фонетика, орфоєпія, графіка, орфографія / Тоцька Н. І. – К.: Вища школа, 1981. – 183 с. – С. 44 – 60.
6. Тоцька Н. І. Сучасна українська літературна мова. Фонетика. Орфоєпія. Графіка і орфографія. Завдання і вправи: Навч. посібник / Н. І. Тоцька. – К.: Вища шк., 1995. – 151 с. (Серія «Альма-матер»). – С. 16–19.

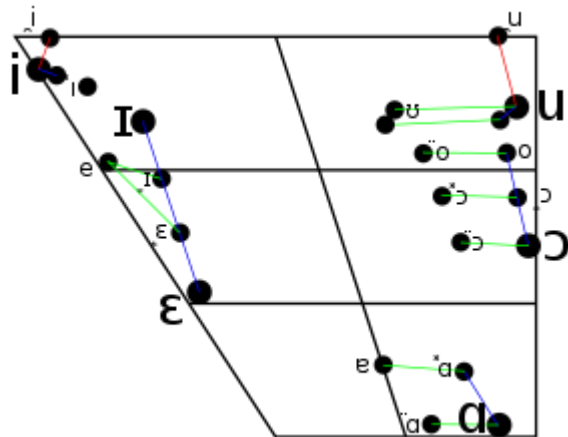
Додаткова література:

7. Дудик П. С., Литовченко В. М. Сучасна українська мова. Завдання і вправи: навч. посіб. – 2-ге вид., стереотип. / П. С. Дудик, В. М. Литовченко. – К.: ВЦ «Академія», 2009. – 264 с. (Серія «Альма-матер»). – С. 5–12.
8. Методичні рекомендації до самостійної роботи студентів над курсом «Сучасна українська літературна мова: Фонетика. Орфоєпія. Графіка. Орфографія» / Уклад. Т. Г. Юрченко. – Мелітополь: МДПУ, 2010. – 54 с. – С. 14–19.
9. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоєпія. Графіка. Практикум: навч. посіб. / За ред. М. М. Фащенко. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – 176 с. – С. 5–15.
10. Ющук І. П. Українська мова / І. П. Ющук. – Київ: Либідь, 2003. – 640 с. – С. 65–66.

ПИТАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЮ ПОПЕРЕДНІХ ЗНАТЬ, ОБГОВОРЕННЯ САМОСТІЙНОГО ВИВЧЕННЯ ТА ОСМИСЛЕННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ:

1. У чому полягає артикуляційна різниця між голосними й приголосними?
2. У чому полягає акустична різниця між голосними й приголосними?
3. У чому полягає функціональна різниця між голосними й приголосними в українській мові?
4. Які звуки називають голосними?
5. Який принцип покладено в основу класифікації голосних звуків?
6. Як поділяються голосні звуки за участю губ при їх творенні?
7. Як поділяються голосні звуки за ступенем підняття спинки язика?
8. Як поділяються голосні звуки української мови за місцем творення?

Голосні

Діаграма основних проявів українських голосних та їх алофонів

На письмі	Опис	МФА				
		основний	ненаг.	після м'яких	ненаг. м'яких	п.
і і	<u>неогублений передній високий</u>	/i/ (i) [i [*]] (i ^н)* [ɪ] (и)*	[i] (i)	[i] (i) [i [*]] (i ^н)*	(i) [i] (i) [i [*]] (i ^н)*	(i)
и	<u>неогублений ненапружений передній високо-середній</u>	/ɪ/ (и)	[ɪ] (и ^с) [ɛ] (и ^н)	—	—	—
е е	<u>неогублений передній низько-середній</u>	/ɛ/ (е)	[ɛ] (е ^н)	[ɛ]	[e] (е ^і)	

			[ɪ] (и ^е)		
а я	<u>неогублений задній низький</u>	/a/ (а)	[ǎ] (а)	[ä] (а, ä)	[ɛ] (а, ä)
о	<u>огублений задній низько-середній</u>	/ɔ/ (о)	[ɔ̣] (о) [o] (о ^у)	[ö] (о, ö)	[ǔ] (о, ö) [ö] (о ^у , ö ^у)
у ю	<u>огублений задній високий</u>	/u/ (у)	[u] (у)	[ʊ] (у, ү)	[ʊ] (у, ү)

ХІД ПРАКТИЧНОЇ РОБОТИ

ЗАВДАННЯ І ВПРАВИ:

ЗАВДАННЯ 1. Назвіть звуки української мови, розташовуючи їх за ступенем гучності (сонорності) в спадному порядку. Позначте ці звуки відповідними транскрипційними знаками.

ЗАВДАННЯ 2. Встановіть, яким українським звукам відповідають: а) вільний прохід у ротовій порожнині для повітряного струменя; б) звужений прохід; в) повне зімкнення.

ЗАВДАННЯ 3. Визначте голосні звуки в словах, охарактеризуйте їх:

А) сад, сом, я, синє;

Б) їжак, лють, льон, яма, ліки;

В) вуж, Юлія, любов, плете.

ЗАВДАННЯ 4. Напишіть голосні, розбивши їх на групи, залежно від ступеня відкритості ротової порожнини, підняття язика, його положення по горизонталі та гучності.

ЗАВДАННЯ 5. Напишіть усі голосні звуки української мови в порядку підвищення їх власного тону.

ЗАВДАННЯ 6. напишіть голосні, розбивши їх на групи залежно від ступеня відкритості ротової порожнини, підняття язика, його положення по горизонталі та гучності.

ЗАВДАННЯ 7. Назвіть звуки, які однаково є: 1. Не лабіалізованими переднього ряду, але різняться ступенем підняття язика. 2. Лабіалізованими заднього ряду, але різняться ступенем підняття язика.

ЗАВДАННЯ 8. Назвіть голосний звук, який має таку артикуляцію:

1. Голосові зв'язки напружені, при проходженні струменя повітря вібрують. Язик піднято середньо до передньої частини піднебіння. Язик посунутий уперед, але не дуже. Кінчик язика торкається передніх нижніх зубів. Губи злегка розтягнені на боки.

2. Голосові зв'язки напружені й вібрують. Задня частина спинки язика злегка піднята до м'якого піднебіння. Кінчик язика наближається до нижніх зубів. Рот широко розкритий, губи нейтральні.

3. Голосові зв'язки напружені й вібрують. Язикове тіло посунене вперед і підняте вгору трохи вище від середнього положення, але нижче від високого. Кінчик язика опущений униз до нижніх зубів. Губи злегка розтягнені на боки.

4. Голосові зв'язки напружені, при проходженні струменя повітря вібрують. Язик сильно посунутий уперед і вгору до твердого піднебіння. Кінчик язика торкається нижніх зубів.

5. Голосові зв'язки напружені й вібрують. Язик піднятий середньо до задньої частини піднебіння. Кінчик язика відтягнутий до нижніх зубів. Губи заокруглені.

6. Голосові зв'язки напружені й вібрують. Язик відтягнутий назад. Задня спинка язика високо піднята до м'якого піднебіння. Кінчик язика відсунутий від передніх нижніх зубів. Губи сильно заокруглені й витягнуті вперед.

ЗАВДАННЯ 9. Назвіть голосні за вказаними ознаками і доповніть характеристику звуків ознаками, які тут відсутні.

1. Лабіалізований звук високого підняття.
2. Звук низького підняття.
3. Звук високого підняття переднього ряду.
4. Звук високого підняття заднього ряду.
5. Звук високо-середнього підняття.
6. Звук переднього ряду середнього підняття.
7. Лабіалізований звук середнього підняття.

ЗАВДАННЯ 10. Зіставте характеристики голосних у працях Н. Тоцької і Ю. Карпенка.

Проаналізуйте спільні і відмінні ознаки.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ.

- Зазначте, до якого піднесення, на думку Н. Тоцької, належить голосний [и]:
  - високого;
  - високо-середнього;
  - середнього.
- Укажіть, до якого ряду, на думку М. Наконечного, належить голосний [и]:
  - переднього;
  - передньо-середнього;
  - середнього.
- З'ясуйте, за допомогою чого творяться голосні звуки:
  - голосу і шуму, голос переважає над шумом;
  - голосу;
  - голосу і шуму, шум переважає над голосом.
- Укажіть місце утворення голосних звуків:
  - гортань, внаслідок дрижання наближених одна до одної голосових зв'язок;
  - ротова порожнина, при їх вимові вона ледь відкрита;
  - носова порожнина, при їх вимові ступінь повітря долає більш чи менш значні перепони.
- Зазначте, у якому рядку наведено фактори артикуляційної класифікації голосних:
  - участь губ, піднебіння, ступінь підняття спинки язика;
  - участь язика, місце підняття спинки язика, місце проходження повітряним струменем перепони;
  - участь піднебіння, губ, ступінь підняття спинки язика, місце підняття спинки язика.
- Визначте положення органів мовлення при артикуляції голосних високого підняття:
  - язик мінімально піднімається вгору;
  - язик високо піднімається вгору;
  - ротова порожнина широко відкрита.
- З'ясуйте положення мовних органів при творенні голосних заднього ряду:
  - передня частина спинки язика рухається до твердого піднебіння;
  - задня частина спинки язика рухається до м'якого піднебіння;
  - задня частина спинки язика наближається до твердого піднебіння.
- Визначте, як рухаються органи мовлення при вимові [і]:
  - язикове тіло піднімається вгору і рухається вперед, губи не заокруглюються;
  - спинка язика рівномірно заокруглена, губи активної участі в артикуляції не беруть, менш розтягнуті;
  - задня частина спинки язика наближається до м'якого піднебіння, губи заокруглені й висунуті вперед.
- Знайдіть рядок, у якому зазначено звуки, які можуть стояти в усіх позиціях щодо твердих і м'яких приголосних:
  - [a], [o], [y], [e];
  - [a], [o], [i], [e];
  - [a], [и], [o], [y].
- Оберіть рядок, у якому подано класифікаційні ознаки [a]:
  - не лабіалізований, заднього ряду, низького піднесення;
  - не лабіалізований, переднього ряду, низького піднесення;
  - лабіалізований, заднього ряду, низького піднесення.

Практичне заняття №6

ТЕМА: КЛАСИФІКАЦІЯ ЗВУКІВ. ПРИГОЛОСНІ ЗВУКИ

МЕТА ВИВЧЕННЯ: розглянути сучасну класифікаційну схему приголосних фонем; розвивати вміння розрізняти приголосні за способом і місцем утворення, а також допоміжних характеристик (сонорні – шумні, дзвінкі – глухі, тверді – м'які – напівм'які тощо).

ОБЛАДНАННЯ: підручники, лекція, методичні рекомендації.

ОСНОВНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Бондар О. І., Карпенко Ю. О., Микитин-Дружинець М. Л. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоєпія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія / Навч. посіб. / О. І. Бондар, Ю. О. Карпенко, М. І. Микитин-Дружинець – К.: ВЦ «Академія», 2006. – 368 с. (Серія «Альма-матер»). – С. 17–42.
2. Жовтобрюх М. А., Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. Частина I / М. А. Жовтобрюх, Б. М. Кулик. – К.: Рад. шк., 1965. – 423 с. – С. 120 – 130.
3. Сучасна українська літературна мова. Вступ. Фонетика. Частина I / За загальною редакцією академ. АН УРСР І. К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1969. – 435 с.
4. Сучасна українська літературна мова / За загальною редакцією В. Г. Петік. – К.: Наукова думка, 1969. – 435 с. – С. 32–42.
5. Тоцька Н. І. Сучасна українська літературна мова. Фонетика, орфоєпія, графіка, орфографія / Тоцька Н. І. – К.: Вища школа, 1981. – 183 с. – С. 60 – 95.
6. Тоцька Н. І. Сучасна українська літературна мова. Фонетика. Орфоєпія. Графіка і орфографія. Завдання і вправи: Навч. посібник / Н. І. Тоцька. – К.: Вища шк., 1995. – 151 с. (Серія «Альма-матер»). – С. 20–35.

Додаткова література:

7. Дудик П. С., Литовченко В. М. Сучасна українська мова. Завдання і вправи: навч. посіб. – 2-ге вид., стереотип. / П. С. Дудик, В. М. Литовченко. – К.: ВЦ «Академія», 2009. – 264 с. (Серія «Альма-матер»). – С. 5–12.
8. Методичні рекомендації до самостійної роботи студентів над курсом «Сучасна українська літературна мова: Фонетика. Орфоєпія. Графіка. Орфографія» / Уклад. Т. Г. Юрченко. – Мелітополь: МДПУ, 2010. – 54 с. – С. 14–19.
9. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоєпія. Графіка. Практикум: навч. посіб. / За ред. М. М. Фашенко. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – 176 с. – С. 5–15.
10. Ющук І. П. Українська мова / І. П. Ющук. – Київ: Либідь, 2003. – 640 с. – С. 66–69.

ПИТАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЮ ПОПЕРЕДНІХ ЗНАТЬ, ОБГОВОРЕННЯ САМОСТІЙНОГО ВИВЧЕННЯ ТА ОСМИСЛЕННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ:

1. Які звуки називаються приголосними?
2. Який основний принцип покладено в основу класифікації приголосних?
3. За якою ознакою класифікуються приголосні української мови?
4. Як поділяються приголосні за участю голосу й шуму?
5. Які основні ознаки сонорних приголосних?
6. Порівняйте класифікацію приголосних української мови за місцем творення у М.А.Жовтобрюха, Н.І.Тоцької та Л.І.Прокопової.
7. Як поділяються приголосні за способом творення?
8. Як поділяються приголосні за діючим мовним органом?
9. Які є класифікаційні схеми українських приголосних?

Приголосні

		Губні		Передньоязикові			Середньоязико-ві		Гортанний (глотковий)	
		Губно-губні	Губно-зубні	Зубні	Зубні сибілянти	Піднебінно-ясенні		Твердо-піднебінні	М'яко-піднебінні	
		і	і	тве рді	тве рді пом'якшені	тве рді	пом'якшені	м'які		
Носові	Соно рні	<u>/m/</u> (м)		<u>/n/</u> (н)				<u>/nʲ/</u> (н')		
Зімокнені	Дзвінкі	<u>/b/</u> (б)		<u>/d/</u> (д)	<u>/dʒ/</u> (дж)	<u>/dʒʲ/</u> (дж')		<u>/dʲ/</u> (д')	<u>/g/</u> (г)	

				(дз')			
Глухі	<u>/p/</u> (п)	<u>/t/</u> (т)	<u>/ts/</u> (ц)	<u>/tsʲ/</u> (ц')	<u>/tʃ/</u> (ч)	<u>/tʃ/</u> (т')	<u>/k/</u> (к)
Соно рні	<u>/w/</u> (в)					<u>/j/</u> (й)	<u>/h/</u> чи <u>/ʃ/</u> (г)
Щіли нні	Дзвін кі		<u>/z/</u> (з)	<u>/zʲ/</u> (з')	<u>/ʒ/</u> (ж)		
Глухі	<u>/f/</u> (ф)	<u>/s/</u> (с)	<u>/sʲ/</u> (с')	<u>/ʃ/</u> (ш)		<u>/x/</u> (х)	
Боков і	Соно рні	<u>/l/</u> (л)			<u>/lʲ/</u> (л')		

ХІД ПРАКТИЧНОЇ РОБОТИ

ЗАВДАННЯ І ВПРАВИ:

ЗАВДАННЯ 1. Прочитайте подані слова вголос і запишіть їх фонематичною транскрипцією. Із цих слів виписіть окремо шумні й сонорні приголосні. З шумних виписіть окремо дзвінки й глухі приголосні. Вкажіть приголосні, які не мають пар за дзвінкістю і глухістю.

Роботи, шифер, п'ятьма, чебрець, замок, гудзик, кігті, їхав, порода, відхилити, зцілити, байка, хитрий, ходімо, цибуля, вітер, пояс.

ЗАВДАННЯ 2. Перемалюйте таблицю класифікації приголосних за наявністю голосу й шуму. Внесіть у неї відповідні приголосні. Поясніть, чим розрізняються звуки кожної рубрики.

Сонорні		
Шумні	Дзвінки	
Шумні	Глухі	

ЗАВДАННЯ 3. Запишіть речення фонематичною транскрипцією. Розподіліть усі приголосні на групи за способом творення: а) зімкнені проривні, б) зімкнені африкати, в) щілинні, г) дрижачі. Приголосні, що повторюються, не аналізуйте. Яких звуків у тексті немає?

Ми були, есть і будемо українцями-руси́нами і не хочемо бути ні, поляками, ні москалями. Але ми і не ворогуємо ні з поляками, ні з москалями, бо се наші найближчі родичі, наші слов'янські брати, - ми тільки бажаємо бути тим, чим есть, і з цього становища не поступимось ніколи.

Б. Грінченко

ЗАВДАННЯ 4. Перемалюйте подану таблицю класифікації основних алофонів приголосних за місцем творення (за активним і пасивним мовним органом). Заповніть її відповідними позначеннями основних алофонів приголосних фонем. Поясніть, чим розрізняються приголосні кожної групи.

Губні		Язикові			Фарингальні
Губно-губні	Губно-зубні	Передньоязикові		Задньоязикові	
		зубні	альвеолярні	середньопіднебінні	задньопіднебінні

ЗАВДАННЯ 5. Прочитайте подані речення вголос, а потім запишіть їх фонематичною транскрипцією. Розподіліть усі приголосні за активним мовним органом на групи: а) губні, б) передньоязикові, в) середньоязикові, г) задньоязикові, д) фарингальні на основі класифікації М.А.Жовтобрюха, Н.І.Тоцької та Л.І.Прокопової. Відзначте приголосні, яких немає в тексті. Повторювані приголосні не аналізуйте.

Він (Шевченко) був як полум'я. Його рядки –
Дзвінки і небезпечні, наче криця,
Переживуть і жито, і пшеницю,
І хліб, і соль, і війни, і віки.

Л.Кисельов

ЗАВДАННЯ 6. *Встановіть, у яких випадках сполучення літер дж і дз означають африкати, а в яких дві самостійні фонемати /д/ і /ж/, /д/ і /з/.*

Догоджати, кукурудза, підзолистий, узгодження, джунглі, дзвоник, віджилий, саджанець, загороджений, дзеркало, джаз, омолоджений, ходжу.

ЗАВДАННЯ 7. *Прочитайте вголос, а потім запишіть фонематичною транскрипцією слова. Однією рискою підкресліть тверді приголосні, двома – м'які.*

Дзвінкий, галузь, рясний, вівці, в'ється, діти, мідь, зілля, сіль, гіркий, свято, життя, калачі, гіркі, похід, цвях, спільниця, рясний, роздоріжжя, свято, майбуття, піддашся.

ЗАВДАННЯ 8. *Назвіть приголосний звук за такими його характеристиками.*

- 1) Сонорний, передньоязиковий, зімкнений, носовий, носовий.
- 2) Шумний, дзвінкий, альвеолярний, щілинний.
- 3) Шумний, глухий, губно-зубний, щілинний, твердий.
- 4) Шумний, глухий, губно-зубний, щілинний, твердий.
- 5) Шумний, глухий, зубний, африката, пом'якшений.
- 6) Сонорний, передньоязиковий, дрижачий, твердий.
- 7) Сонорний, зубний, щілинний, боковий, твердий.
- 8) Шумний, дзвінкий, альвеолярний, африката, твердий.
- 9) Шумний, дзвінкий, зубний, щілинний, твердий.

ЗАВДАННЯ 9. *Запишіть текст фонетичною транскрипцією. Випишіть усі слова, в яких є: а) середньоязиковий щілинний звук, б) передньоязикові щілинні приголосні, в) пом'якшені приголосні, г) задньоязикові глухі приголосні, д) губні приголосні, е) проривні приголосні, є) свистячі приголосні, ж) сонорні приголосні.*

1. Один мудрець сказав такі слова: «Поневолений народ, що захоче свою мову, держить ключ від своєї тюрми у своїх руках». Не забуваймо про се. Через рідну мову стали ми на ноги, ввійшли в сім'ю просвічених європейських народів.

2. Щоб добре знати рідну мову, треба їй вчитися змалку до гробу, в школі й поза школою, з книжок і від людей. Хто вміє пошанувати свого батька й матір, той зрозуміє, яку пошану повинен він мати до рідної мови.

М. С. Возняк

ЗАВДАННЯ 10. *Назвіть приголосні звуки за вказаними характеристиками, зазначаючи також випущені ознаки.*

1. Передня спинка язика прилягає до верхніх зубів, утворюючи з ними зімкнення; голосові зв'язки вібрують, м'яке піднебіння з язичком вільно опускається вниз, відкриваючи прохід у носову порожнину.

2. Корінь язика відтягнутий назад, утворюючи разом із задньою стінкою фаринкса сильне звуження. Голосові зв'язки вібрують; м'яке піднебіння підняте й закриває прохід повітря у носову порожнину.

3. Кінчик язика прилягає до альвеол. Зімкнення кінчика язика ускладнюється підняттям передньої спинки язика до піднебіння. Задня спинка язика опускається вниз, відкриваючи боковий прохід для повітряного струменя. Голосові зв'язки вібрують. М'яке піднебіння підняте й закриває прохід у носову порожнину.

4. Губи зімкнені, утворюють перепону, а потім розриваються під тиском повітряного струменя; голосові зв'язки вібрують; м'яке піднебіння вільно опускається вниз, відкриваючи прохід повітря в носову порожнину.

5. Середня язикова спинка піднімається до твердого піднебіння й утворює з ним щілину; увесь язик просунутий уперед; кінчик язика лежить біля нижніх зубів; краї язика притиснуті до бокових зубів; голосові зв'язки вібрують; м'яке піднебіння підняте й закриває прохід повітря в носову порожнину.

6. Задня спинка язика змикається з м'яким піднебінням; кінчик язика лежить біля нижніх зубів; голосові зв'язки не вібрують; м'яке піднебіння підняте й закриває прохід повітря в носову порожнину.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ.

1. Назвіть ознаки, які є основою розрізнення голосних і приголосних звуків:

- А) лише акустичні;
 Б) лише артикуляційні;
 В) акустичні, артикуляційні та функціональні.
2. З'ясуйте, як творяться приголосні:
 А) без долання перешкоди на шляху видихуваного повітря;
 Б) з доланням перешкоди у вигляді зімкнення чи звуження голосового каналу;
 В) у момент прориву струменем повітря повного зіткнення між активними і пасивними мовними органами.
3. Визначте, у чому полягає акустична особливість приголосних:
 А) тональні;
 Б) шумні;
 В) утворені за участю тону і шуму або лише шуму.
4. Укажіть, у чому полягає функціональна особливість приголосних:
 А) не виконують складотвірної функції, не бувають наголошеними;
 Б) можуть бути складотвірними і наголошеними;
 В) виконують складотвірну функцію і не бувають наголошеними.
5. Зазначте, що називають консонантизмом:
 А) сукупність голосних;
 Б) сукупність приголосних;
 В) сукупність голосних і приголосних.
6. З'ясуйте, при творенні яких приголосних тон переважає над шумом:
 А) шумних дзвінких;
 Б) шумних глухих;
 В) сонорних.
7. Укажіть, при творенні яких приголосних шум переважає над тоном:
 А) сонорних;
 Б) шумних дзвінких;
 В) шумних глухих.
8. З'ясуйте, до якого розряду за місцем творення належать приголосні [г], [к], [х]:
 А) середньоязикові;
 Б) передньоязикові;
 В) задньоязикові.
9. Визначте, за якою ознакою розрізняють приголосні проривні, щілинні, африкати, дрижачи:
 А) місцем творенням;
 Б) способом творення;
 В) участю шуму і голосу.
10. Зазначте, чим обумовлене розрізнення твердості – м'якості приголосних:
 А) зміною лише місця творення – м'якість спричинена зміщенням артикуляції до середнього піднебіння;
 Б) зміною ступеня підняття середньої частини язика до твердого піднебіння;
 В) обома вказаними артикуляційними ознаками.

Практичне заняття №7

ТЕМА: ЗМІНИ ЗВУКІВ У МОВНОМУ ПОТОЦІ. МОДИФІКАЦІЇ

МЕТА ВИВЧЕННЯ: засвоїти поняття комбінаторні та позиційні модифікації, серед яких найпоширенішими є акомодация та асиміляція; перевірити засвоєння теоретичних знань з асиміляції, акомодации, дисиміляції тощо під час виконання практичних завдань і тестів.

ОСНОВНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Бондар О. І., Карпенко Ю. О., Микитин-Дружинець М. Л. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія / Навч. посіб. / О. І. Бондар, Ю. О. Карпенко, М. І. Микитин-Дружинець – К.: ВЦ «Академія», 2006. – 368 с. (Серія «Альма-матер») – С. 66–83.

2. Жовтобрюх М. А., Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. Частина I / М. А. Жовтобрюх, Б. М. Кулик. – К.: Рад. шк., 1965. – 423 с.
3. Сучасна українська літературна мова. Вступ. Фонетика / За загальною редакцією академ. АН УРСР І. К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1969. – 435 с.
4. Сучасна українська літературна мова / За загальною редакцією В. Г. Петік. – К.: Наукова думка, 1969. – 435 с.
5. Тоцька Н. І. Сучасна українська літературна мова. Фонетика, орфоєпія, графіка, орфографія / Тоцька Н. І. – К.: Вища школа, 1981. – 183 с. – С. 98 – 107.
6. Тоцька Н. І. Сучасна українська літературна мова. Фонетика. Орфоєпія. Графіка і орфографія. Завдання і вправи: Навч. посібник / Н. І. Тоцька. – К.: Вища шк., 1995. – 151 с. (Серія «Альма-матер»). – С. 38–43.

Додаткова література:

7. Дудик П. С., Литовченко В. М. Сучасна українська мова. Завдання і вправи: навч. посіб. – 2-ге вид., стереотип. / П. С. Дудик, В. М. Литовченко. – К.: ВЦ «Академія», 2009. – 264 с. (Серія «Альма-матер»). – С. 13–17.
8. Методичні рекомендації до самостійної роботи студентів над курсом «Сучасна українська літературна мова: Фонетика. Орфоєпія. Графіка. Орфографія» / Уклад. Т. Г. Юрченко. – Мелітополь: МДПУ, 2010. – 54 с. – С. 23–30.
9. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоєпія. Графіка. Практикум: навч. посіб. / За ред. М. М. Фащенко. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – 176 с. – С. 39–63.
10. Ющук І. П. Українська мова / І. П. Ющук. – Київ: Либідь, 2003. – 640 с.

ОБЛАДНАННЯ: підручники, лекція, методичні рекомендації.

ПИТАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЮ ПОПЕРЕДНІХ ЗНАТЬ, ОБГОВОРЕННЯ САМОСТІЙНОГО ВИВЧЕННЯ ТА ОСМИСЛЕННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ:

1. Що таке модифікації фонем і чергування фонем?
2. Поясніть на конкретних прикладах суть комбінаторних і позиційних модифікацій фонем.
3. Яка різниця між акомодацією та асиміляцією звуків? Наведіть приклади.
4. У чому полягають комбінаторні та позиційні модифікації голосних?
5. Що таке гармонійна асиміляція голосних? До позиційних чи до комбінаторних процесів відноситься гармонійна голосних?
6. У чому полягають комбінаторні та позиційні модифікації приголосних?
7. Що таке асиміляція звуків? Які типи асиміляції ви знаєте?
8. Що таке повна й неповна асиміляція?
9. Поясніть суть прогресивної і регресивної асиміляції.
10. У чому полягає асиміляція за участю голосу?
11. За місцем і способом творення?
12. За твердістю і м'якістю?
13. У чому полягає явище дисиміляції звуків? Наведіть приклади.

ХІД ПРАКТИЧНОЇ РОБОТИ

ЗАВДАННЯ І ВПРАВИ:

ЗАВДАННЯ 1. Прочитайте вголос слова і запишіть фонетичною транскрипцією. Згрупуйте їх відповідно до видів асиміляції приголосних: за дзвінкістю і глухістю; за місцем творення; за способом творення; за м'якістю і твердістю. Зазначте, як відображена асиміляція на письмі.

Списати, розшити, зжитися, вогкий, розквіт, велетні, людський, безшовний, жінці, на квітці, свіжість, з журавлем, вмощується, в'ється, дігтяр, невістчин, боротьба, сніг, дощі, честь, зсушити, тут же, пісняр, просьба, піщаний, Одещина, футбол, гратчастий, п'ятдесят, датчанин, спілці, у ручці, ворітця, молодший.

ЗАВДАННЯ 2. Від іменників та дієслів утворіть похідні слова таким чином, щоб виявилася спрощення груп приголосних. Вимову, написання і винятки поясніть.

Млість, пристрасть, кореспондент, опонент, кістка, капость, компост, жалість, хвастатися, зморщитися, пеститися, виїздити, тиждень, випуск, риск, агент.

ЗАВДАННЯ 3. Прочитайте і запишіть слова повною фонетичною транскрипцією. Укажіть випадки комбінаторних і позиційних модифікацій приголосних. Обґрунтуйте кожну зміну.

Вікно, чітко, бджілка, кувати, соловейко, життя, запорожці, радість, рушник, вищий, обласний, студентський, уздріти, страм, ведмідь, вчитися, здається, прапорonoсець, морфонологія, гайка, ясно, лавка, кров, вставай, влився, кум.

ЗАВДАННЯ 4. Запишіть слова фонетичною транскрипцією. Поясніть випадки акомодациї приголосних:

А) фіалка, вітаміни, білоцвіт, мінчанин, місячний, пісенний, піраміда, очі, на суші, дружить, чільний, Гібралтар, гість, похід, гелгіт, людські, дорогі, дріжджі, хімія, кімната, тихі;

Б) солодко, дудочка, люд, молодощі, сто, голубка, куток, ясно, дівчинонька, льон, схожі, квітки, бур'ян, боротьба, напівпом'якшений.

ЗАВДАННЯ 5. Запишіть слова фонетичною транскрипцією. Виявіть збереження дзвінкості приголосного і його оглушення. Охарактеризуйте асиміляцію:

А) сплітати, зсипати, зцементувати, зчорніти, сховатися, здути, зжати, збагнути, сформулювати, створити, скинути; розцвісти, розмалювати, розпитати, розмова, розсекретити, розтавання, розхвалений, розцілувати, розщепити, розгулятися, розкішний; безцеремонний, безсердечний, безкінечний, безбарвний, безжальний, безсмертя, безперебійно, безцільно, безшлюбний, бездошчів'я, безвітряний; з тобою, з книжкою, з Харкова, з Одеси, з черги, з Федором, з хати, з Прип'яті, з цегли, з університету, з лісу, з піснею, з сином, з матір'ю, з щастям; без клопоту, без перерви, без відпустки, без матері, без честі, без жартів, без хитрощів;

Б) зруб, мороз, корж, біб, сад, луг, голуб, народ, берег, стружка, рибка, мотузка, редька, бігти, зубки, горобці, сережки, солодкий, вудка, близько, везти, гребти, будьте, мажте, прудко; тягти, домогтися, нігті, двигтять, вогко, легко, дьогтю, перемогти; обтесаний, обстеження, обпекти, підстрибнути, підперти, обсипати, об стіну, над ставом, від парку, представляти, без тебе, передпокій, перед собою, черезплічник, через поле, міжповерховий, між хмарами, під хмизом, від хати, міжкрайовий.

ЗАВДАННЯ 6. Прочитайте слова, запишіть їх фонетичною транскрипцією. Охарактеризуйте асимілятивні зміни глухих перед дзвінками:

А) боротьба, вокзал, просьба, Великдень, футбол, п'ятдесят, анекдот, отже, якби, молотьба, осьде, рюкзак, лічба, аякже;

Б) ось берег, крок за кроком, хоч би, як бачите, хоч зараз, як же, лиш десять, тут же.

ЗАВДАННЯ 7. Прочитайте слова вголос і запишіть фонетичною транскрипцією. Виявіть і охарактеризуйте асиміляцію:

А) за способом творення: самаркандський, на блюдці, хвилюється, коритце, віддзеркалити, перед дзвоником, квітці, чутці, підступ, шістнадцятий, усядся, відсіля, блюдце, посміхається, п'ятсот;

Б) за місцем і способом творення: заквітчати, молодший, Вітчизна, під джерелом, відчепися, сітчатка, спадщина, тчемо, солодшати, квітчання.

ЗАВДАННЯ 8. Запишіть слова фонетичною транскрипцією. Розподіліть їх на три групи: а) з дієрезою при вимові, що відображається на письмі; б) з дієрезою, яка є лише в усному мовленні; в) з відсутністю дієрези.

Швидкісний, медалістці, індивідуалістський, кореспондентський, совісний, послати, прихвосні, цілісний, хруснути, захисний, блиснути, шістсот, тріснути, щасливий, ад'ютантський, пестливий, чесний, випускний, проїзний, тижня, абонентський, хворостняк, рискнути, хвастливий, шелесне, жалісний, зап'ястний, депутатський, масний.

ЗАВДАННЯ 9. Утворіть форми 2-ї особи однини наказового способу дієслів. Прочитайте вголос і запишіть фонетичною транскрипцією. Поясніть асимілятивні зміни, які відбуваються при вимові цих слів.

Вибачатися, наїстися, зважитися, не морочитися, не мучитися, не порізатися, не мазатися.

ЗАВДАННЯ 10. Утворіть форми 2-ї особи однини теперішнього часу дієслів. Прочитайте вголос і запишіть фонетичною транскрипцією.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ.

1. Зазначте, які фонетичні зміни виникають унаслідок модифікації:
  - А) комбінаторні, позиційні;
  - Б) комбінаторні, позиційні, факультативні;
  - В) комбінаторні, факультативні.
2. Укажіть визначення акомодатії:
  - А) взаємне переставлення звуків або складів у межах слова;
  - Б) зміни, що відбуваються внаслідок взаємодії між голосними й приголосними звуками;
  - В) злиття двох звуків у один, який поєднує компоненти обох звуків.
3. Укажіть типи звукових змін, характерні для української мови:
  - А) асиміляція, дисиміляція, дієреза, стяжіння, гаплогія, метатеза, епентеза;
  - Б) акомодатія, асиміляція, дисиміляція, гаплогія, метатеза, епентеза, стяжіння;
  - В) акомодатія, асиміляція, дисиміляція, дієреза, метатеза, епентеза, стяжіння, гаплогія.
4. Укажіть рядок, де подано правильне визначення асиміляції:
  - А) уникнення звука для зручності вимови групи приголосних;
  - Б) розподібнення однотипних звуків у процесі мовлення;
  - В) уподібнення однотипних звуків у процесі мовлення.
5. Визначте різновиди асиміляції приголосних, які існують у мовленні:
  - А) прогресивна та регресивна, повна і часткова, контактна і дистантна, закріплена і не закріплена на письмі;
  - Б) прогресивна та регресивна, повна і часткова, контактна і дистантна;
  - В) прогресивна та регресивна, контактна і дистантна, закріплена і не закріплена на письмі.
6. Укажіть типи регресивної асиміляції за характером артикуляційних змін приголосних, які найбільше виражені у сучасному українському літературному мовленні:
  - А) за дзвінкістю і глухістю, твердістю і м'якістю, способом творення;
  - Б) за дзвінкістю і глухістю, твердістю і м'якістю, місцем творення;
  - В) за дзвінкістю і глухістю, м'якістю і твердістю, місцем творення, способом творення, місцем і способом творення.
7. Зазначте, яке явище наявне у словах *кожний, пізній, тижневий, борозна*:
  - А) метатеза;
  - Б) епентеза;
  - В) спрощення.
8. Укажіть приголосний, який найчастіше зазнає спрощення:
  - А) проривний;
  - Б) фрикативний;
  - В) губний.
9. З'ясуйте, у якому в усіх словах відсутнє уподібнення приголосних:
  - А) добродушність, перемогти, під Києвом, сколихнути;
  - Б) стрічка, джунглі, обмежся, розмитий;
  - В) рушничок, сережка, вишеньці, дорожчий.
10. Зазначте рядок, у якому в усіх словах є уподібнення приголосних:
  - А) повсякденний, розмерзся, піднігтьовий, створити;
  - Б) безшлюбний, порадься, народитися, прудкий;
  - В) розчепурився, переможці, бабка, зчистити.

Практичне заняття №8

ТЕМА: ЧЕРГУВАННЯ ФОНЕМ. ЖИВІ (ФОНЕТИЧНІ) ЧЕРГУВАННЯ

МЕТА ВИВЧЕННЯ: засвоїти поняття живі або фонетичні чергування фонем, серед яких найпоширенішими є позиційні чергування за твердістю і м'якістю, способом і місцем творення тощо; перевірити засвоєння теоретичних знань з асиміляції під час виконання практичних завдань і тестів.

ОСНОВНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Бондар О. І., Карпенко Ю. О., Микитин-Дружинець М. Л. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоєпія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія / Навч. посіб. /

- О. І. Бондар, Ю. О. Карпенко, М. І. Микитин-Дружинець – К.: ВЦ «Академія», 2006. – 368 с. (Серія «Альма-матер») – С. 83–91.
2. Жовтобрюх М. А., Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. Частина І / М. А. Жовтобрюх, Б. М. Кулик. – К.: Рад. шк., 1965. – 423 с.
3. Сучасна українська літературна мова. Вступ. Фонетика / За загальною редакцією академ. АН УРСР І. К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1969. – 435 с.
4. Сучасна українська літературна мова / За загальною редакцією В. Г. Петік. – К.: Наукова думка, 1969. – 435 с.
5. Тоцька Н. І. Сучасна українська літературна мова. Фонетика, орфоепія, графіка, орфографія / Тоцька Н. І. – К.: Вища школа, 1981. – 183 с. – С. 107 – 116.
6. Тоцька Н. І. Сучасна українська літературна мова. Фонетика. Орфоепія. Графіка і орфографія. Завдання і вправи: Навч. посібник / Н. І. Тоцька. – К.: Вища шк., 1995. – 151 с. (Серія «Альма-матер»). – С. 44–50.

Додаткова література:

7. Дудик П. С., Литовченко В. М. Сучасна українська мова. Завдання і вправи: навч. посіб. – 2-ге вид., стереотип. / П. С. Дудик, В. М. Литовченко. – К.: ВЦ «Академія», 2009. – 264 с. (Серія «Альма-матер»). – С. 13–27.
8. Методичні рекомендації до самостійної роботи студентів над курсом «Сучасна українська літературна мова: Фонетика. Орфоепія. Графіка. Орфографія» / Уклад. Т. Г. Юрченко. – Мелітополь: МДПУ, 2010. – 54 с. – С. 23–30.
9. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка. Практикум: навч. посіб. / За ред. М. М. Фашенко. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – 176 с. – С. 75–84.
10. Ющук І. П. Українська мова / І. П. Ющук. – Київ: Либідь, 2003. – 640 с.

ОБЛАДНАННЯ: підручники, лекція, методичні рекомендації.

ПИТАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЮ ПОПЕРЕДНІХ ЗНАТЬ, ОБГОВОРЕННЯ САМОСТІЙНОГО ВИВЧЕННЯ ТА ОСМИСЛЕННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ:

1. У чому полягає відмінність чергування фонем від комбінаторних і позиційних модифікацій у мовному потоці?
2. Які чергування фонем називаються фонетичними (живими)? Які їх причини?
3. Які чергування фонем називають історичними?
4. У чому виявляються взаємозв'язки між фонетичними і морфологічними явищами в українській мові?
5. Що таке морфонологія?
6. Поясніть суть і умови чергування (асиміляції) приголосних за дзвінкістю.
7. Поясніть суть і умови чергування (асиміляції) приголосних за дзвінкістю.
8. Поясніть суть і умови чергування (асиміляції) приголосних за глухістю.
9. Поясніть суть і умови чергування (асиміляції) приголосних за місцем і способом творення.
10. Поясніть суть і умови чергування (асиміляції) приголосних за твердістю і м'якістю.
11. Поясніть явище дисиміляції приголосних. Наведіть приклади.
12. Коли відбувається чергування приголосних з фонемним нулем, чим воно зумовлюється і як відбувається на письмі? Поясніть випадки відхилення від цього чергування.
13. Коли відбуваються позиційні чергування голосних /y/ - /i/ з приголосними /в/ - /й/?

ХІД ПРАКТИЧНОЇ РОБОТИ

ЗАВДАННЯ І ВПРАВИ:

ЗАВДАННЯ 1. До дібраних слів подайте відповідники, при зіставленні з якими виявляються фонетичні чергування за м'якістю – твердістю. Запишіть фонетичною транскрипцією слова і звуки, які чергуються.

Віконця, корисні, кузня, передні, розсідлати, український, роздягальня, пісня, зірковий, без ціни, ось чого, у кріслі, велетні, міцні, сонця, постіль, відніс, дзвін, десь шум.

ЗАВДАННЯ 2. Запишіть слова фонетичною транскрипцією, поясніть варіації фонем /в/.

Лив, вчитель, вогонь, вухо, знав, вік, верх, повага, робив, півень, шовк, поводити, дівчина, сова, Ковель, військо, впізнати, винищувач, звечора, вгадав.

ЗАВДАННЯ 3. Дібрані слова прочитайте вголос і запишіть фонетичною транскрипцією; слова, в яких є чергування (асиміляція) приголосних за дзвінкістю і глухістю, запишіть ще й фонетичною транскрипцією; слова, в яких можливі і чергування, і модифікації за участю голосу, виписіть окремо. При цьому аналізі звертайте увагу на асиміляцію в межах одного слова і на межі окремих слів. Як це явище відбито на письмі? Окремо поясніть випадки, коли асиміляція не відбувається.

Повсихати, розкидати, встрясти, ближче, легко, тут же, як же, хоч би, вокзал, кігті, кладка, косьба, молотьба, ріжки, вогко, з шишкою, з чоловіком, з сіллю, обчистити, кружка, зцілити, з тобою, з сиром, галузка, з косою, зчавити, скопати, стримати, натхнення, схопити, з факелом, з комори, розшматувати, зціпити.

ЗАВДАННЯ 4. Дібрані слова прочитайте вголос і запишіть фонематичною транскрипцією. Поясніть усі випадки живого чергування, зумовленого асиміляцією зубних свистячих приголосних альвеолярними шиплячими.

Без жарту, зжитися, розшматувати, зшивати, через шахту, без шевця, без жита, безшовний, зчищати, з червня, без чеків, без часу, відчувати, зчіплювач, з джерела, від джмеля, над дзвіницею.

ЗАВДАННЯ 5. Запишіть пари слів фонетичною транскрипцією. Виписіть приголосні звуки, що зазнають позиційних чергувань.

Відчувати – відробити, над дзвіницею – над будинком, короткий – короткий, братство – брат, нудься – нудитися, звідси – звідки, блюдце – блюдечко, у клітці – клітка, не сидиться – сидить.

ЗАВДАННЯ 6. До дібраних слів подайте відповідники, при зіставленні з якими виявляються фонетичні чергування за м'якістю – твердістю. Запишіть фонетичною транскрипцією слова і звуки, які чергуються.

Віконця, корисні, кузня, передні, розсідлати, український, роздягальня, пісня, надзірковий, без ціни, ось чого, у кріслі, велетні, міцні, сонце, постіль, відніс, дзвін, десь шум.

ЗАВДАННЯ 7. Запишіть слова фонетичною та фонематичною транскрипціями. Покажіть звукову реалізацію кожної фонемі. Назвіть варіанти:

- А) /д/: доля, дні, молодший, відсіяти;
- Б) /ш/: шостий, шість, розвиваєшся, товариш друга;
- В) /с/: сіни, ось де, ось що, купатись же;
- Г) /х/: хоробрий, хіба, чужий, дітей;
- Д) /з/: зима, розсідлати, розхитати, з джерела, з чим, пізній.

ЗАВДАННЯ 8. До словосполучень подайте такі, при зіставленні з якими виявлялися б чергування [y] – [ÿ]– [w], [i] – [ï].

Усе своє життя, вскочив у вогонь, Прип'ять і Десна, поплив у море, затримався в Одесі, ананаси й апельсини, пішли в оперу, хороший учитель, бадьорість і здоров'я, довго йшов, яблуко впало м'яко.

Зразок: усе своє життя – збрала все майно; [y] – [ÿ].

ЗАВДАННЯ 9. До слів доберіть форми, у яких виявляються позиційні чергування голосних і приголосних звуків. Виписіть морфему, в якій відбувається чергування, і звуки, які чергуються.

Тихо, ворота, ім'я, людина, ніготь, жовтень, балочка, розумітися, мучитися, отець, мислити, завод.

Зразок: принесений – нести; [не'с] – [не^нс]; [е] – [е^н]; принести – принісши; [не'с] – [н'ш]; [с] – [ш].

ЗАВДАННЯ 10. Згрупуйте парами та запишіть фонетичною транскрипцією слова, у яких виявляються позиційні чергування голосних. Назвіть звуки, які чергуються.

Полегшало, голуб, неймовірно, легенький, величаємось, імовірно, голубка, велич, поріг, обтесаний, бадьорий, ущемити, пороги, щем.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ.

1. Віднайдіть рядок, у якому дібрано визначення звукового поля фонемі:
  - А) сукупність звуків, що не є головними виявами фонемі;
  - Б) сукупність звуків, яка містить головний і неголовний вияви фонем;
  - В) сукупність звуків, що є позиційними і комбінаторними варіантами фонем.

2. Укажіть рядок, у якому в усіх словах фонема /и/ реалізується в головному вияві:
- А) ненавидіти, лисячий, вимога, виразний, одинадцять, підтримка;
  - Б) легкий, вийди, чорним, горошина, пристав, ціпилно;
  - В) килим, тривога, високо, стриміти, кропива, бриніти.
3. Віднайдіть рядок, у якому в усіх словах фонема /о/ реалізується в позиційному варіанті:
- А) розуміння, солідність, відчуваєшся, травопілля, розбудити, соціальний, тротуар;
  - Б) болільник, обручка, борідонька, торгівля, ворітця, ймовірність, сопун, борсук;
  - В) коліща, вболівальник, убогий, політиканин, корчувати, словотвір, зомліти, моршок.
4. Укажіть рядок, у якому в усіх словах є комбінаторні та позиційні алофони голосних фонем:
- А) бувати, сімох, сито, отаман, фартух, решето;
  - Б) земля, повіт, милуєшся, поріг, століття, промине;
  - В) вакцина, бухточка, зогрітий, кидати, неслух, порух.
5. Зазначте рядок, у парах слів якого є тільки позиційні чергування приголосних:
- А) відбити – відчепитися, коротенький – коротший, день – дні, обмежити – обмежся, підбити – підняти, дошка – на дошці;
  - Б) ходити – ходжу, носити – ноша, страх – страшний, колоти – колю, губити – гублю, крутити – кручений;
  - В) будують – будуються, приїзд – приїжджати, казка – казці, пишеш – розпишешся, столи – застільний, рости – вирощувати.
6. Віднайдіть рядок, у якому в усіх парах слів відбувається позиційне чергування за дзвінкістю – глухістю:
- А) змити – зсипати, нігті – ніготь, стіжка – стіжок, хоч як – хоч би;
  - Б) осьде – ось який, косьба – косити, якби – якщо, лиш одна – лиш друга, волочба – волочити;
  - В) розбудити – розтерти, сережка – сережечка, отже – от як, грядка – грядці, лічба – лічити.
7. Віднайдіть рядок, у якому в усіх парах слів відбувається позиційне чергування за дзвінкістю – глухістю:
- А) зсипати – здути, зціпити – збити, дігтяр – дьоготь, легкий – легенький, кігті – кіготь;
  - Б) казка – казати, запорожці – запорожець, град – градовий, безжурний – безупинно, нігтики – ніготь;
  - В) ягідка – ягоди, розкрити – розщепити, хліб – хлібника, вогкий – вогкенький, зрадіти – зжати.
8. назвіть рядок, у якому в усіх словах відбувається позиційне чергування приголосних за місцем творення:
- А) безбожник – безжурний, казочка – казочці, солдат – солдатський, гнеш – гнешся, віддаль – відстань;
  - Б) усмішка – усміщці, розбити – розшарітися, запорожець – запорожці, відчуваєш – відчуваєшся, обстежити – обстежся;
  - В) квіточка – квіточці, творять – утворюються, грядка – грядці, безлюддя – безчинство, сядеш – всядешся.
9. Визначте рядок, у якому в усіх словах відбувається позиційне чергування приголосних за способом творення:
- А) завод – заводський, корито – коритце, порадити – порадься, отець – отці, молодець – молодці;
  - Б) брат – братство, гігант – гігантський, вклонитися – вклоняються, підбити – підшити, Параска – Парасчин;
  - В) отець – вітчим, кадет – кадетський, солдат – солдатчина, шість – шістдесят, людина – людство.
10. Установіть рядок, у якому в усіх парах слів відбувається чергування приголосних за м'якістю – твердістю через асиміляцію:
- А) спілці – спілка, підбір – підбирати, радість – радісний, стяти – стинати;
  - Б) підняти – піднести, настільний – столи, пізній – пізно, спритність – спритний;

В) літній – літо, сумний – сумно, спілці – спілка, ранній – ранок.

Практичне заняття №9

ТЕМА: ІСТОРИЧНІ ЧЕРГУВАННЯ

МЕТА ВИВЧЕННЯ: засвоїти поняття історичні чергування фонем, серед яких найпоширенішими є тощо; перевірити засвоєння теоретичних знань із історичних чергувань фонем під час виконання практичних завдань і тестів.

ОСНОВНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Бондар О. І., Карпенко Ю. О., Микитин-Дружинець М. Л. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія / Навч. посіб. / О. І. Бондар, Ю. О. Карпенко, М. І. Микитин-Дружинець – К.: ВЦ «Академія», 2006. – 368 с. (Серія «Альма-матер») – С. 91–110.
2. Жовтобрюх М. А., Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. Частина I / М. А. Жовтобрюх, Б. М. Кулик. – К.: Рад. шк., 1965. – 423 с.
3. Крижанівська О. І. Історія української мови: Історична фонетика. Історична граматики: навч. посіб. / О. І. Крижанівська. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – 248 с. (Серія «Альма-матер»).
4. Сучасна українська літературна мова. Вступ. Фонетика / За загальною редакцією академ. АН УРСР І. К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1969. – 435 с.
5. Сучасна українська літературна мова / За загальною редакцією В. Г. Петік. – К.: Наукова думка, 1969. – 435 с.
6. Тоцька Н. І. Сучасна українська літературна мова. Фонетика, орфоепія, графіка, орфографія / Тоцька Н. І. – К.: Вища школа, 1981. – 183 с. – С. 117 – 132.
7. Тоцька Н. І. Сучасна українська літературна мова. Фонетика. Орфоепія. Графіка і орфографія. Завдання і вправи: Навч. посібник / Н. І. Тоцька. – К.: Вища шк., 1995. – 151 с. (Серія «Альма-матер»). – С. 50–64

Додаткова література:

8. Дудик П. С., Литовченко В. М. Сучасна українська мова. Завдання і вправи: навч. посіб. – 2-ге вид., стереотип. / П. С. Дудик, В. М. Литовченко. – К.: ВЦ «Академія», 2009. – 264 с. (Серія «Альма-матер»). – С. 13–27.
9. Методичні рекомендації до самостійної роботи студентів над курсом «Сучасна українська літературна мова: Фонетика. Орфоепія. Графіка. Орфографія» / Уклад. Т. Г. Юрченко. – Мелітополь: МДПУ, 2010. – 54 с. – С. 23–30.
10. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка. Практикум: навч. посіб. / За ред. М. М. Фашенко. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – 176 с. – С. 75–84.
11. Ющук І. П. Українська мова / І. П. Ющук. – Київ: Либідь, 2003. – 640 с.

ОБЛАДНАННЯ: підручники, лекція, методичні рекомендації.

ПИТАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЮ ПОПЕРЕДНІХ ЗНАНЬ, ОБГОВОРЕННЯ САМОСТІЙНОГО ВИВЧЕННЯ ТА ОСМИСЛЕННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ:

1. У чому полягає відмінність історичних чергувань фонем від живих (фонетичних)?
2. Які ви знаєте найдавніші чергування голосних?
3. Доберіть п'ять-шість слів, у яких виявляється морфонологічна функція найдавніших чергувань голосних.
4. У чому полягає чергування /o/ та /e/ з фонемним нулем? Які історичні передумови цього чергування?
5. Які /o/ та /e/ називаються давніми, а які – новими?
6. Які /o/ та /e/ називаються випадними, а які – вставними?
7. Які є відхилення від чергування /o/ та /e/ з фонемним нулем? Чим вони зумовлені?
8. Сформулюйте основне правило чергування /o/ та /e/ з /i/ в українській мові.
9. Які склади називаються новоутвореними закритими?
10. Поясніть процес виникнення та історичного розвитку чергувань /o/ та /e/ з /i/.
11. У яких морфологічних формах відбувається чергування /o/ та /e/ з /i/?
12. Вкажіть випадки, коли: а) чергування /o/ та /e/ з /i/ не відбувається; б) коли фонема /i/ виступає незаконно.

13. Поясніть чергування /о/ та /е/ з /и/ в групах **ри, ли**.
14. Коли в сучасній українській мові після шиплячих та /й/ виступає /е/ (дайте історичний коментар).
15. У яких випадках після шиплячих та /й/ виступає /о/ (з історичним поясненням)?
16. Встановіть можливі відхилення від чергувань /е/ з /о/ після шиплячих та /й/, що зумовлені різними причинами.
17. Охарактеризуйте історичні чергування /г/ - /ж/ - /з'/, /к/ - /ч/ - /ц'/, /х/ - /ш/ - /с'/.
18. Наведіть приклади історичного чергування твердих і м'яких приголосних фонем.
19. Які історичні чергування приголосних фонем у сучасній українській мові спричинені взаємодією приголосних з /j/ у праслов'янській мові?

ХІД ПРАКТИЧНОЇ РОБОТИ

ЗАВДАННЯ І ВПРАВИ:

ЗАВДАННЯ 1. *За зразком доберіть до поданих слів споріднені, які при словотворенні і словозміні відображають чергування, що є наслідком першої та другої палаталізації. Чергування поясніть.*

Книга, жінка, молоко, берег, вік, рука, крига, нога, батіг, вухо, дорога, страх, бік, свекруха, горох, рух, подруга, кібернетика, сойка.

Зразок: книга – книжечка; книжка – книжці. Чергування /г/ – /ж/ є наслідком першої палаталізації, чергування /к/ – /ц'/ – наслідком другої палаталізації.

ЗАВДАННЯ 2. *Утворіть форму 1-ї особи однини теперішнього або майбутнього часу дієслів. Поясніть чергування приголосних.*

- А) ходити, летіти, косити, спекти, трусити;
- Б) зварити, манити, молоти, пороти, створити;
- В) любити, графити, зловити, ломити, ліпити.

Зразок: могли – можу; варити – варю /р/ – /р'/; ліпити – ліплю /п/ – /пл'/.

ЗАВДАННЯ 3. *Поставте іменники чоловічого роду в кличному відмінку. Додайте по одному прикладу на кожен тип чергування.*

Парубок, юнак, байрак, чоловік, дивак, співак, друг, плуг, батіг.

ЗАВДАННЯ 4. *Поставте іменники у давального і місцевого відмінків однини. Поясніть чергування приголосних при словозміні. Позначте морфонеми.*

Річка, аптека, бік, мачуха, муха, напруга, чумак, рух, кулак, дорога, берег, стріха, вухо, рука, техніка, стежка, вага, око, мука, рік, смуга.

ЗАВДАННЯ 5. *До іменників доберіть споріднені слова, що засвідчують чергування приголосних при словотворенні.*

Берег, знак, сміх, пастух, друг, запах, наука, вік, всякий, жінка, бідолаха.

Зразок: ворог – ворожий – /г/ – /ж/.

ЗАВДАННЯ 6. *Запишіть слова фонематичною транскрипцією. Укажіть, чергування яких морфем відображено в них.*

Рука – річка – ручний – на руці; бік – бічний – на боці; муха – мушка – на мусі; нога – ніженька – на нозі; крига – крижаний – на кризі; око – очний – в оці; вага – важкий – на вазі; аптека – аптечний – в аптеці; козак – козацький – козаче; друг – дружний – друже – друзі.

ЗАВДАННЯ 7. *Доберіть до слів слово чи словоформу, при зіставленні з якими виявлялися б чергування приголосних. Згрупуйте їх за типами чергування.*

Садити, казати, палити, любити, колоти, мастити, солити, диміти, ганьбити, їздити, голубити, клонити, плескати, топити, хвалити, оповістити, мовити, щербити, городити, губити, носити, мостити, виростити.

ЗАВДАННЯ 8. *Змініть слова так, щоб відбулося чергування однієї фонемі із сполученням двох. Запишіть фонематичною транскрипцією варіанти кореня.*

А) дробити, диміти, живити, економити, прищепити, тямити, лупити, трубити, лукавити, обнови́ти, дубити, оформити, розграфити, виступати, кропити, соромити, чубити, славити, проявити, глумити, закріпити, вхопити;

Б) мавпа, дрова, солома, голуб, жаба, жирафа, риба, морква, лев, хлопець.

ЗАВДАННЯ 9. Поясніть, чому не відбувається чергування фонем /o/ та /e/ з /i/ у поданих словах.

Терен, город, бережок, крапель, березень, роздерти, пеньок, землероб, горбок, чверть, вагоновод, товстий, Коваленко, потоп, вихователь, таточко, кружечка, зелененько, заток, пагорбок, перетворень, орел, борця, почерк, кишень, імен, студент, конверт, винось, перст, чудес, торгпред, лоб, ростовський, закон, прапор, могти, Козловський, збереш.

ЗАВДАННЯ 10. У поданих словах поясніть усі випадки, коли фонема /i/ виступає незаконно.

Кріг, міряти, болів, голів, черідка, ліжечко, берізонька, коліно, брів, болітце, корівка, бліх, стіжечок, білий, недокрів'я, кізонька, сирівець, лісочок, діловий, дзвіночок, ремінець, ремінь, лікоть.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ.

1. Зазначте, за яких обставин виявляються наслідки I палаталізації в сучасній літературній мові: а) при словозміні; б) при словотворенні; в) при словозміні та словотворенні.

2. Позначте рядок, у якому в усіх словах (при словозміні) у кличному відмінку наявні наслідки I палаталізації: а) байрак, плече, плуг, вухо; б) пастух, юнак, моряк, друг; в) чумак, око, ворог, горох.

3. З'ясуйте, у якому відмінку при словозміні іменника *око* наявне чергування /к/ - /ч/: а) давальному відмінку однини і всіх відмінках множини; б) місцевому відмінку однини і множини; в) усіх відмінках множини.

4. Укажіть відмінок, у якому наявні наслідки I палаталізації при словозміні іменників *козак*, *пастух*, *луг*: а) давальний; б) місцевий; в) кличний.

5. Визначте рядок, у якому у всіх словах наявні наслідки I палаталізації: а) значок, рушник, відмінниця; б) вушко, жучка, мушка, кружечок; в) мішечок, ліжко, дружина, робітниця.

6. Укажіть, наслідком чого є зміна /к/ - /ч/ у словах *рука* – *рученька*, *ручка*, *ручний*: а) I палаталізація; б) II палаталізація; в) інших фонетичних змін.

7. Оберіть рядок, у всіх словах якого наявна I палаталізація перед приголосним та **о**: а) непорушний, вічний, суничний, вояцький; б) страшний, чеський, ручок, криничний; в) дружній, горошок, дружок, пушок.

8. Зазначте, у якій позиції наявні наслідки II палаталізації: а) перед голосним [e]; б) перед голосним [и]; в) перед голосним [і].

9. Укажіть, наслідком яких змін є чергування /г/ - /к/ - /х/ із /з'/ - /ц'/ - /с'/.

10. З'ясуйте, коли відбувається чергування /г/ - /к/ - /х/ із /з'/ - /ц'/ - /с'/: а) перед голосними переднього ряду /i/, /e/; б) перед /i/ колишньою /h/; в) перед /i/ дифтонгічного походження.

11. Зазначте, чим спричинене чергування приголосних /д/ - /с/, /т/ - /с/ у словах *кладу* – *класти*, *пряду* – *пряди*, *гудіти* – *густити*: а) асиміляцією; б) дисиміляцією; в) спрощенням.

12. З'ясуйте, у яких особових формах губний чергується зі сполученням «губний + л»: а) I та II особах однини; б) I особі однини та III особі множини; в) I та III особах однини і множини.

13. Визначте, яке чергування наявне у дієслівних формах типу графити – графлю: а) /ф/ - /фл'/; б) /ф/ - /фл/; в) /ф/ - /фй/.

14. Виберіть рядок, у якому у всіх словах при словозміні наявне чергування однієї фонемі із дома різнотипними: а) ліпити, любити, гонити, ходити; б) вити, бити, лити, робити; в) графити, топити, ломити, ловити.

15. Позначте рядок, у якому у всіх словах при словозміні наявні наслідки II палаталізації: а) вухо, горох, товариш, хлопець; б) муха, бік, яблуко, козак, слухач; в) нога, око, порох, рука, берег.

16. Визначте, при словозміні іменників якого роду відбувається чергування /г/, /к/, /х/ із /з'/, /ц'/, /с'/: а) жіночого і чоловічого; б) чоловічого і середнього; в) жіночого, чоловічого і середнього.

17. З'ясуйте, наслідки яких змін наявні у словах *грецький*, *чеський*, *бузький*: а) I палаталізації; б) II палаталізації; в) інших фонетичних змін.

18. Укажіть рядок, у якому у всіх словах при словозміні не зафіксовано наслідків II палаталізації: а) вушко, урок, філолог, стіг; б) татко, вовк, ганок, сніг; в) відмінок, крок, діалог, жебрак.

19. Назвіть історичне чергування приголосних у дієслівних формах їздити – їжджу: а) /зд/ - /ж^д/; б) /зд/ - /жд^ж/; в) /д/ - /д^ж/.

20. Укажіть рядок, у якому у всіх словах при словозміні наявне чергування твердих і м'яких /н/ - /н'/, /р/ - /р'/, /л/ - /л'/: а) варити, полоти, рити, гримати; б) творити, мантити, марити, палити; в) морити, ранити, кришити, брити.

21. Зазначте, наслідки яких фонетичних змін відображає чергування приголосних у дієслівних формах *косити – кошу*: а) I палаталізації, б) II палаталізації; в) впливу звука [й].

II ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2. Орфоепія й акцентологія

Практичне заняття №10

ТЕМА: Склад і складоподіл

МЕТА ВИВЧЕННЯ: засвоїти поняття склад, складоподіл; перевірити засвоєння теоретичних знань із складоподілу під час виконання практичних завдань і тестів.

ОСНОВНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Бондар О. І., Карпенко Ю. О., Микитин-Дружинець М. Л. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія / Навч. посіб. / О. І. Бондар, Ю. О. Карпенко, М. І. Микитин-Дружинець – К.: ВЦ «Академія», 2006. – 368 с. (Серія «Альма-матер») – С. 45–47.
2. Жовтобрюх М. А., Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. Частина I / М. А. Жовтобрюх, Б. М. Кулик. – К.: Рад. шк., 1965. – 423 с.
3. Крижанівська О. І. Історія української мови: Історична фонетика. Історична граматики: навч. посіб. / О. І. Крижанівська. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – 248 с. (Серія «Альма-матер»).
4. Сучасна українська літературна мова. Вступ. Фонетика / За загальною редакцією академ. АН УРСР І. К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1969. – 435 с.
5. Сучасна українська літературна мова / За загальною редакцією В. Г. Петік. – К.: Наукова думка, 1969. – 435 с.
6. Тоцька Н. І. Сучасна українська літературна мова. Фонетика, орфоепія, графіка, орфографія / Тоцька Н. І. – К.: Вища школа, 1981. – 183 с. – С. 132 – 136.
7. Тоцька Н. І. Сучасна українська літературна мова. Фонетика. Орфоепія. Графіка і орфографія. Завдання і вправи: Навч. посібник / Н. І. Тоцька. – К.: Вища шк., 1995. – 151 с. (Серія «Альма-матер»). – С. 64–67.

Додаткова література:

8. Дудик П. С., Литовченко В. М. Сучасна українська мова. Завдання і вправи: навч. посіб. – 2-ге вид., стереотип. / П. С. Дудик, В. М. Литовченко. – К.: ВЦ «Академія», 2009. – 264 с. (Серія «Альма-матер»). – С. 13–27.
9. Методичні рекомендації до самостійної роботи студентів над курсом «Сучасна українська літературна мова: Фонетика. Орфоепія. Графіка. Орфографія» / Уклад. Т. Г. Юрченко. – Мелітополь: МДПУ, 2010. – 54 с. – С. 23–30.
10. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка. Практикум: навч. посіб. / За ред. М. М. Фашенко. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – 176 с. – С. 75–84.
11. Ющук І. П. Українська мова / І. П. Ющук. – Київ: Либідь, 2003. – 640 с.

ОБЛАДНАННЯ: підручники, лекція, методичні рекомендації.

ПИТАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЮ ПОПЕРЕДНІХ ЗНАТЬ, ОБГОВОРЕННЯ САМОСТІЙНОГО ВИВЧЕННЯ ТА ОСМИСЛЕННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ:

1. Склад – це одиниця фонетична чи фонологічна?
2. Сформулюйте визначення складу як фонологічної одиниці.
3. Як визначається склад у дусі експіраторної теорії?
4. Як визначається склад у дусі теорії м'язового напруження?
5. Як визначається склад у дусі теорії сонорності?
6. Встановіть артикуляційні та акустичні властивості складу.
7. Які звуки називаються складотворними, а які – нескладотворчими?
8. Які склади називаються закритими – відкритими, а які – прикритими – неприкритими?
9. Визначте основні принципи складоподілу в українській мові.
10. Сформулюйте конкретні правила складоподілу.
11. У чому полягає відмінність між фонетичним та орфографічним складоподілом?

ХІД ПРАКТИЧНОЇ РОБОТИ

ЗАВДАННЯ І ВПРАВИ:

ЗАВДАННЯ 1. Поділіть подані слова на склади. Розбийте їх на 4 групи: закриті, відкриті, прикриті, неприкриті (майже на увазі, що той самий склад може потрапити одночасно до двох груп). Обґрунтуйте складову межу в середині групи приголосних.

г) редактор, розвага, звабний, посох, автор.

3. Вкажіть, у якому рядку всі слова пишуться з м'яким знаком?

а) нян...ка, Гриц...ко, дон...ка, кін...чик, с.о.годні;

б) різн...бяр, брен...кіт, їдал...ня, у скрин...ці;

в) міл...йон, прос.ба, любов...ю;

г) сімдесят..., снит...ся, дівчинон...ці, тіл...ки.

4. На які групи поділяють голосні щодо участі губ?

а) нелабіалізовані/лабіалізовані;

б) ненапружені/напружені;

в) високого/середнього/низького підняття;

г) неназалізовані/назалізовані.

5. У якому рядку у всіх словах є м'які приголосні?

а) дядько, лялька, няня, дяк, люлька;

б) буряк, квітка, місяць, сокіл, лис;

в) дятел, сокира, листя, переліт, колиска;

г) ведмідь, ряска, каченя, сопілка, мороз.

6. У якому пункті правильно описано чергування голосних у виділених словах *женити, шостий*?

а) це випадні голосні, що розвинулися із редукованих;

б) це чергування найдавніше. Воно розвинулося ще в дослов'янський період з коротких голосних *e* та *o* і, як гадають, спочатку було пов'язане з наголосом;

в) це чергування відбувається у повноголосних формах зі сталим наголосом між приголосними;

г) у закритому складі зрідка може виступати голосний *i*, що утворився із редукованого *ь* незакономірно, за аналогією до інших слів.

7. У якому рядку кожен виділений звук [a] має *i*-подібну артикуляцію?

а) ані, асоціація, переляк, байдики;

б) аспірант, астма;

в) англоман, англосакс;

г) асфальт, атол, атом.

8. У словах якого рядка всі перші склади закриті, а другі – відкриті?

а) книжка, голка, дзвінко, грудка, казка;

б) заб'ю, люблю, мудрий, посвист, нудний;

в) розгін, світоч, торба, пташник, лійка;

г) зілля, вовки, зросла, майже, розпис.

9. У словах якого рядка всі склади відкриті?

а) сестра, місто, заздрити, діждатися, нещастя;

б) світло, мавпа, оленя, презміна, подвижниця;

в) здружені, зеленкуватий, захворіти, затуплені, тепло;

г) весняний, морфемний, рівний, сільський, безвість.

10. У якому рядку в усіх словах можливе чергування приголосних внаслідок першої палаталізації?

а) рух, річ, Хуст, сидіти, брести;

б) страх, тік, друг, луг, око;

в) кінець, бік, вести, мачуха, дід;

Практичне заняття №11

ТЕМА: СЛОВЕСНИЙ НАГОЛОС. ІНТОНАЦІЯ. ФРАЗОВИЙ НАГОЛОС. ПАУЗИ. МЕЛОДИКА

МЕТА ВИВЧЕННЯ: засвоїти поняття наголос, інтонація, фразовий наголос, паузи, мелодика; перевірити засвоєння теоретичних знань із словесного наголосу під час виконання практичних завдань і тестів.

ОСНОВНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Бондар О. І., Карпенко Ю. О., Микитин-Дружинець М. Л. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія / Навч. посіб. / О. І. Бондар, Ю. О. Карпенко, М. І. Микитин-Дружинець – К.: ВЦ «Академія», 2006. – 368 с. (Серія «Альма-матер») – С. 45–64.

2. Жовтобрюх М. А., Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. Частина I / М. А. Жовтобрюх, Б. М. Кулик. – К.: Рад. шк., 1965. – 423 с.
3. Крижанівська О. І. Історія української мови: Історична фонетика. Історична граматики: навч. посіб. / О. І. Крижанівська. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – 248 с. (Серія «Альма-матер»).
4. Сучасна українська літературна мова. Вступ. Фонетика / За загальною редакцією академ. АН УРСР І. К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1969. – 435 с.
5. Сучасна українська літературна мова / За загальною редакцією В. Г. Петік. – К.: Наукова думка, 1969. – 435 с.
6. Тоцька Н. І. Сучасна українська літературна мова. Фонетика, орфоепія, графіка, орфографія / Тоцька Н. І. – К.: Вища школа, 1981. – 183 с. – С. 136 – 141.
7. Тоцька Н. І. Сучасна українська літературна мова. Фонетика. Орфоепія. Графіка і орфографія. Завдання і вправи: Навч. посібник / Н. І. Тоцька. – К.: Вища шк., 1995. – 151 с. (Серія «Альма-матер»). – С. 64–67.

Додаткова література:

8. Дудик П. С., Литовченко В. М. Сучасна українська мова. Завдання і вправи: навч. посіб. – 2-ге вид., стереотип. / П. С. Дудик, В. М. Литовченко. – К.: ВЦ «Академія», 2009. – 264 с. (Серія «Альма-матер»). – С. 13–27.
9. Методичні рекомендації до самостійної роботи студентів над курсом «Сучасна українська літературна мова: Фонетика. Орфоепія. Графіка. Орфографія» / Уклад. Т. Г. Юрченко. – Мелітополь: МДПУ, 2010. – 54 с. – С. 23–30.
10. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка. Практикум: навч. посіб. / За ред. М. М. Фашенко. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – 176 с. – С. 75–84.
11. Ющук І. П. Українська мова / І. П. Ющук. – Київ: Либідь, 2003. – 640 с.

ОБЛАДНАННЯ: підручники, лекція, методичні рекомендації.

ПИТАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЮ ПОПЕРЕДНІХ ЗНАТЬ, ОБГОВОРЕННЯ САМОСТІЙНОГО ВИВЧЕННЯ ТА ОСМИСЛЕННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ:

1. Дайте визначення наголосу, схарактеризуйте його артикуляційну та акустичну природу. Чому наголос називають словесним?
2. На який склад у слові може припадати наголос? Як за цією ознакою називають український наголос?
3. Який у межах окремого слова наголос є постійним, а який – рухомим?
4. Яку смислову, формотворчу і словотворчу функцію виконує словесний наголос в українській мові?
5. Який наголос називається головним і який побічним?
6. Дайте визначення інтонації. Які компоненти її визначають?
7. Яку функцію виконує інтонація в мові?
8. Який наголос називається фразовим?
9. Які є різновиди фразового наголосу?
10. Чи всі слова зберігають свій наголос у реченні?
11. Що таке фонетичне слово?
12. Що таке енклітики й проклітики?
13. Які слова в українській мові звичайно виступають як проклітики й енклітики? Наведіть приклади.
14. З'ясуйте поняття синтагми. Які є фонетичні засоби синтагматичного членування?
15. Який наголос називається синтагматичним? Яке його звичайне місце в синтагмі?
16. З'ясуйте поняття логічного наголосу. Якими фонетичними засобами виражається логічний наголос?
17. З'ясуйте поняття емпатичного наголосу. Якими фонетичними засобами виражається емпатичний наголос?
18. Що таке пауза?
19. Які є типи пауз?
20. Які синтаксичні і стилістичні функції можуть виконувати паузи?
21. Що таке мелодика речення?

22. Які є основні типи мелодики речення?
23. Які основні граматичні й семантичні функції виконує мелодика? Наведіть приклади.
24. Який тип мелодики характерний для простого розповідного речення з прямим порядком слів?
25. Який тип мелодики характерний для розповідного речення з непрямым порядком слів?
26. Який тип мелодики характерний для складносурядного речення?
27. Який тип мелодики характерний для складнопідрядного речення, в якому підрядне стоїть після головного?
28. Який тип мелодики характерний для складнопідрядного речення, в якому підрядне стоїть перед головним?
29. Який тип мелодики характерний для відокремлених членів речення?
30. Який тип мелодики характерний для вставних речень?
31. Який тип мелодики характерний для речень з прямою мовою, в яких слова автора стоять перед прямою мовою, після прямої мови, в середині прямої мови?
32. Який тип мелодики характерний для питального речення без питальних слів та з питальними словами?
33. Який тип мелодики характерний для спонукального речення?
34. Який тип мелодики характерний для окличного речення?

ХІД ПРАКТИЧНОЇ РОБОТИ

ЗАВДАННЯ І ВПРАВИ:

ЗАВДАННЯ 1. *Спишіть, поставте знак наголосу. Зробіть фонетичну та фонематичну транскрипцію.*

Навчання, завдання, пізнання, зобов'язання, вигнання, весняний, крейдяний, цегляний, шкіряний, жерстяний, фольговий, мідний, грозовий, черговий; соляний промисел – соляна кислота, строковий – безстроковий, черговий – позачерговий, часовий – позачасовий.

ЗАВДАННЯ 2. *Спишіть, поставте знак наголосу, поділіть слова на склади, зробіть фонетичну транскрипцію.*

Веземо, несемо, ідемо; везете, несете, ідете; піде, піду, підемо, підуть; мого, твого, свого, агрономія, ветеринарія, кулінарія; випадок, вибалок, вигризок, виняток, виросток, виселок, висновок; діалог, монолог, каталог, некролог.

ЗАВДАННЯ 3. *Спишіть, поставте наголос. Зробіть фонетичний аналіз слів.*

Кілометр, сантиметр, міліметр; відійдеш, відійдете, перейдеш, перейдете, зайдемо, обійдемо; дефіс, шофер, квартал, поміщик, предмет; урочистий, болотистий, їдкий, косий, ласкавий, кухонний, поміщицький, легкий, посуха.

ЗАВДАННЯ 4. *Спишіть, поставте знак наголосу. Розберіть слова за складами (відкриті – закриті, прикриті – неприкриті).*

Високо, разом, легко, злегка, розбити наголову; вітчим, горошина, граблі, дочка, дошка, дрова, дровам, кропива, курятина, яловичина, ненависть, літопис, живопис, олень, осока, параліч, перепис, послуга; кидати, кінчити, ненавидіти, перечити, помовчати.

ЗАВДАННЯ 5. *Поставте наголос у наведених словах, уведіть їх у речення.*

Зв'язка (предмет) – зав'язка (дія); заклад (установа) – заклад (застава, парі); запал (пристрасть, завзяття) – запал (запальник, хвороба).

ЗАВДАННЯ 6. *На прикладі поданих слів схарактеризуйте природу українського словесного наголосу, зокрема: а) вкажіть, на які склади може падати наголос; б) покажіть на прикладах, чому український наголос визначається як рухомий; в) поставте, де слід, головний і побічний наголос. Користуйтеся орфоепічним словником.*

Вела, вів, вивела, присудити, присуджений, присуд, веселе, акомпаніатор, аеропорт, бурлак, бурякосіяльний, виблискування, вибракувати, використовуваний, викладач, доволочити, догосподарюватися, живописець, жолобок, заслання, підстилка, засувка, затишок, запашний, гора, зачерствілий, зашморг, зблизька, зброєносець, Звенигородка, звести, індивідуалізувати, інтернаціоналізований, іржавіти, їжак, кулька, карточка, ручка, шука, хутір, хлібець, ватянка, навсправжки, весело, веселитися, помах, помахати, помахувати, береза, березень, березневий.

ЗАВДАННЯ 7. *Спишіть подані прислівники, поставте наголос.*

Поповзом, назирцем, урозліт, нарозхват, наосліп, горілиць, долілиць, рукопаш, силоміць, босоніж, голіруч, ліворуч, натщесерце, нашвидкуруч, воднораз, обіруч, насамперед, натомість, повсякчас, потойбіч, чимраз, самотужки.

ЗАВДАННЯ 8. *Спишіть, поставте знак наголосу. З'ясуйте, які слова мають подвійний наголос.*

Ні одного, ні одному, одна одну, одно за одне, один одного, один з одним, зрозумів з одного слова, другий – другого, другому; виразно, завжди, байдуже; тризуб, заголовок; калиновий, ясний, байдужий.

ЗАВДАННЯ 9. *Запишіть слова фонетичною транскрипцією і поділіть їх на склади. Визначте, скільки літер і звуків у кожному складі.*

Щедрівка, джерельний, кукурудзяний, бренькіт, їжак, польовий, матір'ю, Ярослава, духмяний, люблять, яблунька, подружжя, серйозний, будьмо.

ЗАВДАННЯ 10. *Визначте у словах фонетичний складоподіл, морфемне членування та перенос слів із рядка в рядок.*

Піднести, вушко, восковий, безмежний, віддзеркалювати, надзвичайний, дитячий, вітрець, вирвати, житло, академічний, ніжка, мандрівка, співбесідник, українська, стінгазета, уманський.

Зразок: фонетичний складоподіл – [за-с'п'і-wa'-ти]; морфемне членування – за-спів-а-ти; перенос слова – за-співати, заспівати, заспівати.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ.

1. Оберіть сегментні фонетичні одиниці:

- А) фраза, синтагма, фонетичне слово, склад;
- Б) фраза, синтагма, склад, звук;
- В) фраза, синтагма, фонетичне слово.

2. Назвіть суперсегментні фонетичні одиниці:

- А) фраза, наголоси, інтонація;
- Б) синтагма, наголоси, інтонація;
- В) наголоси, інтонація, паузи.

3. Визначте правильне формулювання поняття **фраза**:

- А) відрізок мовлення, що характеризується смисловою завершеністю, синтаксично-фонетичною цілісністю, інтонаційною оформленістю і відмежовується паузами;
- Б) відрізок мовленнєвого потоку, об'єднаний одним словесним наголосом;
- В) відрізок мовлення, що характеризується смисловою завершеністю.

4. З'ясуйте, на яку кількість фраз членується речення *Неподалік озвалася зозуля, почута вперше цієї весни, – і голос її свіжий покотився далеко-далеко:*

- А) 2;
- Б) 3;
- В) 5.

5. Виберіть правильне визначення поняття **синтагма**:

- А) частина мовленнєвого потоку, яка складається з одного або кількох звуків і відділяється від іншої частини зміною наростання і спаду звучності;
- Б) відрізок усного мовлення, що виділяється у межах фрази як певна інтонаційно-смислова єдність;
- В) відрізок мовленнєвого потоку, об'єднаний одним словесним наголосом.

6. Назвіть кількість синтагм, з яких складається фраза *Мати тихо заспівала сумну пісню:*

- А) 2;
- Б) 3;
- В) 4.

7. Оберіть визначення поняття **фонетичний склад**:

- А) мінімальний відрізок мовлення, що характеризується артикуляційною і акустичною спаяністю звуків, які до нього входять, має єдину вершину гучності, представлену голосним;
- Б) сполучення будь-яких двох чи трьох фонем;
- В) сполучення будь-яких двох чи більше букв.

8. Визначте, які склади розрізняють залежно від акустичної характеристики:

- А) відкриті, закриті, неприкриті;
 Б) відкриті, закриті, прикриті;
 В) відкриті, закриті, прикриті, неприкриті.
9. Укажіть, який звук є вершиною складу:
 А) сонорний;
 Б) голосний;
 В) дзвінкий.
10. Зазначте рядок, у якому в словах перший склад неприкритий, а всі інші – прикриті:
 А) океанолог, урожайний, юність, кобза;
 Б) іде, озеро, едельвейс, айстри;
 В) абрикос, ярмарки, їжачок, вітання.

Практичне заняття №12

ТЕМА: ОРФОЕПІЯ. АКЦЕНТОЛОГІЯ. ВИМОВА ГОЛОСНИХ

МЕТА ВИВЧЕННЯ: засвоїти поняття орфоепія, акцентологія; перевірити засвоєння теоретичних знань із вимови голосних під час виконання практичних завдань і тестів.

ОСНОВНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Бондар О. І., Карпенко Ю. О., Микитин-Дружинець М. Л. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія / Навч. посіб. / О. І. Бондар, Ю. О. Карпенко, М. І. Микитин-Дружинець – К.: ВЦ «Академія», 2006. – 368 с. (Серія «Альма-матер») – С. 111–118.
2. Жовтобрюх М. А., Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. Частина I / М. А. Жовтобрюх, Б. М. Кулик. – К.: Рад. шк., 1965. – 423 с.
3. Крижанівська О. І. Історія української мови: Історична фонетика. Історична граматики: навч. посіб. / О. І. Крижанівська. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – 248 с. (Серія «Альма-матер»).
4. Сучасна українська літературна мова. Вступ. Фонетика / За загальною редакцією академ. АН УРСР І. К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1969. – 435 с.
5. Сучасна українська літературна мова / За загальною редакцією В. Г. Петік. – К.: Наукова думка, 1969. – 435 с.
6. Тоцька Н. І. Сучасна українська літературна мова. Фонетика, орфоепія, графіка, орфографія / Тоцька Н. І. – К.: Вища школа, 1981. – 183 с. – С. 142 – 153.
7. Тоцька Н. І. Сучасна українська літературна мова. Фонетика. Орфоепія. Графіка і орфографія. Завдання і вправи: Навч. посібник / Н. І. Тоцька. – К.: Вища шк., 1995. – 151 с. (Серія «Альма-матер»). – С. 89–94.

Додаткова література:

8. Дудик П. С., Литовченко В. М. Сучасна українська мова. Завдання і вправи: навч. посіб. – 2-ге вид., стереотип. / П. С. Дудик, В. М. Литовченко. – К.: ВЦ «Академія», 2009. – 264 с. (Серія «Альма-матер»). – С. 13–27.
9. Методичні рекомендації до самостійної роботи студентів над курсом «Сучасна українська літературна мова: Фонетика. Орфоепія. Графіка. Орфографія» / Уклад. Т. Г. Юрченко. – Мелітополь: МДПУ, 2010. – 54 с. – С. 23–30.
10. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка. Практикум: навч. посіб. / За ред. М. М. Фашенко. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – 176 с. – С. 75–84.
11. Ющук І. П. Українська мова / І. П. Ющук. – Київ: Либідь, 2003. – 640 с.

ОБЛАДНАННЯ: підручники, лекція, методичні рекомендації.

ПИТАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЮ ПОПЕРЕДНІХ ЗНАНЬ, ОБГОВОРЕННЯ САМОСТІЙНОГО ВИВЧЕННЯ ТА ОСМИСЛЕННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ:

1. Що таке орфоепія?
2. Розкрийте поняття літературної вимови.
3. У якому відношенні з системою звукових одиниць перебуває норма?
4. Обґрунтуйте обсяг поняття «орфоепія» у визначенні його різними авторами.
5. Яке суспільне значення має норма літературної вимови?
6. Розкрийте поняття варіантності і варіативності вимовної норми.

7. У чому полягають причини порушення деяких норм літературної вимови?
 8. Коротко опишіть, як формувалася українська літературна вимова.
 9. Які основні норми сучасної української літературної вимови? З'ясуйте: а) вимову голосних; б) вимову приголосних; в) вимову груп приголосних; г) вимову іншомовних слів.

ХІД ПРАКТИЧНОЇ РОБОТИ

ЗАВДАННЯ І ВПРАВИ:

ЗАВДАННЯ 1. Звуки [a], [o] вимовляймо чітко й виразно в наголошених і ненаголошених складах. Стежте, щоб [a] не був переднім або занадто заднім чи лабіалізованим. Звук [o] вимовляється енергійно, напружено, не допускаючи призвуку [y], але й не дуже відкрито. Запишіть повною фонетичною транскрипцією.

1. Хата, дарма, Савка, ставав, мав, бабахкав, банка, баран, валка, баштан, казан, караван, сама, наша, вага, Варвара, ватага, варта, гайдамака, галас, гармата, салат, парад, Параска, маска, гарба, Лялька, сталь, гаряча, зам'явся.

2. Город, коло, молодь, солодко, порожньо, сорок, коротко, морок, холодно, молоко, робота, колода, молодод, ставок, город, гордо, млосно, самотньо, скороход, мороз; Оля клопоталася коло хворого.

ЗАВДАННЯ 2. Вимовте наведені слова російською й українською мовами. Яка різниця спостерігається у вимові звуків, позначених виділеними літерами? Запишіть повною фонетичною транскрипцією.

Сова, кора, гора, товар, солома, солдат, комар, порядок, полова, колодка, здоров'я, голова, молода, солов'я, горох, порох, полозок, гордо, колода.

ЗАВДАННЯ 3. Ненаголошений /o/ перед наступним наголошеним /y/ вимовляйте з невеликим наближенням до /y/, як [o^y]. Запишіть фонематичною транскрипцією.

[по^yду'шка], [ко^yму'], [по^yдру'ж'а], [ко^yжу'х], [до^yбу'ти], [по^yсу'н'с'а], [го^yту'йу], [го^yрду'йе'ш], [до^yшку'л'но], [про^yву'лок].

ЗАВДАННЯ 4. Прочитайте наведені слова російською і українською мовами. Вимовляючи російський звук [ы], напружуйте язик і відсувайте його назад. При вимові українського [и], навпаки, розслабляйте язик, просуваючи його наперед і трохи вниз, настроюючи вимову [и] на українське [е]. Цьому допомагає помірне розтягування губ на боки. Запишіть повною фонетичною транскрипцією український варіант.

Укр.	Рос.	Укр.	Рос.
Мило	Мьло	Кози	Козы
Сир	Сьр	Води	Воды
По'ли	По'лы	Балик	Балык
Рити	Рыть	Вити	Выть
Ридати	Рыдать	Нити	Ныть

ЗАВДАННЯ 5. У наведених парах слів чітко вимовляйте звуки [и] та [і]. Пам'ятайте, що правильна вимова [и] досягається відштовхуванням від [і] (а не [ы]!!) й відсуванням язика вниз, до [е]. Запишіть повною фонетичною транскрипцією.

Рис – ріс, садити – сидіти, умити – уміти, кит – кіт, дим – дім, сила – сіла, загин – загін, білити – біліти, кинь – кінь, рив – рів, вити – віти, сипати – сіпати, тихий – тихій, бик – бік.

ЗАВДАННЯ 6. З'ясуйте вимову звука [o] в наведених словах. Зокрема розгляньте: а) [o] в наголошеному складі; б) [o] перед наголошеним або побічно наголошеним складом з [y]; в) [o] в інших позиціях.

Які рекомендації щодо вимови наголошеного [o] перед наголошеним [і] дають різні мовознавці (М. А. Жовтобрюх, М. Ф. Наконечний, Н. І. Тоцька)? Яка ваша власна думка щодо цього? Зробіть власні спостереження через виконання фонетичного розбору дібраних слів.

Помітно, по-вашому, лоза, копійка, копати, вода, кожух, зозуля, до воріт, на молоці, поріг, по столу, під столом, від стола, гвоздики, шапочку, у бою, нагодуйте, околот, голубка, оволодіння, олов'яний, оголошення, добути, опортуніст, оповіщення, потрібний, на столі, коробка, мотузок, торбина, гордовито, подвір'я, голосити, двома, воли, дорога, тобі, посушити, потужний, будити, Корній, орудувати, годує, годувати, босоніжка, розбудити, гойдати, заворушення, розлука, лісоруб, обмотати.

ЗАВДАННЯ 7. З'ясуйте вимову звуків [e] та [u] в дібраних нижче словах. Конкретно розгляньте такі випадки: а) /e/ та /u/ перед наголошеним або побічно наголошеним складом з [a] або [e]; б) [e] та [u] в наголошених або побічно наголошених складах; в) ненаголошені [e] та [u] перед наголошеним або побічно наголошеним складом з [u], [y] або [i]. Усі слова напишіть фонетичною транскрипцією. Поставте наголоси.

Чекати, вимете, мене, несе, плела, приїхати, туманились, поперек, перешити, невістка, сидіти, привезли, вершники, оселедець, виплету, учителі, пливить, випишіть, дівчина, бачила, ледащо, лейтенант, пелюстка, пелюстковий, дивний, дикун, жєнці, берізка, вилетів, лялєчки, оперізувати, набирати, диміти, первинний, пергамент, перевернути, перевертєнь, степи, вибєри, дивитись, виплигну, матиму, визбирав, лимонний, лисичка, примерзлий, примирений, великий, постелити, примерзати, лексика.

ЗАВДАННЯ 8. Голосний [e] під наголосом вимовляйте чітко й виразно. Стежте, щоб звук [e] був достатньо відкритим, як у російських словах **это, цех**. Для цього при його вимові широко розкривайте рот. Приголосні перед [e] вимовляємо твердо. Запишіть повною фонетичною транскрипцією.

Ей, ех, Ельба, Етна, етажєрка, екран, експерт, серед, день, весь, пєнь, дєвері, темно, сєстри, жєст, шерсть, Олєсь, небо, мед, кашкет, рєдька, газета, далеко, олівєць, текст, музей, аптека, експєримєнт.

ЗАВДАННЯ 9. Вимовте слова, не допускаючи змішування звуків [u] та [i]. Запишіть повною фонетичною транскрипцією.

Гнітити, обчистити, спасибі, залізниця, письменників, насінина, потіснити, привітність, пригвинтити, накипіти, наліпити, намагнітити, намистина, найвидатніший, посинілий, помилитися, найважливіший, примітити, змінити, запишіть.

ЗАВДАННЯ 10. Затранскрибуйте текст. Вимовляйте звук [e], позначуваний літерою *є*, як більшє закритий звук. У ненаголошеній позиції він вимовляється як [e^u], а в швидкому темпі – як [eⁱ].

Єноти. Є єноти в зоопарку, є єхидна, заєць є. У вольєрі дуже жарко – наш єнотик воду п'є.
(В.Гринько)

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ.

- Зазначте, у якій позиції голосний [o] наближається до [y]:
  - перед складом із наголошеним [i];
  - перед складом із наголошеним [y];
  - перед складом із наголошеними [i], [y].
- З'ясуйте, у якій позиції голосний [i] наближається до [и]:
  - у наголошеній позиції;
  - тільки на початку слова;
  - тільки на початку слова в наголошеній позиції.
- Укажіть рядок, у якому ненаголошені голосні звучать чітко:
  - [a], [y], [i];
  - [e], [y], [и];
  - [a], [y], [o].
- Установіть, у якому рядку в сіх словах ненаголошений [o] вимовляється як [o^y]:
  - лопух, монумент, сортувати, посуха, голубити;
  - цоколь, ходіння, нормування, споруда, крокувати;
  - здобуток, конюшня, могутній, воркують, потіха.
- Визначте, перед складом з якими наголошеними ненаголошений [e] сильніше наближається до [и]:
  - [e], [и], [y];
  - [y], [и], [i];
  - [a], [e], [и].
- З'ясуйте, як вимовляється ненаголошений [e] у словах *берізка, решітка, пшєниця, перука*:
  - [e^u];
  - [и^e];

В) [e^ɪ].

7. Укажіть, перед складом із якими ненаголошеними ненаголошений [и] вимовляється як [e^ɪ]:

А) [y], [o], [и];

Б) [a], [e];

В) [e], [i], [a].

8. Визначте, у яких випадках ненаголошений [и] вимовляється без наближень:

А) у ненаголошених закінченнях;

Б) і інфінітивному суфіксі –ти;

В) у ненаголошених закінченнях та інфінітивному суфіксі –ти.

9. Знайдіть рядок, у якому в усіх словах ненаголошений [и] вимовляється як [e^ɪ]:

А) рисунок, личинка, синоптик, кип'ятильник, синопчик;

Б) рибалка, кишень, синтетика, химера, письменник;

В) флегматик, хитати, циркуляр, практика, миттєвість.

10. Визначте, у якому рядку в усіх словах можливе варіативне наголошування:

А) також, гаряче, дефіс, договір, миски;

Б) апостроф, усмішка, доповідач, договір, завжди;

В) закінчив, простий, ластівки, шофер, черговий.

Практичне заняття №13

ТЕМА: ОРФОЕПІЯ. АКЦЕНТОЛОГІЯ. ВИМОВА ПРИГОЛОСНИХ

МЕТА ВИВЧЕННЯ: засвоїти поняття орфоєпія, акцентологія; перевірити засвоєння теоретичних знань із вимови приголосних під час виконання практичних завдань і тестів.

ОСНОВНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Бондар О. І., Карпенко Ю. О., Микитин-Дружинець М. Л. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоєпія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія / Навч. посіб. / О. І. Бондар, Ю. О. Карпенко, М. І. Микитин-Дружинець – К.: ВЦ «Академія», 2006. – 368 с. (Серія «Альма-матер») – С. 119–136.
2. Жовтобрюх М. А., Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. Частина I / М. А. Жовтобрюх, Б. М. Кулик. – К.: Рад. шк., 1965. – 423 с.
3. Крижанівська О. І. Історія української мови: Історична фонетика. Історична граматики: навч. посіб. / О. І. Крижанівська. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – 248 с. (Серія «Альма-матер»).
4. Сучасна українська літературна мова. Вступ. Фонетика / За загальною редакцією академ. АН УРСР І. К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1969. – 435 с.
5. Сучасна українська літературна мова / За загальною редакцією В. Г. Петік. – К.: Наукова думка, 1969. – 435 с.
6. Тоцька Н. І. Сучасна українська літературна мова. Фонетика, орфоєпія, графіка, орфографія / Тоцька Н. І. – К.: Вища школа, 1981. – 183 с. – С. 142 – 153.
7. Тоцька Н. І. Сучасна українська літературна мова. Фонетика. Орфоєпія. Графіка і орфографія. Завдання і вправи: Навч. посібник / Н. І. Тоцька. – К.: Вища шк., 1995. – 151 с. (Серія «Альма-матер»). – С. 89–94.

Додаткова література:

8. Дудик П. С., Литовченко В. М. Сучасна українська мова. Завдання і вправи: навч. посіб. – 2-ге вид., стереотип. / П. С. Дудик, В. М. Литовченко. – К.: ВЦ «Академія», 2009. – 264 с. (Серія «Альма-матер»). – С. 13–27.
9. Методичні рекомендації до самостійної роботи студентів над курсом «Сучасна українська літературна мова: Фонетика. Орфоєпія. Графіка. Орфографія» / Уклад. Т. Г. Юрченко. – Мелітополь: МДПУ, 2010. – 54 с. – С. 23–30.
10. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоєпія. Графіка. Практикум: навч. посіб. / За ред. М. М. Фашенко. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – 176 с. – С. 75–84.
11. Ющук І. П. Українська мова / І. П. Ющук. – Київ: Либідь, 2003. – 640 с.

ОБЛАДНАННЯ: підручники, лекція, методичні рекомендації.

ПИТАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЮ ПОПЕРЕДНІХ ЗНАТЬ, ОБГОВОРЕННЯ САМОСТІЙНОГО ВИВЧЕННЯ ТА ОСМИСЛЕННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ:

1. Що є предметом орфоєпії?
2. Яку роль відіграють у суспільстві норми літературної вимови?
3. Що зумовлює порушення орфоєпічних норм?
4. Охарактеризуйте типи орфоєпічних помилок.
5. Що впливає на вимову ненаголошених голосних /e/, /и/, /o/?
6. Як вимовляються дзвінки і глухі приголосні у сучасній українській літературній мові?
7. Охарактеризуйте вимову твердих і м'яких приголосних.
8. У чому полягають правила вимови груп приголосних?
9. Охарактеризуйте вимову слів іншомовного походження.
10. За допомогою яких засобів досягається милозвучність сучасної української літературної мови?
11. Якими нормами визначається наголошування слів сучасної української мови?
12. Передайте вимову слів *досвідчений, безчестя, ворітця, блюде, рюкзак, відважся, пташці, багатший, отчий, пшеничний* за допомогою фонетичної транскрипції.

ХІД ПРАКТИЧНОЇ РОБОТИ

ЗАВДАННЯ І ВПРАВИ:

ЗАВДАННЯ 1. *Вимовте чітко звук /ф/ у складах і в словах. Не допускайте вимови типу /хв/. Запишіть фонетичною транскрипцією.*

Шафа, жирафа, фабрика, фаза, фазан, факел, факт, фальш, фанатик, фанера, фара, фарфор, фартух, фасад, фата, фах, Федір, фейлетон, Феофан, фермер, фіалка, фізика, філія, філософ, фірма, флакон, флейта, флора, флот, фокус, фольклор, фонтан, форма, фосфор, фотограф, фраза, фужер, футбол.

ЗАВДАННЯ 2. *Прочитайте виділені літери як /й/ - так званий /у/ нескладовий (нескладотворчий). Для цього слід вимовляти ослаблений звук /у/ і водночас зближувати губи, не доводячи це зближення до такого, яке характерне для /в/. Стежте також за тим, щоб /в/ не оглушувався й не вимовлявся як /ф/. У яких позиціях виступає тут /й/? Зробіть повну фонетичну транскрипцію дібраних слів.*

Лев, був, вбігти, вживати, спів, вдень, ховав, вдосталь, їв, вгорі, взути, любив, острів, ввійти, все, кров, відправка, вписати, вхопив, вживав, довго, засув, вовки, стовп, правда, кривда, певно, сімба, дивно, вписав, зсув.

ЗАВДАННЯ 3. *Прочитайте слова, виразно вимовляючи приголосні /д'/, /т'/.* *Зауважмо, що в українській мові ці звуки чисті зімкнені (проривні), тобто вони не мають свистячого призвуку. Щоб досягти цього, слід під час артикуляції спинку язика підсувати назад і притискати її не до переднього, а до середнього піднебіння. Зробіть повну фонетичну транскрипцію дібраних слів.*

1. Діти, діло, дірка, дістати, на воді, на городі, радіо, сидіти, радіти, володіти, відібрати, підійти, дідів, лебеді, ведмеді, дядько, дякувати, дьоготь, будяк, гадюка, дятел, водяний.
2. Тінь, тім'я, тікати, тітка, золоті, сині, потік, тісно, тіло, костюм, тютюн, тьохкати, тямити, тяжко, стоїть, тюльпан, тягнути, тісно, тюлька, батько.

ЗАВДАННЯ 4. *Затранскрибуйте слова, дотримуючись орфоєпічних норм, і запишіть на диктофон.*

- А) вершина, вечоріти, білесенький, вишенька, важений, заплету, пшениця, бери, гребі;
- Б) вариво, бриніти, величезний, книжки, вулиця, пишійть, пливе;
- В) вбозтво, вбіг, вбік, любов, кров, навчання, ввічливий, ходив, вказівка, працював, вовк;
- Г) іній, інший, іноді, історія;
- Ґ) дзеркало, гудзик, дзьоб, підзаголовок, відзначити, підземелля;
- Д) усміхається, заєць, оглядається, втихомириться, вдіється, випалюється, орються;
- Е) розумниця, поріг, кожух, проміння, доріг, подушка;
- Є) дощі, плящі, дужці, внучці, водичці;
- Ж) боїшся, вчепишся, борешся, женешся, не мажся, не морочся, налагодься;
- З) журналістці, невістчин, поїздці, Парасчин;
- И) швидкий, молодший, багатший, підживити, відчистити;
- І) шість, шістнадцять, шістсот;

- Ї) безмовний, безчестя, безшумний, безталанний, безкласовий;
 Й) винуватця, ворітця, дорожчий, досвідчений, блюдце, борідці;
 К) нігті, дьогтю, молотьба, просьба.

ЗАВДАННЯ 5. Прочитайте слова, дотримуючись орфоепічних норм вимови глухих і дзвінких приголосних. Запишіть їх фонетичною транскрипцією. Зазначте випадки з можливою подвійною вимовою:

А) хлібороб, хліб, сторож, похід, перелаз, бери, мороз, чуб, слід, моріг, боягуз, шлюб, батіг, тулуб;

Б) грибки, слизько, вогкий, кігті, берізка, губка, ложка, берегти, сядьте, черідка, сережки, мережка, підхід, відхилити;

В) розцілуватися, розспіватися, розкидати, безтактний, безпечний, безцільний, безформний, з кавою, з плакатом, з сином, зцідити;

Г) просьба, молотьба, футбол, екзамен, анекдот, екзальтований, гексаметр.

ЗАВДАННЯ 6. Прочитайте за нормами орфоенії слова і запишіть їх фонетичною транскрипцією. З'ясуйте вимову звукосполучень приголосних:

А) зсипати, зсунути, зсихатись, розсунути, безсмертя, безсильний, безсистемний, розстелений;

Б) легко, полегкість, просьба, молотьба, рюкзак, дьогтьовий, вогко, вогкість;

В) розкішний, парубчак, розпалити, відпрацьований, підправлений, зберегти;

Г) сподіваєшся, хвилюєшся, причісуєшся, здружишся, схаменешся;

Ґ) відважся, морочся, книжці, діжці, дичці, гармошці, пташці, комахці;

Д) зчищений, безжурний, розшитий, розчулений, розшарпаний, безмовний;

Е) підсвіжити, звідси, підсіяти, відцвітати, підспівувати, відцідити, сімнадцять;

Є) відчинений, відчепитись, підшитий, підчищений, отчий, коротший;

Ж) майбутній, сьогодні, світло, дівчинці. Міцність.

ЗАВДАННЯ 7. Запишіть слова фонетичною транскрипцією. Поясніть, яких змін зазнали приголосні.

Людський, відшкребти, відступ, канадський, відсидіти, відчуття, відстань, відстріл, відщипати, підшивка, відзвук, підчепити, підшипник, підзвітний, підживити, відчай, відсоток, підзолистий, відсікати, відсаджений, підшефний, підшлунковий, відсвіт, новгородський, заводський, готський, братський, персидський, підземелля, покутський, представництво.

ЗАВДАННЯ 8. Запишіть слова фонетичною транскрипцією. Укажіть, у яких сполученнях є приголосні, що не вимовляються.

Поїдка, невістка, кістлявий, голландський, гігантський, хвастливий, пропагандистський, пестливий, шістдесят, студентство, інтелігентський, невістці, кістка, колоністці, кістці, хустці, колоністка, арештний, арештантський.

ЗАВДАННЯ 9. Запишіть слова фонетичною транскрипцією. Поясніть розмежування /д^ж/, /д^з/ та звукосполучення /д/+/ж/, /д/+/з/.

Дослідження, дзюркоче, джерело, дзвонар, віджимати, дзига, джем, надзвичайний, дріжджі, підземний, піджак, джентльмен, підзвітний, відзвук, відзнака, джгут, відзиватися, дзьоб, відзначити, дзеркало, кинджал, надзелень, дзенькати, броджу, джаз, кукурудза.

ЗАВДАННЯ 10. Вимовте слова вголос. Запишіть їх фонетичною транскрипцією. Поясніть особливості вимови звуків, що позначають буквосполученням **чн**.

Ячня, місячний, смачний, камінчик, точний, вічний, двієчник, молочна, дачник, молочниця, булочка, гірчичник, заочний, історичний.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ.

1. Установіть, яких фонетичних змін зазнають дзвінки приголосні перед глухими (крім /г/ у словах *кігті, легко, дігтяр, вогко, нігті*):

А) оглушуються;

Б) не оглушуються;

В) можуть оглушуватися і не оглушуватися.

2. Ясуйте, у яких позиціях глухі приголосні одзвінчуються завжди:

А) перед дзвінками;

Б) перед сонорними;

В) у кінці слова.

3. Визначте, у якому рядку в усіх словах глухі перед дзвінкими одзвінчуються, а дзвінки перед глухими оглушуються:

А) грибки, бігти, футбол, ніжки, просьба;

Б) берегти, дьогтю, ковзкий, вогкий, вокзал;

В) дьогтяр, легкий, айсберг, боротьба, п'ятдесят.

4. Установіть рядок, у якому в усіх словах префікси **роз-**, **без-** можна вимовляти як **роз-** і **рос-**, **без-** і **бес-**:

А) безшовний, безпутній, розлити, розжитися, розбитися;

Б) розклад, безкрай, безхарактерний, розтоптаний, розповідь;

В) безшумний, безпечний, розчулений, розхитаний, розвідка.

5. Визначте, у якій позиції звуки /в/, /й/ вимовляються як /ў/, /ї/:

А) на початку слова перед приголосним, у середині слова після голосного;

Б) у середині та в кінці слова після голосного;

В) на початку слова перед приголосним, у середині і в кінці слова після голосного.

6. Укажіть, як вимовляються шиплячі перед свистячими:

А) як свистячі;

Б) як шиплячі;

В) як африкати.

7. Зазначте, у якому рядку вимова приголосних у всіх словах збігається з їх написанням:

А) низько, ягідка, підбігти, берізка, надписати;

Б) відшліфувати, вісімнадцять, зчистити, анекдот, сусідчин;

В) розвідка, ніжка, братський, клітці, відживати.

8. Зазначте, у якому рядку вимова приголосних у всіх словах збігається з їх написанням:

А) сторож, підписати, відточити, стежка, зуб;

Б) відчувати, шістнадцять, зважся, вибачся, гігантський;

В) блюдце, білгородський, вогкий, крадіжка, косьба.

9. З'ясуйте, як вимовляється /д/ перед /з/, /ц/, /д^з'/, /с/:

А) як передньоязиковий свистячий африкат;

Б) як передньоязиковий ясенний африкат;

В) як передньоязиковий глухий /т/.

10. Визначте, як вимовляється **-жц-** у словах *дужці*, *діжці*, *стежці*, *сережці*:

А) [з'ц'];

Б) [жц'];

В) [шц'].

ІІІ. ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 3. Графіка й орфографія

Практичне заняття №14

ТЕМА:. ГРАФІЧНА СИСТЕМА СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

МЕТА ВИВЧЕННЯ: ознайомити студентів з графікою і графемою; закріпити здобуті знання завданнями, тестами.

ОСНОВНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Бондар О. І., Карпенко Ю. О., Микитин-Дружинець М. Л. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія / Навч. посіб. / О. І. Бондар, Ю. О. Карпенко, М. І. Микитин-Дружинець – К.: ВЦ «Академія», 2006. – 368 с. (Серія «Альма-матер») – С. 119–136.
2. Жовтобрюх М. А., Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. Частина І / М. А. Жовтобрюх, Б. М. Кулик. – К.: Рад. шк., 1965. – 423 с.
3. Крижанівська О. І. Історія української мови: Історична фонетика. Історична граматики: навч. посіб. / О. І. Крижанівська. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – 248 с. (Серія «Альма-матер»).
4. Сучасна українська літературна мова. Вступ. Фонетика / За загальною редакцією академ. АН УРСР І. К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1969. – 435 с.
5. Сучасна українська літературна мова / За загальною редакцією В. Г. Петік. – К.: Наукова думка, 1969. – 435 с.
6. Тоцька Н. І. Сучасна українська літературна мова. Фонетика, орфоепія, графіка, орфографія / Тоцька Н. І. – К.: Вища школа, 1981. – 183 с. – С. 142 – 153.
7. Тоцька Н. І. Сучасна українська літературна мова. Фонетика. Орфоепія. Графіка і орфографія. Завдання і вправи: Навч. посібник / Н. І. Тоцька. – К.: Вища шк., 1995. – 151 с. (Серія «Альма-матер»). – С. 89–94.

Додаткова література:

8. Дудик П. С., Литовченко В. М. Сучасна українська мова. Завдання і вправи: навч. посіб. – 2-ге вид., стереотип. / П. С. Дудик, В. М. Литовченко. – К.: ВЦ «Академія», 2009. – 264 с. (Серія «Альма-матер»). – С. 13–27.
9. Методичні рекомендації до самостійної роботи студентів над курсом «Сучасна українська літературна мова: Фонетика. Орфоепія. Графіка. Орфографія» / Уклад. Т. Г. Юрченко. – Мелітополь: МДПУ, 2010. – 54 с. – С. 23–30.
10. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка. Практикум: навч. посіб. / За ред. М. М. Фащенко. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – 176 с. – С. 75–84.
11. Ющук І. П. Українська мова / І. П. Ющук. – Київ: Либідь, 2003. – 640 с.

ОБЛАДНАННЯ: підручники, лекція, методичні рекомендації.

ПИТАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЮ ПОПЕРЕДНІХ ЗНАТЬ, ОБГОВОРЕННЯ САМОСТІЙНОГО ВИВЧЕННЯ ТА ОСМИСЛЕННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ:

1. Розкрийте значення писемного мовлення в житті суспільства.
2. Які засоби вираження й сприймання відрізняють писемну форму мовлення від усної?
3. Назвіть найменші одиниці мовлення, з яких складаються смислові одиниці на письмі?
4. Що таке графіка?
5. Що таке графема?
6. Яке походження української графіки?
7. Які знаки використовуються в сучасній українській графіці? Які є не буквені графічні засоби?
8. Що таке алфавіт? Який склад сучасного алфавіту української мови?
9. Як поділяються літери (букви) за своїм начертанням?
10. Яке співвідношення між звуками (фонемами) і літерами в українській мові? Зокрема вкажіть, у чому конкретно виражаються такі особливості української графіки: а) наявність літер, позбавлених звукового значення; б) наявність літер, що позначають сполучення двох звуків; в) наявність сполучень літер, що позначають один звук; г) наявність сполучень літер, що позначають у різних позиціях різні звуки.

11. У чому полягає складовий принцип української графіки? У чому виявляється зручність і які його недоліки?
12. Які літери, що позначають голосні, вказують на твердість попереднього приголосного і які – на його м'якість?
13. Після яких приголосних можуть вживатися «пом'якшуючі» літери **я, ю, є, ї**: а) в українських словах; б) в іншомовних словах?
14. У яких випадках літери **я, ю, є** позначають сполучення /й/ з голосними /а/, /у/, /е/?
15. У чому виявляється зв'язок української графіки з орфоепією та орфографією?
16. Яку функцію виконує дефіс?
17. Яку функцію виконує тире?
18. Яку функцію виконують лапки?
19. Яку функцію виконує апостроф?
20. Яку функцію виконують розділові знаки?

ХІД ПРАКТИЧНОЇ РОБОТИ

ЗАВДАННЯ І ВПРАВИ:

ЗАВДАННЯ 1. *Запишіть букви сучасного алфавіту у співвіднесенні з фонемами сучасної української літературної мови. Відповідь проілюструйте прикладами.*

ЗАВДАННЯ 2. *Запишіть текст фонематичною та фонетичною транскрипціями. Знайдіть відповідність сполучення літер з певними фонемосполученнями і звукосполученнями приголосних.*

1. Вади окремих людей називають гріхами; вади цілого народу іменують національним характером (*Вернер Міч*).
2. Головним продуктом ринкового господарства є споживач (*Вернер Міч*).
3. Людина винайшла атомну бомбу ... Досі жодна миша у світі не спромоглася винайти мишоловку! (*Вернер Міч*).
4. Дилетант приймає темне за глибоке, дике – за могутнє, невизначене – за нескінченне, безглузде – за надчуттєве (*Фрідріх Шиллер*).
5. Дурень той, хто кидає справу на півдорозі й дивиться, роззявивши рот, з боку, що з усього цього вийде (*Фрідріх Шиллер*).
6. Виховання людини перевіряється тим, як вона поводить під час сварки (*Джордж Бернард Шоу*).

ЗАВДАННЯ 3. *Запишіть слова фонетичною і фонематичною транскрипцією у дві колонки, у яких літери **я, ю, є** позначають: а) одну фонему; б) дві фонemi.*

Злякався, пізнаємо, життя, чекає, б'ють, ательє, воєн, запам'ятай, людські, вентилятор, зусилля, наллю, Єва, приймає, обіцяти, пов'язка, відчуває, пояснити, підготуєш, п'ятий, рельєф, ллеться, господаря, Андрієві, сіттю, тютюн, ніччу, у гаю.

ЗАВДАННЯ 4. *Назвіть по порядку літери в поданих словах.*

Вогонь, держава, здогадка, манірно, абсурд, прізвище, радіо, спосіб, мітла, школа, змія, каміння, плуг, сюжет, сховище, Франція, червень, ягідка, таксі, словак, твердість, струмок, олійниця, легковий, посуха, далечінь, вибір, неділя.

ЗАВДАННЯ 5. *Запишіть слова фонетичною та фонематичною транскрипціями, поділіть на склади. З'ясуйте суть позиційно-складового принципу графіки.*

Мініатюра, уявляв, ательє, людей, входять, кланяються, місяцями, летять, сине, запам'ятовується, танцювати, почнеться, пір'ям, пеньюар, конферансьє, прив'яле листя, траєкторія, порт'єра.

ЗАВДАННЯ 6. *Виберіть слова і словосполучення, у яких буква **с** вживається за фонетичним принципом. З'ясуйте суть цього принципу.*

Середина, спитати, строфа, виріши, сколихнути, нас же, сфотографувати, нас двоє, стерти, схопити, ось де, ось що, сформувати, спопелити, спати, старатися.

ЗАВДАННЯ 7. *Запишіть слова у дві колонки, у яких букви **д, з, л, н, р, с, т, ц** позначають: а) одну фонему; б) дві фонemi. Затранскрибуйте дібрані слова.*

Все, лапатий, синівський, ненька, цяцька, тиняється, треба, сільський, Георгій, тітці, хлопці, цедра, у цеберці, дрібний, пріоритет, травою, ночами, на залізі, танцювати, дідами, дядько, лялечка, любисток, злякався.

ЗАВДАННЯ 8. *Запишіть слова фонематичною і фонетичною транскрипціями. З'ясуйте суть фонематичного принципу графіки.*

Чистити, зсадити, дослідження, зажарити, дзвеніти, пляшка, костюм, телетайп, міцний, вугілля, одяг, вітчизна, легкий, казочці, подушці, голубка, виделка, могутній.

ЗАВДАННЯ 9. *Подані слова запишіть в алфавітному порядку.*

Сила, скупий, скільки, спів, серпанок, світоч, скаржник, скирта, снігур, сіль, спирт, стадіон, скрутно, сьорбати, сяйво, смуга, скляр, самохід, ситець, скрипка, сардина, самотійно, сіно, струс, спроба, сварка, сумка, сито, свист, скло, стоїк, синій, сани, смуга, слушно, сяєво, сміття, сльози, слина, синяк, снігур, смужка, скрутно, совість, скупка, спрага, стебло, стьожка, сокіл, скрипаль, сотня, сплав, смішний, сокира, спіраль, сірка, скріпка.

ЗАВДАННЯ 10. *Випишіть в алфавітному порядку всі слова дібраного тексту.*

Усе минає, крутиться-віється, та потім на коло своє вертається, думав крізь сон старезний ворон, що ночував у розсосі петрівчаної груші, теж такої старезної, що сієї весни лиш де-не-де виключила зав'язь. Ворон на хвильку прокинувся, коли рипнули сінешні двері і зз хати вийшов вайлуватий чоловік, - навіть у темряві легко було розпізнати його сучкуватого носа. Чорт сів на коня й подався у ніч, а ворон, примруживши очі, знов підпустив до себе напівсон-напівмарення, бо який міг бути глибокий сон у його літа? Він прожив заледве не триста літ, і це був щасливий рідкісний випадок, бо якщо природа й подарувала їм, воронам, таке довголіття, насправді мало хто дотягував і до ста.

(В. Шкляр «Залиш енець»)

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ.

<p>1. Укажіть, скільки літер із звуковим значенням має український алфавіт: А) 32; б) 33; в) 31.</p>	<p>2. Оберіть рядок, у якому кількість букв переважає над кількістю графем: А) льон, лялька, любисток, їздити, раджу; Б) дзьоб, дьоготь, люлька, дзеленчати, джунглі; В) сьомий, альянс, їжак, район, джерело.</p>
<p>3. Віднайдіть рядок, у якому букви мають однофонемне співвіднесення: А) з'єднання, дочці, дігтяр, дзвонар, реп'ях; Б) багатство, шістсот, радо, ганок, ранок; В) верф'ю, коротше, боротьба, сімдесят, сісти, діти.</p>	<p>4. Зазначте принцип, за яким пишуть літери у словах <i>дитина, середа, гайок</i>: А) фонетичний; Б) фонематичний; В) традиційний; Г) позиційно-складовий.</p>
<p>5. Назвіть принцип, за яким використовують літеру з на позначення різних звуків у словах: <i>збити, зсадити, зжарити, зшити</i>: А) фонетичний; Б) фонематичний; В) традиційний; Г) позиційно-складовий.</p>	<p>6. Зазначте принцип, за яким передають на письмі м'якість приголосних буквами я, ю, є, ї: А) фонетичний; Б) фонематичний; В) традиційний; Г) позиційно-складовий.</p>
<p>7. Укажіть рядок, у якому в усіх словах м'якість приголосних передає позиційно-складовий принцип: А) мідь, його, молотьба, натхнення, район; Б) сяду, трете, шістдесят, сине, тютюн; В) сонце, Соловйов, пальчик, альянс, трьох.</p>	<p>8. З'ясуйте, яке співвідношення в українській графіці мають букви я, ю, є, ї: А) однофонемне; Б) двофонемне; В) однофонемне і двофонемне.</p>
<p>9. Укажіть рядок, у якому в усіх словах у трибуквенному сполученні одна буква має нульове звукове значення: А) студентський, студентці, форпостний, хвастливий, шістсот; Б) артистчин, диригентський, невістці, хустці, шістнадцять; В) пестливий, агентський, компостний,</p>	<p>10. З'ясуйте принцип, за яким зберігається на письмі буква на позначення нульового звука у словах <i>дилетантці, первістці, агентство</i>: А) фонетичний; Б) фонематичний; В) традиційний.</p>

Практичне заняття №15

ТЕМА: ОРФОГРАФІЯ ЯК СИСТЕМА ЗАГАЛЬНОПРИЙНЯТИХ ПРАВИЛ НАПИСАННЯ

МЕТА ВИВЧЕННЯ: ознайомити студентів з орфографією і орфограмою; закріпити здобуті знання завданнями, тестами.

ОСНОВНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Бондар О. І., Карпенко Ю. О., Микитин-Дружинець М. Л. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія / Навч. посіб. / О. І. Бондар, Ю. О. Карпенко, М. І. Микитин-Дружинець – К.: ВЦ «Академія», 2006. – 368 с. (Серія «Альма-матер») – С. 119–136.
2. Жовтобрюх М. А., Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. Частина I / М. А. Жовтобрюх, Б. М. Кулик. – К.: Рад. шк., 1965. – 423 с.
3. Крижанівська О. І. Історія української мови: Історична фонетика. Історична граматики: навч. посіб. / О. І. Крижанівська. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – 248 с. (Серія «Альма-матер»).
4. Сучасна українська літературна мова. Вступ. Фонетика / За загальною редакцією академ. АН УРСР І. К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1969. – 435 с.
5. Сучасна українська літературна мова / За загальною редакцією В. Г. Петік. – К.: Наукова думка, 1969. – 435 с.
6. Тоцька Н. І. Сучасна українська літературна мова. Фонетика, орфоепія, графіка, орфографія / Тоцька Н. І. – К.: Вища школа, 1981. – 183 с. – С. 142 – 153.
7. Тоцька Н. І. Сучасна українська літературна мова. Фонетика. Орфоепія. Графіка і орфографія. Завдання і вправи: Навч. посібник / Н. І. Тоцька. – К.: Вища шк., 1995. – 151 с. (Серія «Альма-матер»). – С. 89–94.

Додаткова література:

8. Дудик П. С., Литовченко В. М. Сучасна українська мова. Завдання і вправи: навч. посіб. – 2-ге вид., стереотип. / П. С. Дудик, В. М. Литовченко. – К.: ВЦ «Академія», 2009. – 264 с. (Серія «Альма-матер»). – С. 13–27.
9. Методичні рекомендації до самостійної роботи студентів над курсом «Сучасна українська літературна мова: Фонетика. Орфоепія. Графіка. Орфографія» / Уклад. Т. Г. Юрченко. – Мелітополь: МДПУ, 2010. – 54 с. – С. 23–30.
10. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка. Практикум: навч. посіб. / За ред. М. М. Фашенко. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – 176 с. – С. 75–84.
11. Ющук І. П. Українська мова / І. П. Ющук. – Київ: Либідь, 2003. – 640 с.

ОБЛАДНАННЯ: підручники, лекція, методичні рекомендації.

ПИТАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЮ ПОПЕРЕДНІХ ЗНАТЬ, ОБГОВОРЕННЯ САМОСТІЙНОГО ВИВЧЕННЯ ТА ОСМИСЛЕННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ:

1. Визначте поняття орфографії як розділу науки про письмо. З'ясуйте співвідношення графіки і орфографії.
2. Яким є соціальне значення орфографії?
3. У чому полягає фонетичний принцип орфографії? У яких написаннях він виявляється?
4. У чому полягає історичний, або традиційний, принцип орфографії? У яких написаннях він виявляється?
5. У чому полягає морфологічний принцип орфографії? У яких написаннях він виявляється?
6. У чому сутність диференціальних написань? Наведіть приклади таких написань слів.
7. Охарактеризуйте розвиток української орфографії до Жовтня.
8. Як розвивалася українська орфографія за радянської доби?
9. Охарактеризуйте в загальних рисах сучасний український правопис.
10. Чому виникла потреба в новому виданні «Українського правопису» (1991)?

ХІД ПРАКТИЧНОЇ РОБОТИ**ЗАВДАННЯ І ВПРАВИ:**

ЗАВДАННЯ 1. З'ясуйте правопис слів на основі фонетичного, морфологічного і традиційного принципів.

1. Багато у природі дивних сил, але сильнішої за людину немає.
2. Блаженне життя, коли живеш без дум.
3. Великі справи не робляться одразу.
4. Коли боги хочуть знищити, того спочатку позбавляють розуму.
5. Краще будь простим і чесним, ніж розумним і брехливим.
6. Мудрість – рідна мати щастя.
7. Розум – найперша умова щастя.
8. Слухай і мовчи (Софокл).
9. Кохання – надто велике почуття, щоб бути лише особистою, інтимною справою кожного.
10. Краще ніколи, ніж запізно.
11. Критики, як і інші люди, бачать те, чого шукають, а не те, що в них перед очима.
12. Легше жити з пристрасною жінкою, ніж з нудною; щоправда, їх інколи душать, але рідко покидають (Джордж Бернард Шоу).

ЗАВДАННЯ 2. Поясніть, який принцип лежить в основі таких орфографічних правил: а) правопис ненаголошених голосних у коренях слів; б) правопис приголосних на позначення глухих і дзвінких перед приголосними і в кінці слів; в) правопис сполучення приголосних з випаданням однієї з них при вимові; г) правопис префіксів, що кінчаються на **з**; д) вживання м'якого знака на письмі.

ЗАВДАННЯ 3. На матеріалі поданих слів проаналізуйте, у яких випадках виступають диференціюючі написання. Придумайте речення з цими словами.

Компанія – кампанія, виласть – велась, Віз – віз, щоб – що б, проте – про те, надворі – на дворі, Земля – земля, згори – з гори, багатир – багатир, Лев – лев, назустріч – на зустріч, повесняному –т по весняному, поволі – по волі.

ЗАВДАННЯ 4. Зробіть повний фонетичний розбір (у зв'язку з орфоепічним, графічним та орфографічним) слів поданого тексту за Н.Тоцькою

Наладчик, молодший, намажся, без джему, зсікати, зцементувати.

ЗАВДАННЯ 5. Проаналізуйте деякі правила і винятки нового видання правопису. Встановіть, які з них ілюструють фонетичний принцип правопису, а які – морфологічний.

§ 16. Знаком **ь** позначається м'якість приголосних звуків.

1. **ь** пишеться:

а) Після м'яких **д, т, з, с, дз, ц, л, н** у кінці слова та складу: *вісь, гедзь, кінь, мідь, наморозь, палець, суть, швець*; *близько, восьмий, ганьба, Грицько, дядько, кільце, молотьба.*

б) Після м'яких приголосних у середині складу перед **о**: *дьогтю, дзьоб, льон, сьомий, трьох, тьохкати.*

§ 17. Знак м'якшення (**ь**) не пишеться:

1. Після **р** у кінці складу або слова: *вітре, кобзар, лікар, перевір, секретар, тепер, школяр, Харків.*

2. Після **н** перед **ж, ч, ш, щ** та перед суфіксами **-ств(о), -ськ (ий)**: *інженер, інший, кінчик, менший, тонший, Уманщина, волинський, громадянський, освітянський, селянський, громадянство, селянство.* Але: *бриньчати, доньчин, няньчин, няньчити* та ін., бо в твірних іменниках між приголосними виступає **ь**: *бренькіт, донька, нянька.*

§ 18. 4. Приголосні основи **к, ц (ь)** перед суфіксом **-н-** змінюються в **ч**: *безпека – безпечний, безпечність, безпечно; вік – вічний, вічність, вічно; кінець – кінчений, місяць – місячний, околиця – околичний, пшениця – пшеничний, рік – помічний, помічник; ніч – нічний, ячмінь – ячний (або ячмінний).*

Виняток становлять слова: *дворушник, мірошник, рушник, рушниця, сердешний* (у значенні «бідолашний»), *соняшник, торішній.*

ЗАВДАННЯ 6. Поясніть, за яким принципом правопису написано виділені орфограми. Сформулюйте правила правопису цих орфограм.

Багач, гарячий, гніздо, бій, бджола, безсоромний, безрідний, кагарлицький, виїзний, вранішній, близько, брязнути, доньчин, жолудь, жевріти, зсадити, зчіплювач, кажан, лейпцизький, мачуха, копійок, масний, мірошник, малесенький, навмисне, нічний, обласний, парубок, пшоно, пшениця, полегшення, писнути, парубоцтво, річ, ремісник, рушник, рушниця, скидати, спитати, ствердити, сформулювати, сховати, серце, соняшник, сінешній, сіно, тижневий,

тріснути, торішній, товариство, тінь, цюріхський, чорний, чернетка, шепіт, убозтво, щасливий, яблуко, життя.

ЗАВДАННЯ 7. Назвіть літери, що в українській графіці вживаються за історичною традицією.

ЗАВДАННЯ 8. Поясніть усно, чому пишуться *каса, маса, комуна, сума, але манна, тонна, вілла, мирра, білля*.

ЗАВДАННЯ 9. Поясніть, у чому полягає порушення морфологічного принципу написання слів: *блиснути, огорнути, склянка, тижневий, чесний, корисний, улесливий, якісний, бризнути, тріснути*.

ЗАВДАННЯ 10. Встановіть, чи порушується морфологічний принцип у правописі слів: *нігті, кігті*.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ.

1. У словах якого речення усі приголосні тверді?

- а) нема ранку без вечора (*Нар. тв.*);
- б) час - найкращий лікар (*Нар. тв.*);
- в) що буває, те й минає (*Нар. тв.*);
- г) що раннє, то не погане (*Нар. тв.*).

2. У якому рядку у всіх словах можливе чергування приголосних, зумовлених давньою позицією перед *р*.

- а) увага, мастити, жонатий, гриміти, вінець;
- б) замісник, сухий, мова, сміх, вік;
- в) розбудити, топити, ходити, носити, молотити;
- г) чумак, квітка, Париж, могли, вість.

3. У якому рядку фонетичний складоподіл збігається з морфемним членуванням усіх слів?

- а) підмур, відсів, відвар, підшив, підріс;
- б) безлад, земний, розлад, ремесло, ікра;
- в) редактор, розвага, звабний, посох, автор;
- г) мирний, райський, посміх, свійський, напій.

4. Вкажіть, у якому рядку всі слова пишуться з м'яким знаком?

- а) Гриц...ко, дон...ка, нян...ка, кін...чик, с.о.годні;
- б) т...мяний, різ...бяр, брен...кіт, ідал...ня, у скрин...ці;
- в) корист...ю, Ковал...чук, міл...йон, прос.ба, любов...ю;
- г) громадянський, сімдесят..., снит...ся, дівчинон...ці, тіл...ки.

5. На які групи поділяють голосні щодо участі губ?

- а) нелабіалізовані / лабіалізовані;
- б) високого / середнього / низького підняття;
- в) ненапружені / напружені;
- г) неназалізовані / назалізовані.

6. У якому рядку у всіх словах є м'які приголосні?

- а) дядько, лялька, няня, дяк, люлька;
- б) ведмідь, ряска, каченя, сопілка, мороз;
- в) буряк, квітка, місяць, сокіл, лис;
- г) дятел, сокира, листя, переліт, колиска.

7. У якому пункті правильно описано чергування голосних у виділених словах *женити, шостий*?

- а) це випадні голосні, що розвинулися із редукованих;
- б) це чергування найдавніше. Воно розвинулося ще в дослов'янський період з коротких голосних *e* та *o* і, як гадають, спочатку було пов'язане з наголосом;
- в) це чергування відбувається у повноголосих формах зі сталим наголосом між приголосними;
- г) у закритому складі зрідка може виступати голосний *i*, що утворився із редукованого *ь* незакономірно, за аналогією до інших слів.

8. У якому рядку кожен виділений звук [a] має *i*-подібну артикуляцію?

- а) ані, асоціація, переляк, байдики;
- б) англоман, англосакс;

в) аспірант, астма;

г) асфальт, атол, атом.

9. Вкажіть, у якому рядку всі слова пишуться з м'яким знаком?

а) ідал...ня, т...мянний, різ...бяр, брен...кіт, у скрин...ці;

б) прос.ба, корист...ю, Ковал...чук, міл...йон, любов...ю;

в) шіст...сот, п'ят...десят..., здаєт...ся, ган...ба;

г) громадянський, сімдесят..., снит...ся, дівчинон...ці, тіл...ки.

10. На які групи поділяються голосні залежно від того, якою мірою спинка язика піднімається до піднебіння ?

а) високого/середнього/низького підняття;

б) нелабіалізовані/лабіалізовані;

в) неназалізовані/назалізовані;

г) переднього і заднього ряду.

Практичне заняття №16

ТЕМА: СПІВВІДНОШЕННЯ МІЖ БУКВАМИ, ФОНЕМАМИ ТА АЛОФОНАМИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

МЕТА ВИВЧЕННЯ: ознайомити студентів з співвідношенням між буквами, фонемами та алофонами сучасної української літературної мови; закріпити здобуті знання завданнями, тестами.

ОСНОВНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Бондар О. І., Карпенко Ю. О., Микитин-Дружинець М. Л. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія / Навч. посіб. / О. І. Бондар, Ю. О. Карпенко, М. І. Микитин-Дружинець – К.: ВЦ «Академія», 2006. – 368 с. (Серія «Альма-матер») – С. 137–161.

2. Жовтобрюх М. А., Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. Частина I / М. А. Жовтобрюх, Б. М. Кулик. – К.: Рад. шк., 1965. – 423 с.

4. Сучасна українська літературна мова. Вступ. Фонетика / За загальною редакцією академ. АН УРСР І. К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1969. – 435 с.

5. Сучасна українська літературна мова / За загальною редакцією В. Г. Петік. – К.: Наукова думка, 1969. – 435 с.

6. Тоцька Н. І. Сучасна українська літературна мова. Фонетика, орфоепія, графіка, орфографія / Тоцька Н. І. – К.: Вища школа, 1981. – 183 с. – С. 142 – 153.

7. Тоцька Н. І. Сучасна українська літературна мова. Фонетика. Орфоепія. Графіка і орфографія. Завдання і вправи: Навч. посібник / Н. І. Тоцька. – К.: Вища шк., 1995. – 151 с. (Серія «Альма-матер»). – С. 126–144.

Додаткова література:

8. Дудик П. С., Литовченко В. М. Сучасна українська мова. Завдання і вправи: навч. посіб. – 2-ге вид., стереотип. / П. С. Дудик, В. М. Литовченко. – К.: ВЦ «Академія», 2009. – 264 с. (Серія «Альма-матер»). – С. 13–27.

10. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка. Практикум: навч. посіб. / За ред. М. М. Фашенко. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – 176 с. – С. 145–167.

ОБЛАДНАННЯ: підручники, лекція, методичні рекомендації.

ПИТАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЮ ПОПЕРЕДНІХ ЗНАНЬ, ОБГОВОРЕННЯ САМОСТІЙНОГО ВИВЧЕННЯ ТА ОСМИСЛЕННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ:

1. Що вивчає графіка?

2. У чому полягає сутність графеми?

3. Охарактеризуйте український алфавіт.

4. Які засоби письма є не літературними?

5. Чим відрізняється фонематичний і позиційний принципи української графіки?

6. охарактеризуйте літери, які позначають голосні фонemi.

7. За допомогою яких букв передаються приголосні фонemi?

8. Як позначаються на письмі м'якість і напівпом'якшення приголосних звуків?

9. Охарактеризуйте види письма.

10. Чим відрізняється устав, півустав і скоропис?

11. Які зміни відбулися в українському алфавіті під впливом російської реформи письма 1708 – 1710 років?
12. Чим відрізняється сучасний український алфавіт від кирилиці?
13. Як виник в українській мові приголосний звук /г/? Якими літерами він позначається?
14. Чому літера г була вилучена з українського алфавіту?
15. Яким правилом визначається нині вживання букви г?

ХІД ПРАКТИЧНОЇ РОБОТИ

ЗАВДАННЯ І ВПРАВИ:

ЗАВДАННЯ 1. Від іменників жіночого роду утворіть форми орудного відмінка однини. З'ясуйте причину наявності або відсутності подвоєння приголосного. Запишіть слова фонетичною і фонологічною транскрипцією.

Молодь, ртуть, лють, галузь, рись, річ, подорож, туш, піч, вісь, латунь, юнь, сіль, цікавість, ніжність, вість, пригорщі.

ЗАВДАННЯ 2. Прочитайте слова і назвіть приголосні звуки, позначені на письмі двома однаковими літерами. З'ясуйте, які м'які та напівм'які приголосні можуть подовжуватися. Запишіть слова фонетичною транскрипцією.

Знаряддя, колосся, зілля, соління, узбіччя, піддашшя, збіжжя, Запоріжжя, враження, підборіддя, погруддя, Ілля, стаття, галуззя, світання, узлісся, передпліччя, затишшя, міццю.

ЗАВДАННЯ 3. Запишіть фонетичною транскрипцією слова, у яких наявна у вимові асиміляція приголосних. Визначте ступінь зміни артикуляції слабкого приголосного.

Повість, перехрестя, парость, стіна, нещастя, жалість, постіль, стілець, стільки.

ЗАВДАННЯ 4. Виберіть слова, у яких наявна дисиміляція приголосних звуків.

Рушниця, місячний, молочний, точно, соняшник, сердечний, ніхто, публічний, порушник, вічний, потішний, яечня, торішний, заручник.

Зразок: рушниця /шн/ - /чн/ - регресивна дисиміляція, суміжна, за способом творення, закріплена на письмі.

ЗАВДАННЯ 5. Поясніть фонетичні зміни, яких зазнали в українській розмовній мові слова *транвай, дохтор, трахтор, прахтіка, Вихтор, ланпа, не сумлівайся, калідор*.

ЗАВДАННЯ 6. Від прикметників утворіть форми вищого ступеня порівняння. Охарактеризуйте звукові зміни в цьому процесі.

Красивий, вузький, важкий, дорогий, високий, дужий.

Зразок: низький – низший – нижчий.

ЗАВДАННЯ 7. Запишіть текст фонетичною транскрипцією. Знайдіть слова з подовженими приголосними і назвіть: а) фонетично подовжені приголосні внаслідок регресивної асиміляції; б) історично подовжені приголосні внаслідок прогресивної асиміляції; в) подовжені приголосні внаслідок збігу звуків на морфемному шві; г) подовжені приголосні в іномовних словах.

Два персні на руці в Антона Никандровича, - як він ховав їх від пожадливих очей під час лихоліття, що настало після царсько-кайзерівської війни! Крізь тисячі небезпечних несподіванок проніс пам'ятки свого кохання. І тепер від кожного цікавого погляду з такою фантастичною вправністю приховує, то притискаючи палець до долоні і закриваючи його сусідніми пальцями, то повертаючи руку, що позаздрили б східні штукарі. Помітили персні Антона Никандровича було неможливо; навіть колеги, які працювали з ним по десять років і щодня сиділи з ним за столом, були неспроможні спостерігати найменший відблиск від золотих обручок, хоч власник їх курив, писав звіти про успішність студентів, заповнював анкети і, звичайно, тримав руки весь час над столом. Тільки zostавшись самотою, випростував пальці і дивися на персні (В. Барка «Рай»).

ЗАВДАННЯ 8. Прочитайте речення. Запишіть фонетичною та фонематичною транскрипціями слова з подовженням приголосних. Зіставте вимогу, фонемний склад та правопис слів.

1. Жінка проживає життя з очима заплющеними. 2. ...Як називається серцеве божевілля? Чи правильніше було б сказати сердечне? 3. Тобі ніколи не загрожуватиме безробіття, поки в тобі залишається професійність жіночого анестезіолога. 4. ...Кохання – лише найвидатніша прижиттєва маска людини. 5. ...Для більшої функціональності тобі варто було б обтягнутися

поясом шахіда – і відомстити бодай би за одну невинно убійенну душу: користі було би більше.
 6. Із розгорнутим детективом Василя Шкляра я все іще напівлежала на тахті, застеленій квітчастою хусткою у великі ружі, але незбагненним чином відчувала загрозову небезпеку оманливої ідилії (М. Матіос «Щоденник страченої»).

ЗАВДАННЯ 9. *Запишіть слова фонематичною транскрипцією. Охарактеризуйте спосіб творення кожного приголосного:*

- А) щільно, блакитний, вдячність, фіолетовий, військо, синхрофазотрон, міцно, джміль;
- Б) повітря, мріється, дзвіночки, обличчя, журавель, заскрипіти;
- В) немовбито, абощо, змагається, недосяжність.

ЗАВДАННЯ 10. *Подайте слова фонематичною та фонетичною транскрипціями. Запишіть (без повторення) у дві колонки м'які і напівном'якшені приголосні:*

- А) дядько, земля, утрьох, засміявся, гедзь, ранній, набирається, фігурні, сніговії, шість, дріжджі, Запоріжжя, клоччя, життя;
- Б) смішні, жіночі, гірники, пісні, якщо, усміхнеться, бійці, вітряків, лісів, гніздиться.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ.

1. Дайте визначення прогресивної асиміляції:

- А) уподібнення наступного звука до попереднього;
- Б) уподібнення попереднього звука до наступного;
- В) пристосування артикуляції наступного звука до попереднього.

2. З'ясуйте, яке фонетичне явище наявне у словах *сільський, польський*:

- А) прогресивна асиміляція;
- Б) регресивна асиміляція;
- В) дисиміляція.

3. Укажіть рядок, у якому в усіх словах відбувається прогресивна асиміляція за способом творення:

- А) честь, вість, сльози, цвях, підсікти;
- Б) густі, стільці, жалість, радість, близькість;
- В) сніг, кігті, щирість, щастя, розписати.

4. Зазначте, які приголосні подовжувалися внаслідок прогресивної асиміляції:

- А) тверді;
- Б) м'які й тверді;
- В) м'які й напівм'які.

5. З'ясуйте, у якому рядку в усіх словах кількість букв і звуків однакова:

- А) поллють, тисячоліття, сміються завітчати, натхнення;
- Б) вилежуєшся, сонячний, Голландія, роззбросний, підтяти;
- В) лляний, оббивка, в'ються, Вітчизна, розжуєш.

6. Укажіть рядок, у якому в усіх словах наявна регресивна дискантна дисиміляція, закріплена на письмі:

- А) соняшник, ніхто, брести, потішний, пишний;
- Б) муляр, лицар, верблюд, флюгер, срібло;
- В) дещо, упасти, натхнення, сердешний, рушник.

7. Визначте, які фонетичні явища наявні у словах *краций, вужчий, дорожчий*:

- А) асиміляція і дієреза;
- Б) дисиміляція і метатеза;
- В) асиміляція і дисиміляція.

8. Знайдіть рядок, у якому в усіх словах наявне традиційне подовження приголосних:

- А) бонна, мулла, Шиллер, Марокко, гетто;
- Б) мадонна, аннали, стінний, картинний, піднісся;
- В) мотто, священний, неказаний, мірра, вілла.

9. Зазначте рядок, у якому в усіх словах у вимові відбувається подовження приголосних:

- А) митці, на грядці, внормується, тишишся, зважся, під джерелом;
- Б) Савойя, Майя, фойє, вїя, Фейербах;
- В) підносься, тітчин, молодший, печешся, солдатський.

10. Укажіть рядок, у якому в усіх словах в орудному відмінку наявне подовження приголосних:

- А) розкіш, далеч, віддаль, молодь, ніч;
- Б) січ, нехворощ, подорож, паморозь, мідь;
- В) теля, мідь, туш, любов, щеня.

Практичне заняття №17

ТЕМА: СПІВВІДНОШЕННЯ МІЖ БУКВОСПОЛУЧЕННЯМИ, ФОНЕМОСПОЛУЧЕННЯМИ ТА ЗВУКОСПОЛУЧЕННЯМИ. ПОВНИЙ ФОНЕТИЧНИЙ РОЗБІР СЛІВ

МЕТА ВИВЧЕННЯ: ознайомити студентів з співвідношенням між буквосполученнями, фонемосполученнями та звукосполученнями; навчитися виконувати повний фонетичний розбір слова; закріпити здобуті знання завданнями, тестами.

ОСНОВНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Бондар О. І., Карпенко Ю. О., Микитин-Дружинець М. Л. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія / Навч. посіб. / О. І. Бондар, Ю. О. Карпенко, М. І. Микитин-Дружинець – К.: ВЦ «Академія», 2006. – 368 с. (Серія «Альма-матер») – С. 162–194.
2. Жовтобрюх М. А., Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. Частина I / М. А. Жовтобрюх, Б. М. Кулик. – К.: Рад. шк., 1965. – 423 с.
3. Крижанівська О. І. Історія української мови: Історична фонетика. Історична граматики: навч. посіб. / О. І. Крижанівська. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – 248 с. (Серія «Альма-матер»).
4. Сучасна українська літературна мова. Вступ. Фонетика / За загальною редакцією академ. АН УРСР І. К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1969. – 435 с.
5. Сучасна українська літературна мова / За загальною редакцією В. Г. Петік. – К.: Наукова думка, 1969. – 435 с.
6. Тоцька Н. І. Сучасна українська літературна мова. Фонетика, орфоепія, графіка, орфографія / Тоцька Н. І. – К.: Вища школа, 1981. – 183 с. – С. 142 – 153.
7. Тоцька Н. І. Сучасна українська літературна мова. Фонетика. Орфоепія. Графіка і орфографія. Завдання і вправи: Навч. посібник / Н. І. Тоцька. – К.: Вища шк., 1995. – 151 с. (Серія «Альма-матер»). – С. 133–144.

Додаткова література:

8. Дудик П. С., Литовченко В. М. Сучасна українська мова. Завдання і вправи: навч. посіб. – 2-ге вид., стереотип. / П. С. Дудик, В. М. Литовченко. – К.: ВЦ «Академія», 2009. – 264 с. (Серія «Альма-матер»). – С. 32–39.
10. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка. Практикум: навч. посіб. / За ред. М. М. Фашенко. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – 176 с. – С. 145–167.

ОБЛАДНАННЯ: підручники, лекція, методичні рекомендації.

ПИТАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЮ ПОПЕРЕДНІХ ЗНАТЬ, ОБГОВОРЕННЯ САМОСТІЙНОГО ВИВЧЕННЯ ТА ОСМИСЛЕННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ:

1. Що вивчає орфографія?
2. У чому полягає сутність орфограми?
3. Які існують різновиди орфограм?
4. Охарактеризуйте провідні принципи орфографії української мови.
5. У чому полягає сутність традиційного принципу української орфографії?
6. Які написання здійснюються за смисловим принципом орфографії?
7. У чому полягають відмінності між транслітерацією і практичною транскрипцією?
8. Які особливості характерні для давньоукраїнського правопису?
9. У чому полягає специфіка староукраїнського правопису?
10. Охарактеризуйте основні правописи новоукраїнського етапу формування орфографії.
11. Які особливості властиві орфографічним системам початку ХХ ст.?
12. Чому було заборонено правопис 1928 р.?
13. Які зміни внесено до 3-ї та 4-ї редакцій «Українського правопису»?

14. Охарактеризуйте «Український правопис. Проект найновішої редакції».

15. Як ви ставитесь до сучасних правописних нововведень?

ХІД ПРАКТИЧНОЇ РОБОТИ

ЗАВДАННЯ І ВПРАВИ:

ЗАВДАННЯ 1. Зробіть орфографічний аналіз слів за такою схемою:

Слово	Орфограма	Принципи правопису	Пояснення
годинник	-нн-	морфологічний	Подвоєне написання букв для позначення збігу однакових звуків кореня і суфікса

Гаразд, скінчити, зжувати, заздрісний, книжці, ткацький, весна, легкий, блискучі, бетонний, хазяїн, списати, зчорніти, корисний, ющі, калузький, розумний, вогкий, минулий, розрісся, сніг, сходити, зшити, тижня, берешся, словацький, живе, шибка, осінній, вишневий.

ЗАВДАННЯ 2. До поданих слів доберіть інші словоформи або споріднені слова, у яких наявне чергування приголосних фонем. Підкресліть приголосні, які чергуються, історично поясніть кожну фонеморфологічну зміну приголосних.

Крига, небезпека, рушник, почистити, графіти, сидіти, затока, мазати, славити, птах, робітник, нагорода, скосити, вік, ломити, загроза, літати, звузити, смуга, пух, їздити, ламати, пекти, водити, небезпека, дорога, огородити, ліпити, ходити, оповідати, дружба, гуркіт, зробити, душно, чистий, око.

ЗАВДАННЯ 3. До поданих слів доберіть інші їх форми або споріднені слова, які б ілюстрували чергування голосних фонем. Поясніть кожне з явищ чергування. Вкажіть на випадки, коли чергування не відбувається, з'ясуйте причину цього.

Стеблів, ущелина, оселишся, кінець, забриніти, шести, обабіч, вогонь, Харків, очерет, глитати, весь, жонатий, вихор, батькова, атом, Фастів, розтривожений, пшениця, сім, вечором, глотка, свекор, п'ятсот, Васильків, незалежність, шести, кільце, тривожний, четвертий, збагачення, щодня.

ЗАВДАННЯ 4. Вкажіть, де сполучення літер *дж, дз* означають один звук, а де – два. Зробіть повний фонетичний аналіз трьох слів на вибір.

Дріжджі, надзелень, підземний, піджариш, надзоряний, гедзатися, Аджарія, дзвякати, надземний, дзюркотіти, підждидати, підзвітний, підживлення, броджу, сходження, дзвін, виїжджений.

ЗАВДАННЯ 5. На основі поданих прикладів з'ясуйте функцію апострофа. Запишіть речення фонетичною транскрипцією.

В'язання, в'юн, в'ється, В'ячеслав, кур'єр, дит'ясла, Рів'єра, д'Арсонваль, Жанна д'Арк.

В бур'янах вовтузились горобці, скльовуючи реп'яшачі кім'яхи. Я так не хо'! Якби ж воно не така лиха година, то, мо', з нього щось і вийшло б (Г. Тютюнник).

ЗАВДАННЯ 6. Прочитайте вголос слова, звертаючи увагу на наголос. Перевірте себе за орфоепічним словником і запам'ятайте наголос цих слів. Запишіть слова фонетичною транскрипцією.

Босоніж, досита, далеко, дочиста, злегка, затишно, заздалегідь, нарізно, надвоє, позаторік, широко, виразно, одноразовий, широко, старанно, урочисто.

ЗАВДАННЯ 7. Від наведених слів утворіть нові з префіксом *ви-*. Поставте наголос і прочитайте їх уголос. Як змінюється місце наголосу та значення цих слів? Запишіть слова фонетичною транскрипцією.

Варити, вести, вчити, їхати, косити, купити, пороти, просити, стояти, сипати, стригти, шити, шкребти.

ЗАВДАННЯ 8. до кожного поданого слова випишіть паралельно однозвучне слово з іншим наголосом. Розбийте утворені пари слів на дві групи: а) слова, що можуть мати два різні наголоси без зміни значення; б) слова, що зі зміною наголосу змінюється в граматичному відношенні; г) слова, що зі зміною значення змінюються в стилістичному відношенні. Поясніть значення слів з різним наголосом. Запишіть слова фонетичною транскрипцією.

Атлас, бавовняний, бажаний, байдуже, бали, батьківщина, багна, баєчки, бджоли, бесіди, бігом, балки, бісів, братова, баштани, бондарів, беззахисний, біднота, брати, болюче, береги;

бочки; братів, броня, біди, верби, брови, блузки, білки, васильки, волошковий, варення, воловий, ваги, весла, високо, вина, ведмежа, ворон, вибігати, верхом, вигідний, виводити; визволення, вигода, видихати, видати, відбігати, відомість, відзначити, в'язка, виїздити, відповісти, викидати, вітчизняний, виносити, відкидати, владарка, відра, гаряче, гілки, Григорович, гіркота, гикати, говірка, глухарю, глибоко, груба, гроші, діждешся, деревина, двору, звичайніше, значити, зав'язка, зокрема, завжди, колос, лапки, поверх, приклад, прощу, пташник, пшениці, срібло, сливовий, сім'я, типовий, усмішка, тріска, хаос.

ЗАВДАННЯ 9. *Користуючись словником, поставте наголос у поданих словах. Відзначте також випадки подвійного наголошування. Запишіть слова фонетичною транскрипцією.*

Апокриф, асиметрія, астраханський, астрономія, безгрошовий, безгрошевий, багатівіковий, бадьоріше, бездоглядний, бекон, берестяний, беручи, бешкет, бізнесмен, брила, ведмедячий, визнання, визвольний, відобразити, відповісти, вільха, вільховий, втрутитися, громадянин, горицвіт, гримлячи, громлячи, десятковий, дешифрація, домовий, дворище, дискант, диспансер, добридень, доповідачка, дочка, діалог, дідівщина, дідусів, діжечок, дмухнути, Дністер, добовий, довести, довідник, доглядач, дощечка, дояр, донесочу, донести, допізна, доповісти, допризовник, дотеп, дотепність, драговина, дріжджовий, дрімота, дробовий, дротовий, дудар.

ЗАВДАННЯ 10. *Користуючись орфоепічним словником, з'ясуйте, в яких словах можуть бути наголошеними різні склади, а в яких один певний склад. Запишіть слова фонетичною транскрипцією.*

Данина, даючи, де-небудь, держачи, десятикілометровий, довідник, зав'язка, загадка, заворот, одинадцять, ясний.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ.

- У якому рядку всі слова можуть мати подвійний наголос?
  - джерело, дівчина, долузати, доплести, досидіти;
  - доповідачка, лещата, допоміжний, драбинчастий, лавровий;
  - атлас, водник, висіти, дослати, досадити;
  - навскач, наварити, надвоє, наметати, намолот.
- Вкажіть, у якому рядку допущено помилку?
  - порт'єра, прем'єра, грав'юра, фюзеляж, п'єса;
  - бар'єр, прем'єр, ін'єкція, ательє, павільйон;
  - фельд'єгер, більярд, об'єкт, інтерв'ю, бязь;
  - кар'єра, купюра, капюшон, конферансьє, Муравйов.
- Вкажіть, у якому рядку всі слова пишуться з м'яким знаком?
  - т..мяний, різ...бяр, брен...кіт, їдал...ня, у скрин...ці;
  - п'ят...десят..., шіст...сот, київський, здаєт...ся, ган...ба;
  - корист...ю, Ковал...чук, міл...йон, прос.ба, любов...ю;
  - громадянський, сімдесят..., снит...ся, дівчинон...ці, тіл...ки.
- На які групи поділяються голосні залежно від того, якою мірою спинка язика піднімається до піднебіння?
  - високого / середнього / низького підняття;
  - нелабіалізовані / лабіалізовані;
  - неназалізовані / назалізовані;
  - переднього і заднього ряду.
- Віднайдіть рядок, у якому в усіх словах зі зміною наголосу змінюється лексичне значення:
  - дорога', гірка', доповісти', обі'д, ві'кна;
  - гори', нарі'зати, пра'вий, озе'ра, фа'рфор;
  - орга'н, соро'ка, по'верх, заво'дь, ка'мка.
- Зазначте, чим спричинене чергування приголосних /д/ - /с/, /т/ - /с/ у словах *кладу – класти, пряду – прями, гудіти – густий*:
  - асиміляцією;
  - дисиміляцією;
  - спрощенням.
- З'ясуйте, у яких особових формах губний чергується зі сполученням «губний + л'»:
  - асиміляцією;
  - дисиміляцією;
  - спрощенням.

- а) I та II особах однини;
 б) I особі однини та III особі множини;
 в) I та III особах однини і множини.
8. З'ясуйте, на що вказують слова із /e/ при чергуванні з /o/ **везти – возити, брести – бродити**:
 а) одноразову дію;
 б) тривалу дію;
 в) повторювану дію.
9. Укажіть рядок із дієсловами, при зміні яких у коренях відбувається чергування /e/ з /o/:
 а) вести, дзвеніти, відлетіти, допомогти;
 б) стерегти, розплести, жену, застебнути;
 в) везти, брести, нести, мелеш.
10. З'ясуйте, до якого типу чергувань належать чергування /e/ з /i/ у словах **гребти – загібати, летіти – злітати**:
 а) найдавніших у коренях слів;
 б) чергувань голосних у відкритих і закритих складах;
 в) позиційних.

Практичне заняття №18

ТЕМА: ФОНЕТИЧНА СТИЛІСТИКА

МЕТА ВИВЧЕННЯ: ознайомити студентів з поняттям **фонетична стилістика**; закріпити здобуті знання завданнями, тестами.

ОСНОВНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Пентилюк М. І. Культура мови і стилістика: Пробний підручник для гімназій гуманітарного профілю / М. І. Пентилюк. – К.: Вежа, 1994. – 240 с. – С. 152–164.
2. Тоцька Н. І. Сучасна українська літературна мова. Фонетика. Орфоепія. Графіка і орфографія. Завдання і вправи: Навч. посібник / Н. І. Тоцька. – К.: Вища шк., 1995. – 151 с. (Серія «Альма-матер»). – С. 115–126.

Додаткова література:

3. Методичні рекомендації до самостійної роботи студентів над курсом «Сучасна українська літературна мова: Фонетика. Орфоепія. Графіка. Орфографія» / Уклад. Т. Г. Юрченко. – С. 40–48.

ОБЛАДНАННЯ: підручники, лекція, методичні рекомендації.

ПИТАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЮ ПОПЕРЕДНІХ ЗНАТЬ, ОБГОВОРЕННЯ САМОСТІЙНОГО ВИВЧЕННЯ ТА ОСМИСЛЕННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ:

1. Розкрийте роль мовних звуків як засобу спілкування і як художнього засобу словесної творчості.
2. Який зміст вкладається в думку, що мови поділяються на вокалічні та консонантичні? Яке місце при цьому поділі займає українська мова?
3. Якою мірою властиві українській мові збіги голосних і приголосних звуків?
4. Чому про українську мову говорять як про таку, що відзначається милозвучністю?
5. Які ви знаєте засоби милозвучності української мови?
6. У чому виявляється спорідненість української мови з італійською щодо звукового її вираження?
7. Які фонетично-стилістичні засоби використовують письменники для увиразнення змісту своїх творів?
8. Що таке асонанси?
9. Що таке алітерація?
10. Що таке звукова анафора?
11. Що таке звукова епіфора?
12. Якими стилістичними засобами володіє українська мова?
13. Що робить привабливим звучання текстів будь-якого стилю?
14. Що таке фоностилістика?
15. Чому художній стиль виділяється особливими фонетичними засобами?

ХІД ПРАКТИЧНОЇ РОБОТИ

ЗАВДАННЯ І ВПРАВИ:

ЗАВДАННЯ 1. *Д. Ревуцький, учитель словесності М. Т. Рильського, у книзі «Живе слово» наводить цікаву характеристику художнього значення звуків, яку дав російський поет-символіст К. Бальмонт у лекції «Поезія як чаклунство». Опрацюйте уривки з цієї праці. Спробуйте самостійно дібрати слова, які б підтверджували значення звуків, які він пропонує.*

«Голосні – це жінки, приголосні – чоловіки. Голосні це самий наш голос, матері – що нас родила, сестри – що нас цілували, першоджерело, звідки ми витекли в словеснім своїм обличчі. Отже, коли б в речі нашій були тільки голосні, ми не вмiли б розмовляти – лише голосили б ними в текучій вільготності без форми, як плещуть води розливу.

А приголосні мужньою своєю твердою вдачею впорядкували розкіш розливу, стали дамбою, греблею, довгим молотом, ясним річищем, що спрямовує води до свідомої праці. Все ж, хоч і керують всім приголосні, хоч і вважають вони себе за справжніх господарів слова, - на приголосних, а на голосних буває наголос в кожному слові...

Азбука наша починається з **А**. **А** – найясніший, найголосніший звук, що без усякої перегороди виходить з рота... **А** – перший основний звук розкритого людського рота, як **М** – закритого. **М** – болісний звук глухонімого, стогін затриманої, здавленої муки, **А** – голосіння надмірного страждання. Для первоначала в однім слові, що повторюється трохи не в усіх народів – **МАМА**. Два первоначала в латинському **АМО** – люблю. Захоплене дитяче гукаюче **А**, і в глибині мовчання прямує німіючи **М**. М'яке **М**, вологе **А**, сумне **М**. М'яке **М**, вологе **А**, сумне **М**, ясне **А**. Медове **М** і **А** – як бджола. В **М** – мертвий шум зими, в **А** – чарівна весна... Як камінь, **А** – не жаркий рубін, а в місячній чарі опал, іноді, частіше же фарбами дня граючий діамант, вся гама фарб... Слава повноголосому **А**, це наша слов'янська буква!

О – це горло. **О** – це рот. **О** – звук захоплення. Урочистий розліг, просторінь є **О**: поле, море, обшир. Чому кажемо ми Оргія? Тому, що в Оргії – стогін, захоплення. Все величне, хоч і темне, визначається через **О**: стогін, горе, гроби, похорон, сон, море... Гострозоре око ворога вовка, і око сліпе бездомної півночі. Звої суворі волі. Бездонне **О**.

У – музика шумів, вигукування жаху... Гук мідяних труб. Грубе по матерії своїй: стук, бунт, тупо, круто, рупор...

Белькотіння хвилі чуємо в **Л**, щось вологе, любовне – Ліана, Лілея. Переливне слово «Люблю»...

В самій природі **Л** має певне розуміння, так само, як паралельне **Р**, що стоїть поряд. Стоїть поряд – і протилежне. Два брати – отже один світлий, а другий темний. **Р** – скоре, мережане, грізне, суперечливе... **Р** – один з тих віщих звуків, що беруть участь і в мовах самих різних народів і в рокотах всієї природи. Як **З**, **С** і **Ш** почуваються і в людському мовленні, і в сичанні гадюки, і в шепотінні листу, і в посвисті вітру, так і **Р** бере участь і мовленні нашого рота й горла, і в гарчанні тигра, і в воркуванні горлянки, і в кряканні крука, і в рокотанні бурхливих вод, і в гуркоті грому...»

Можна де в чому не погоджуватися з К. Бальмонтом, отже ж треба зауважити, що він надзвичайно яскраво зазначив мальовничий, художній характер наших звуків і остільки ж цікаво поставив питання про різницю між голосними та приголосними звуками.

ЗАВДАННЯ 2. *Прочитайте текст. Як оцінює І. Дзюба звукове живописання у ліриці М. Вінграновського? Яке місце його поряд із живописанням на рівні слова?*

На основі проведеного попереду аналізу використання звукових – у широкому розумінні – повторів у поезії різних авторів напишіть лінгвістичний твір на тему: «Кожен звук промовляє до мене». При цьому висвітліть такі питання: зв'язок звуків людської мови і звуків природи; звукове живописання; звук – слово – символ; сприйняття звуків і пов'язана з цим теорія виразного читання; звук у поезії. Виділіть окремі структурні типи звукових повторів.

У всякому живописанні, поряд з універсальним принципом контрасту, використанням світлотіні й зіставленням різних кольорів, зображального ефекту можна досягти й іншим шляхом: добиваючись до «глибин» тієї самої барви, підкреслюючи її нею ж самою і таким чином досягаючи, прагнучи досягти, скажімо, чистої, абсолютної білості або чорноти... Щось подібне буває часто у Вінграновського: «Над білим полем біле небо», «на синю синь води», «і вовчі небеса над вовчими віками»... - і так без кінця. Він розглиблює якесь поняття ним же самим (наче

вибирає, вигрібає слово із слова: «Із тих одвертостей хоч крихітливу крихту», «мале з малим, крилечко із крил»), ступенює його до останньої межі, відчерпує до дна: «І самотність-єдина у ній одніє», «я сам самую»... Це не просто гра слів, спроба притуманити тверезого читача або не схибленого критика. Ні, це один з його, Вінграновського, індивідуальних способів... вживатися в маретрію слова і спосіб повернути його відчуття читачеві... Треба належно оцінити отой невольнимий доторк Миколи Вінграновського до найтоншої грані, до самотнього піддоння душевного акту і відповідного йому слова. Або й творення цього слова... Або й творення цього слова... (І. Дзюба)

ЗАВДАННЯ 3. Прочитайте. Визначте звукову епіфору. Які звуки римуються? В якому тексті рима збігається з епіфорою?

Іди, іди, дощику,
Зварю тобі борщику
В полив'янім горщику!
Іди, іди, дощику,
Цебром, відром, дійницею
Над нашою пашницею!
Іди, іди, дощику,
Зварю тобі борщику! (Народна творчість)
Повільне сонце на тумані
До проса впливало з трави,
Де на пташинім щебетанні
Тинявся малиновий дим.
Лиш сонях спав, хоча й не мусив,
І ось за те, аби він знав,
Важкий ячмінь медовим вусом
Бджолу за лапку лоскотав. (М. Вінграновський)

ЗАВДАННЯ 4. Прочитайте виразно тексти. Визначте в них алітерації й асонанси. Яка їх роль у кожному тексті?

Ми вкупочці колись росли,
Маленькими собі любились,
А матері на нас дивились
Та говорили, що колись
Одружимо їх. Не вгадали,
Старі зарані повмирили,
А ми малими розійшлись
Та вже й не сходились ніколи (Т. Шевченко)
Хотіла б я піснею стати
У сюю хвилину ясну,
Щоб вільно по світу літати,
Щоб вітер розносив луну.
Щоб геть аж під ясні зорі
Полинати співом дзвінким,
Упасти на хвилі прозорі,
Буяти над морем хибким.
Лунали б тоді мої мрії
І щастя моє таємне,
Ясніші, ніж зорі ясні,
Гучніші, ніж море гучне. (Леся Українка)

ЗАВДАННЯ 5. Прочитайте виразно. Зробіть аналіз звуків у кожному рядку, виявляючи алітерації й асонанси. Спробуйте визначити їх роль у різних рядках поезії.

Я не геній, синку милий,
Тим ніколи й не хваливсь;
Працював, що було сили,

Перед сильним не хилився;
 Фарисейству й лицемірству
 Я концепцій не робив;
 Людській кривді, злості й звірству
 Я ні раз не підхлібив.
 В долі добрій чи злиденній
 Чесно, просто йшов весь вік
 І йду досі. Я не геній,
 Я звичайний чоловік. (І. Франко)

ЗАВДАННЯ 6. Прочитайте виразно уривки. Визначте в них звукову анафору. Як вона впливає на звукове оформлення тексту?

Як хороше, як весело
 На білім світі жить!..
 Чого ж у мене серденько
 І мліє, і болить? (Л. Глібов)
 А в тій кузні коваль kleпле,
 А в коваля серце тепле,
 А він kleпле та й співа,
 Всіх до кузні іззива. (І. Франко)
 Ішли дівки через двір, через двір,
 На них сукні сяяти, сяяти,
 Стала діброва палати, палати! (Народна творчість)

ЗАВДАННЯ 7. Якими звуками передається обережна, повільна хода кота?

Іде кіт через лід
 Чорнолпо на обід.
 Коли чує він: зима
 Його біла підзива.
 - Ти чого йдеш через лід
 І лишаєш чорний слід?
 = Бо я чорний, каже кіт, -
 Я лишаю чорний слід.
 Коли ж біла ти сама,
 То білій тут дотемна.
 І пішов кіт через лід
 Чонолапо на обід.
 Стала зимонька сумна:
 За котом ішла весна (М. Вінграновський)

ЗАВДАННЯ 8. прочитайте вірш уголос. На вживанні яких звуків побудоване зображення тиші в ньому.

Тиша
 Золотисто зомлівають над землею змії-дзвони.
 Надіва вінці червоні тиша...
 Сірим степом роси сивий спокій сонно носе.
 Заплітає білі коси тиша...
 Невловимими в'юнами вітри в'ються в вогкій вовні.
 Підіймає чаші повні тиша...
 Шиють шовк осоки сонні, серце солодко сумує...
 Луки росами гаптує тиша... (О. Слісаренко)

ЗАВДАННЯ 9. Яка функція повторів звука /p/ у цій поезії? Які ще звуки виконують зображальну функцію?

Грім
 Було гроза, і грім гримів,
 Він так любив гриміти,

Що аж тремтів, що аж горів
 На траві і на квіти.
 Грім жив у хмарі, і згори
 Він бачив, хто ще хоче:
 Налив грозою грім яри,
 Умив озерам очі.
 А потім хмару опустил
 На сад наш на щасливий
 І натрусив зі сливи слив,

Щоб легше було сливі... (М, Вінграновський)

ЗАВДАННЯ 10. Виділіть усі звуки, що алітерують: асонанси, алітерації, анафори, епіфори

В моїм серці і бурі, і грози,

Й рокотання-ридання бандур...

Безгоміння і сум. Безгоміння і сон. (П. Тичина)

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ.

1. У якому рядку у всіх словах можливе чергування приголосних, зумовлених давньою позицією перед *p*.
  - а) мастити, увага, жонатий, гриміти, вінець;
  - б) мова, замісник, сухий, сміх, вік;
  - в) ходити, розбудити, топити, носити, молотити;
  - г) могти, чумак, квітка, Париж, віст.
2. У якому рядку кожен виділений звук [a] має *i*-подібну артикуляцію?
  - а) агресія, полярний, колядка, стань;
  - б) автомат, машина, аутомобіль;
  - в) автопарк, аутор, агат, агей;
  - г) агент, агітка, агов, агрегат.
3. У словах якого рядка наголос виконує смислорозрізнявальну функцію?
  - а) досвідний, марний, терен, тріска, колос;
  - б) віділлятий, відзначити, відповісти, візерунковий, мабуть;
  - в) гілляччя, двобічний, денце, дефіс, держальце;
  - г) користь, надвоє, завжди, лежачи, квартал.
4. У якому рядку допущено орфографічну помилку?
  - а) духмяний, різдвяний, торф'яний, моркв'яний, солов'їний;
  - б) возз'єднаний, тьмяний, дзвякнути, свято, цвях;
  - в) без'ядерний, дит'ясла, п'явка, міжбрів'я, кров'ю;
  - г) зоряний, рутвяний, буря, бур'ян, буряк.
5. У якому рядку у всіх словах можливе чергування приголосних, зумовлених давньою позицією перед *p*?
  - а) увага, мастити, жонатий, гриміти, вінець;
  - б) розбудити, топити, ходити, носити, молотити;
  - в) замісник, сухий, мова, сміх, вік;
  - г) чумак, квітка, Париж, могти, вість.
6. У якому рядку фонетичний складоподіл збігається з морфемним членуванням усіх слів?
  - а) підмур, відсів, відвар, підшив, підріс;
  - б) безлад, земний, розлад, ремесло, ікра;
  - в) редактор, розвага, звабний, посох, автор;
  - г) мирний, райський, посміх, свійський, напій.
7. У якому рядку кожен виділений звук [a] має *i*-подібну артикуляцію?
  - а) альянс, амальгама, амінь, анестезія;
  - б) ангар, ангел, ангіна;
  - в) анатом, анафема;
  - г) анархіст, анахронізм.
8. У якому реченні більшість наголошені голосні належать до одного підняття?

- а) Мова росте елементарно, разом з душею народу (*І. Франко*).
- б) Гостре словечко коле сердечко (*Нар. тв.*).
- в) Мова - це пісня душі, покладена на слова (*Д. Білоус*).
- г) Вола в'яжуть мотузками, а людину - словами (*Нар. тв.*).
9. У якому рядку у всіх словах при словотворенні відбувається спрощення у групах приголосних?
- а) честь, користь, якість, виїзд, вість;
- б) повістка, злість, хвастати, масло;
- в) студент, пестити, форпост, виск, плюск;
- г) бризкати, хворост, випуск, пацифіст, агент.
10. Продовжте речення: "Фонологія - це..."
- а) "...система співвідношень і зв'язків між одиницями звукової будови української мови і знаками їх писемної передачі";
- б) "...лінгвістична дисципліна, що вивчає функціональний аспект звуків мови";
- в) "...розділ мовознавства, що вивчає і систематизує норми літературної мови";
- г) "...розділ мовознавства, що вивчає звукову систему мови у зв'язку з її смисловою роллю та різноманітні звукові зміни, що виступають у мовленні при сполученні звукових елементів між собою".

V. ПИТАННЯ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ

1. Предмет і завдання курсу «Сучасна українська літературна мова». Поняття літературної мови. Українське діалектне мовлення як джерело збагачення літературної мови
2. Українська мова – національна мова українського народу. Місце української мови серед інших слов'янських мов.
3. Походження і розвиток української літературної мови. Форми літературної мови.
4. Мовна норма як основна ознака літературної мови. Види норм.
5. Предмет і завдання фонетики.
6. Будова мовленнєвого апарату людини. Поняття про артикуляцію.
7. Артикуляційно-акустичні властивості звуків.
8. Голосні і приголосні звуки.
9. Проблеми класифікації звуків.
10. Артикуляційно-акустична класифікація голосних звуків.
11. Артикуляційно-акустична класифікація приголосних звуків.
12. Додаткові артикуляційні ознаки приголосних звуків.
13. Поняття про фразу, синтагму і такт.
14. Особливості акцентно-ритмічної організації висловлювання.
15. Склад. Теорії складу. Типи складів.
16. Теорія висхідної гучності як основа українського складоподілу. Правила українського складоподілу.
17. Акцентологія як наука. Предмет і завдання акцентології. Поняття акцентеми.
18. Синтагматична та парадигматична характеристики українського наголосу.
19. Словесний наголос та його характеристика: динамічний (силовий наголос), кількісний наголос, фіксований і нефіксований наголос, рухомий та нерухомий наголос (у межах словозмінної та словотвірної парадигми).
20. Функції словесного наголосу.
21. Дублетне (варіативне) наголошення.
22. Акцентна варіативність і кодифікація.
23. Предмет і завдання фонології. Учення про фонему. Основні фонологічні поняття.
24. Ознаки та функції фонем.
25. Система фонем сучасної української літературної мови.
26. Інваріант фонем. Позиційні, комбінаторні, факультативні варіанти фонем.
27. Позиційні зміни голосних і приголосних фонем (редукція, протеза).
28. Акомодація в системі голосних і приголосних фонем.
29. Асиміляція як вид комбінаторних змін. Види і характер асиміляції. Типи асимілятивних змін у системі приголосних фонем української мови.
30. Нерегулярні звукові зміни фонем в українській мові (гаплогія, метатеза, дієреза, епентеза, субституція).
31. Позиційні чергування фонем.
32. Історичні чергування голосних фонем, викликані занепадом редукованих.
33. Предмет і завдання орфоєпії. Суспільне значення норм літературної вимови.
34. Порушення правил української орфоєпії.
35. Вимова голосних звуків.
36. Вимова приголосних звуків та груп приголосних.
37. Засоби милозвучності української мови.
38. Графіка як розділ мовознавства. Графічна система сучасної української літературної мови.
39. Співвідношення між літерами, фонемами і звуками української мови.
40. Формування української графіки. Типи стародавнього українського письма.
41. Орфографія: предмет і завдання. Принципи української орфографії.
42. Формування української орфографії.
43. Розвиток української орфографії у XX ст.
44. Правописні проблеми кін. XX – поч. XXI ст.

45. Історичні чергування приголосних фонем.
46. Історичні чергування голосних фонем, що не викликані занепадом редукованих.
47. Комбінаторні чергування фонем.
48. З історії дослідження українського наголосу (напрями, представники).
49. Інтонація. Мелодика. Паузи.
50. Орфограма, орфографічне правило, типи орфограм та умови їх вибору.

VI. ЗРАЗКОК ФОНЕТИЧНОГО РОЗБОРУ СЛОВА, ТАБЛИЦІ

Повний фонетичний розбір

1. Запишіть слово фонетичною транскрипцією.
2. Встановіть співвідношення між звуками й літерами в слові.
3. Поділіть слово на склади, охарактеризуйте кожен склад.
4. Визначте головний і (якщо є) побічний наголос у слові.
5. Охарактеризуйте голосні звуки за рядами і ступенем підняття та за участю губ.
6. Охарактеризуйте приголосні звуки за діючим органом і способом творення, за участю голосу й шуму, палаталізацією, тривалістю, за акустичним вираженням.
7. Поясніть модифікаційні зміни голосних і приголосних, наявні або можливі в цих словах при їх зміні.
8. Поясніть наявні або можливі в слові живі (фонетичні) чергування приголосних.
9. Поясніть можливі або наявні в слові історичні чергування голосних.
10. Поясніть можливі або наявні в слові історичні чергування приголосних.
11. Обґрунтуйте правильну літературну вимову голосних, приголосних, сполук голосних з приголосними.
12. Встановіть принципи правопису виділених орфограм.

Зразок фонетичного розбору:

1. *Володимирський* [в^ол^оди'ми^єрс'к'її].
2. 14 букв, 13 звуків.
3. *Во-ло-ди'-мир-ський*: 1 склад : *Во* – ненаголошений, прикритий, відкритий; 2 склад: *ло* – ненаголошений, прикритий, відкритий; 3 склад: *ди'* – наголошений, прикритий, відкритий; 4 склад: *мир* – ненаголошений, прикритий, закритий; 5 склад: *ський* – ненаголошений, прикритий, закритий.
4. У слові наголошений третій склад (головний наголос).
5. Голосні звуки у слові: [о] – ненаголошений, заднього ряду, середнього ступеня підняття, лабіалізований; [о] – ненаголошений, заднього ряду, середнього ступеня підняття, лабіалізований; [и'] – наголошений, переднього ряду, високо-середнього ступеня підняття, нелабіалізований; [и^є] – ненаголошений, переднього ряду, високо-середнього ступеня підняття, нелабіалізований; [ї] – ненаголошений, переднього ряду, високого ступеня підняття, нелабіалізований.
6. Приголосні звуки в слові: [в^о] – губний (губно-губний), щілинний (серединний), сонорний, твердий; [л^о] – язиковий (передньоязиковий), щілинний (боковий), сонорний, твердий; [д] – язиковий (передньоязиковий), зімкнений (проривний), шумний (дзвінкий), твердий; [м] – губний (губно-губний), зімкнений (носовий), сонорний, твердий, носовий; [р] – язиковий (передньоязиковий), дрижачий, сонорний, твердий; [с'] – язиковий (передньоязиковий), щілинний, шумний (глухий), м'який (палаталізований), свистячий; [к'] – язиковий (задньоязиковий), зімкнений (проривний), шумний (глухий), напівм'який (палаталізований); [ї] – язиковий (середньоязиковий), щілинний (серединний), сонорний, м'який (палаталізований).
7. Модифікаційні зміни в слові: комбінаторні: [в^о] – регресивна акомодация, лабіалізація приголосного перед наступним голосним; [л^о] – регресивна акомодация, лабіалізація приголосного перед наступним голосним; [к'] – регресивна акомодация, акомодация приголосного до сусіднього голосного; позиційні: [ї] – /i/ нескладовий (нескладотворчий).
8. Живі (фонетичні) чергування: *Володимирський* – *Володимирською*. [к'] – [к] – чергування приголосного за твердістю і м'якістю.
9. Відсутні історичні чергування голосних.
10. Відсутні історичні чергування приголосних.
11. Правильна вимова: наголос падає на третій склад.
12. Історичний принцип правопису.

ТАБЛИЦІ

1. Класифікаційні схеми голосних

1.1. За М.Ф.Наконечним (Фонетика // Курс сучасної української літературної мови / За ред. Л.А.Булаховського. – К., 1951. – Т.1).

		Ряди		
		передній	середній	задній
Піднесення (положення язика)	високе	і		/y/
	середнє	и		
		е		/o/
низьке			а	

1.2. За М.А.Жовтобрюхом (Жовтобрюх М.А., Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови. – К., 1972. – Ч.1).

Підняття	Ряди		
	передній	середній	задній
високе	/i/ /и/		/y/
середнє	/e/		/o/
низьке			/a/

1.3. За Н.І.Тоцька (Сучасна українська літературна мова: Фонетика, орфоепія, графіка, орфографія. – К., 1981).

Підняття	Ряди		
	передній	середній	задній
високе	і		/y/
високо-середнє	и		
середнє		е	/o/
низьке			а

2. Класифікаційні схеми приголосних

2.1. За М.Ф.Наконечним (Фонетика // Курс сучасної української літературної мови / За ред. Л.А.Булаховського. – К., 1951. – Т.1).

Місце творення Спосіб творення	губні				язичні										гортанні			
	Губно- губні		Губно- зубні		Передньоязичні								середньоязичні			задньоязичні		
	Плоскі		Котловинні															
	Т	Т	Т	М	Т	М	Т	М	М	Т	Т							
Дз	Гл	Дз	Гл	Дз	Гл	Дз	Гл	Дз	Гл	Дз	Гл	Дз	Гл	Дз	Гл	Дз	Гл	
П-к	б	п			д	т							д'	т'	g	к		
П-д													д':	т':				
Н-к	м				н								н'					
Н-д					н								н':					
Ф-к	в	ф		ф	з	с	з'	с'	ж	ш			j			х	h	
Ф-д						с:	з':	с'			ж'	ш'						
А-к					дз	ц	дз'	ц'	дж	ч								
А-д								ц':				ч'						
Б-к					л								л':					
Б-д													л'					
Д-к																		
Д-д					р		р'											

2.2. За М.А.Жовтобрюхом (Жовтобрюх М.А., Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови. – К., 1972. – Ч.1).

Участь шуму і голосу	Місце творення	Спосіб творення	Губні		Язикові				
			Губно-губні	Губно-зубні	передньоязикові		середньоязикові	задньоязикові	ГЛОТКОВІ
шумні	Проривні		Тв.	Тв.	Тв.	М.	М.	Тв.	Тв.
		дзвінк і	/б/		/д/		/д'/	/г/	
		глухі	/п/		/т/		/т'/	/к/	
	фрикативні	дзвінк і			/з/,/ж/	/з'/			/г/
		глухі		/ф/	/с/,/ш/	/с'/		/х/	
	африкати	дзвінк і			/дж/	/дж'/			
		глухі			/ч/,/ц/	/ц'/			
Сонорні	фрикативні			/в/					
Зімкнено-прохідні	носові			/м/	/н/		/н'/		
	ясно-бокові				/л/		/л'/		
	вібранти				/р/	/р'/			

2.3. За Н.І.Тоцькою (Сучасна українська літературна мова: Фонетика, орфоепія, графіка, орфографія. – К., 1981).

За активним мовним органом За способом творення			губні				язикові				глоткові		
			Губно-губні		Губно-зубні		передньоязикові		середньоязикові	задньоязикові		тверді	м'які
			Т	М	Т	М	Т	М		Т	М		
шумні	чисті	Д	б			д	д'		г				
		Г	п			т	т'		к				
	африкати	Д				дж	дж'						
		Г				ц,ч	ц'						
зімкнені	дзвінк і					з, ж	з'				г		
	глухі			ф		с, ш,	с'		х				
сонорні	Зімкнено-носові		м			н	н'						
	щілинні	серединні	в					й					
		бокові					л	л'					
		дрижачий					р	р'					

VII. СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

ОСНОВНА ЛІТЕРАТУРА

- Бондар О. І., Карпенко Ю. О., Микитин-Дружинець М. Л. Сучасна українська мова. Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія: Навч. посіб. / О. І. Бондар, Ю. О. Карпенко, М. Л. Микитин-Дружинець. – К., 2006.
- Винницький В. Українська акцентна система: становлення, розвиток. – Львів, 2002.
- Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів / Д. І. Ганич, І. С. Олійник. – К., 1985.
- Дудик П. С. Сучасна українська мова: Завдання і вправи: навч. посіб. – 2-ге вид., стереотип. / П. С. Дудик, В. М. Литовченко. – К.: ВЦ «Академія», 2009. – 264 с. (Серія «Альма-матер»).
- Мала філологічна енциклопедія / Уклали: О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. – К.: Довіра, 2007. – 478 с.: іл.
- Стахів М. Український комунікативний етикет: Навч.-метод. посіб. / М. Стахів. – К.: Знання, 2008. – 245 с.
- Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка: Практикум: навч. посіб. / За ред. М. М. Фащенко. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – 176 с. (Серія «Альма-матер»).
- Жовтобрюх М.А. Українська літературна мова. – К.: Наук. думка, 1984. – 255 с.

Додаткова література:

- Жовтобрюх М.А., Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови. – Ч.І. – К.: Вища шк., 1972. – 402 с.
- Зиндер Л.Р. Общая фонетика. – М.: Высш. шк., 1979. – 312 с.
- Курс сучасної української літературної мови / За ред. Л.А.Булаховського. – Т.І. – К.: Рад. шк., 1951.- 519 с.
- Медведєв О.О. Система фонем сучасної української літературної мови: Статистичні та структурні лінгвістичні моделі. – К.: Наук. думка, 1966. – 96 с.
- Перебийніс В.С. Кількісні та якісні характеристики системи фонем сучасної української літературної мови. – К.: Наук. думка, 1970. – 272 с.
- Сучасна українська літературна мова. Фонетика / За ред. І.К.Білодіда. – К.; Наук. думка, 1969. – 435 с.
- Сучасна українська мова. – К.: Вища шк., 1974. – 362 с.
- Тоцька Н.І. Голосні фонемі української літературної мови. – К.: Вид-во КДУ, 1973. – 192 с.
- Тоцька Н.І. Сучасна українська літературна мова. Фонетика, орфоепія, графіка, орфографія. – К.: Вища шк., 1981. – 183 с.
- Украинская грамматика. – К.: Наук. думка, 1986. – 360 с.

Використані художні тексти:

1. Барка В. Рай: Роман / Худож.-оформлювач Є. В. Вдовиченко. – Харків: Фоліо, 2009. – 348 с. – (Історія України в романах).
2. Забужко О. С. Хроніки від Фортінбраса. Вибране Вибрана есеїстка 90-х. / О. Забужко. – К.: Факт, 2001. – 340 с.
3. Іздрик Ю. Флешка / Ю. Іздрик. – Івано-Франківськ: «Лілея-НВ», 2007. – 148 с.
4. Матіос М. Щоденник страченої / М. Матрос. – Львів: ЛА «ПІРАМІДА», 2005. – 192 с.
5. Покальчук Ю. В. Окружна дорога: Повісті та оповідання / Ю. Покальчук / Художник-оформлювач Б. П. Бублик. – Харків: Фоліо, 2004. – 511 с. – (Література).
6. Шкляр В. М. Злиш енець. Чорний Ворон [Текст] / В. Шкляр. – Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2009. – 384 с.

VIII. КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ ЗНАНЬ СТУДЕНТІВ

Оцінка знань студентів із курсу «Сучасна українська літературна мова. Фонетика» є комплексною, становить еквівалент усієї сукупності теоретичних відомостей, умінь і навичок, набутих у процесі засвоєння курсу, і виставляється згідно з «Тимчасовим положенням про кредитно-модульну систему організації навчального процесу в Мелітопольському державному педагогічному університеті».

Підсумкове семестрове оцінювання включає результати аудиторної та самостійної роботи студентів, а також виконання індивідуального навчально-дослідного завдання (ІНДЗ). Максимальна кількість балів, яку може набрати студент у процесі вивчення дисципліни, – 100: (50 балів за перший періодичний контроль + 40 за другий + 10 за виконання ІНДЗ). Додатково студенти набирають бали за відповіді на лабораторних заняттях (до 3-х балів) та за складання тем, винесених на самостійне опрацювання (до 3-х балів), які вираховуються шляхом поділу середньоарифметичної оцінки на 2.

Якість аудиторної та самостійної роботи студентів перевіряється під час періодичного контролю, який здійснюється у формі модульної (контрольної) роботи. Загалом модульна робота оцінюється 50 балами.

Контрольна робота може складатися з тестових завдань, суджень, лаконічних та розгорнутих відповідей.

За кожне правильно виконане тестове завдання або судження виставляється 1 бал.

Питання, які передбачають лаконічні відповіді, повинні бути структуровані в такий спосіб, щоб кожний їх смисловий складник оцінювався 1 балом. Таким чином, за лаконічну відповідь виставляється стільки балів, скільки правильних смислових складників є в ній.

Розгорнуті відповіді оцінюються за 5-бальною шкалою.

- 5 балів: студент дав вичерпну відповідь на поставлені питання і виявив глибокі ґрунтовні знання з певної теми, продемонстрував обізнаність із теорії курсу, точність у термінологічному окресленні поняття; добре володіє технікою мовленнєвого оформлення виступу на будь-яку дібрану тему; під час відповіді студент викладає засвоєний програмовий матеріал не за механічно завченим текстом підручника, а осмислено, проявляючи глибоке розуміння суті опрацьованого питання, висловлюючи і своє власне бачення фонетичних явищ; уміє узагальнювати, робити висновки на основі конкретного матеріалу; користується додатковою літературою і засобами Інтернету;

- 4 бали: студент правильно і майже в достатньому обсязі дав відповідь на дібрані питання, що підтверджує його глибокі знання з предмета, показав розуміння основних понять курсу, але окремі моменти не дістали належного з'ясування; при виділенні складових курсу припускався незначних помилок;

- 3 бали: студент частково орієнтується в матеріалі, недостатньо знайомий із загальною теорією курсу, проявляє поверховість суджень, не вміє пояснити суті фонетичних і фонематичних явищ, орфоепічних норм, правописних норм сучасної української літературної мови, не може самостійно з'ясувати певні чинники в фонетичному і фонематичному аналізі дібраних текстів; повний фонетичний розбір робить із грубими помилками;

- 2 бали: студент допустив істотні помилки у викладі матеріалу, порушив логіку відповіді, відтворив матеріал на елементарному рівні, називаючи окремі факти; виконуючи запропоновані завдання, припускався значної кількості помилок;

- 1 бал: студент не зміг викласти зміст питання, погано орієнтується в матеріалі, не володіє професійною термінологією;

0 балів: відповідь відсутня.

Індивідуальне навчально-дослідне завдання оцінюється за 10-бальною шкалою.

10 балів: студент чітко розуміє зміст завдання і вільно володіє спеціальною термінологією; повністю розкрито зміст теми; виконання практичної частини завдання відповідає теоретичним висновкам;

9 балів: студент правильно розкриває основний зміст роботи та умов завдання; оперує необхідними термінами; припускає 2-3 неточності, які не впливають на загальний зміст роботи;

8 балів: студент загалом правильно викладає зміст питання, але не завжди послідовно; не використовує знань із суміжних дисциплін; у відповіді можливі 1-2 неточності у використанні спеціальної термінології, неістотні помилки у висновках, узагальненнях, які не впливають на конкретний зміст;

7 балів: студент робить значні помилки у фонетичному і фонематичному розборі тексту; помиляється у повному фонетичному розборі слів; висновки неповні; помиляється у вживанні спеціальної термінології; робить поверхові висновки;

6 балів: студент не зміг правильно виконати завдання; не вживає спеціальні терміни; робить грубі помилки в кінцевих висновках; робота виконана на низькому науковому рівні;

5 балів: студент не зміг зробити фонетичний і фонематичний розбір тексту; у фонетичному розборі слів зробив значні помилки, пов'язані з комбінаторними і позиційними модифікаціями; висновки неповні;

4 бали: студент роботу виконав частково; висновки зроблено, але поверхнево; оформлення не відповідає вимогам;

3 бали: студент із значними помилками виконав увесь об'єм роботи; відсутні висновки або висновки не відповідають змісту; оформлення не відповідає вимогам;

2 бали: студент із грубими помилками виконав фонетичний і фонематичний розбори текстів; слова розібрав поверхнево; висновки у роботі не відповідають змісту; виконав роботу на чверть; оформлення не відповідає вимогам;

1 бал: студент не зміг виконати завдання; не вживає спеціальні терміни; висновки в роботі відсутні; оформлення не відповідає вимогам;

0 балів: індивідуальне навчально-дослідне завдання відсутнє.

До загальної суми балів додаються бали за самостійну роботу, яка не може бути оцінена більше, ніж 3 бали.

Підсумкова оцінка виставляється за національною шкалою (100 балів) та шкалою ECTS і має такий вигляд

За шкалою ECTS	За національною шкалою	За 100 бальною шкалою	Пояснення
A	Відмінно	90-100	Відмінне виконання
BC	Добре	75-89	Вище середнього рівня
DE	Задовільно	60-74	Вище середнього рівня
FX	Незадовільно з можливістю повторного складання	35-59	Необхідне повторне складання
F	Незадовільно з обов'язковим повторним курсом	1-34	Необхідний повторний курс навчання

Кінцевою формою звітності є іспит.

Для того, щоб отримати іспит, студент повинен набрати не менше 60 балів.